

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DE RETTE MESSEKLÆDER

BIDRAG TIL KIRKEKLÆDERNES HISTORIE

AF

P. SEVERINSEN

UDGIVET AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1924

DE RETTE MESSEKLÆDER

BIDRAG TIL KIRKEKLÆDERNES HISTORIE

AF

P. SEVERINSEN
✕

UDGIVET AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1924

Anledningen til denne Bogs Tilblivelse er, at jeg blev opfordret til at skrive en Artikel om dette Emne for at slaa til Lyd for en bedre Smag ved Nyanskaffelser. Men Stoffet ynglede under mine Hænder, saa Artiklen blev til en Bog. Da der aldrig hidtil er skrevet en virkelig historisk Fremstilling om de gamle Kirkeklæders Skæbne i vort Fædreland eller i de andre lutherske Lande, udgiver jeg, hvad jeg har, smaat og stort. Saa er der gjort en Begyndelse. Men samtidig maa jeg bede om Overbærenhed for Ujævnheder i Fremstillingen. Ingen havde banet Vejen og ordnet Stoffet forinden. Der er sikkert meget mere at finde, men jeg kan næppe. Havde ikke mit Ophold i København ved det kirkelige Udvalg givet mig Lejlighed til at bruge Hovedstadens Samlinger, havde jeg ikke kunnet meddele hvad her meddeles.

I vort Naboland Sverige har der allerede i en Aarrække været dygtige Bestræbelser for at komme ind i et bedre Spor. Derom henvises til det rigt udstyrede Værk af Agnes Branting: *Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900* (Stockholm 1920), hvori der ogsaa er en rigt illustreret historisk Fremstilling. For en Tilbagevenden til bedre Forbilleder virker ogsaa det fra Jesuiterordenen stammende store og dygtige historiske Arbejde af Joseph Braun: *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient* (Freiburg im Breisgau 1907).

P. SEVERINSEN

INDHOLD

1. Ritualets Regel.....	9
2. Røkkelin og Messesærk	16
3. Dalmstica, Hovedlin, Handlin og Stol	23
4. Messehagel i Oldtid og Middelalder	26
5. De lutherske Bestemmelser om Messeklæder..	41
6. Messehagelens Form efter Reformationen.....	53
7. Messeklæderne i Fare.....	64
8. Reglementet af 1841.....	86
9. Sønderjylland	92
10. Bispekaabe	97
11. Bedre Skik	109

1. RITUALETS REGEL.

I Danmarks og Norges Kirkeritual af 1685 hedder det Side 11:

•Saa snart som det er ringet sammen, da . . . kommer Præsten, som skal messe, for Alteret og der ifører sig de rette Messeklæder, som er en hvid linnet Messeskjorte og en Messehagel.»

Og Gudstjenesten slutter med en Salme, som kommer overeens med Dagens Evangelio, »da Præsten imidlertid føres af Messeklæderne, men bliver dog staaendes for Alteret indtil alting er til Ende.»

Yderligere gives (S. 52) følgende Hovedregel for Præstens Dragt under Gudstjenesten:

•Særdeles skal tages i Agt, at Præsten, som messer, maa ikke være iført Messehagelen, naar han træder fra Alteret, nogen Tjeneste, Prædiken eller andet, som ej Alteret vedkommer, at forrette; men han skal den imidlertid paa Alteret aflægge, og siden, om der videre skal messes, igen paatage. Men Messe-Skjorten beholder han paa sig fra den ganske Tjeneste begynder og indtil den endes.»

Den folkekirkelige Forskrift, — som ikke siden paa lovlig Maade er forandret — er altsaa den, at Præsten under hele Gudstjenesten skal være iført en hvid Dragt, medens Messehagelen bæres derover under al Altertjeneste. I dette sidste er der ganske vist en Undtagelse, nemlig ved det abnorme Forhold, at der ingen Altergang er efter Præ-

diken; »da vender Præsten sig uden Messehagel til Folket» og indleder Mesningen af Kollekten om Ordet. Efter ældre Skik skulde nemlig, som vi skal se, denne Slutningsbøn ikke ske foran Alteret, men ved en Læsepult eller andensteds, derfor uden Hagel. Ligeledes skal Præsten ved Fredags- og Onsdagsgudstjenester under Litaniet »siddendes paa Knæ for Alteret i Messeskjorten» selv udsynge de tvende sidste Versikler og en Kollekt (S. 48). Han bærer

Af Alterbogens Titelblad 1688.

ikke Hagel, thi denne Handling skete oprindeligt under Procession eller ved Tjeneste udenfor Messen.

Paa Alterbogens kobberstukne Titelblad 1688 ser man da ogsaa Præsten i disse Klæder, saaledes som Moden formede dem 1688. Over den fods-

side og fortil lukkede Messeskjorte hænger en Messehagel med en Stribe ned i Midten og med lige Sider, naaende ned over Knæerne. Af Privatdragten ses kun Pibekraven. Den sorte Præstekjole ses slet ikke.

Ja den sorte Præstekjole er overhovedet ikke nævnt i Ritualet.

Den sorte Præstekjole, den saakaldte Vingekjortel, er egentlig Præstens Privatdragt, hjemme og ude, paa Gade og i Selskab.¹⁾ Det var middelalderligt katolsk Paabud, at Præsterne ikke til Privatdragt maatte bruge farvede Klæder. De skulde være mørke, helst sorte. Og sort skulde den lærde Stand og den sorte Skole være.

Formen har sin Rod i Reformationstidens almindelige Dragt. Man brugte en løs Overklædning, som Tyskerne kaldte Schaube. Den var fortil aaben og uden Knapper. Randen var kastet tilbage som

¹⁾ Den meste Underretning herom findes endnu i Wilh. Rothes Afhandling: Om den gejstlige Dragts og de kirkelige Klæders Oprindelse. Scharling og Engelstofts Theol. Tidsskr. VIII.

Krave og som et Opslag langs Forsiden („Vinger“). Vilde man lukke den, skulde man ligesom svøbe den om sig. Saaledes lukket er den behandlet paa næsten alle Portrætter, f. Eks. af Luther. Paa Abbed

Hans Lauridsens Gravsten.
Løffer: Gravstenene i Ringsted Kirke.

Hans Lauridsens Gravsten i Ringsted Kirke fra 1561 ser man hele Dragten. Underneden er en Trøje, Vams, glat, lukket og knapløs over Brystet, fra Bæltstedet rynket, naaende omtrent til Knæerne. Kappen er noget længere, gik vel hos gejstlige gerne til midt paa Skinnebenene. Ærmerne kunde være korte og meget vide, saa at Trøjens snævre Ærmer stak igennem dem. De kunde ogsaa være meget lange, men med en Slidse lidt nedenfor Skulderen, saa at man kunde stikke Armene igennem her, og de store Ærmer hang

da ubrugte ned; men man kunde ogsaa stikke Armene gennem det hele, og saa rynkedes de alt for lange, vide Ærmer sammen i en Masse Folder. Man har Billeder fra Luthers ældre Aar med saadanne Ærmer, og paa danske Ligstene er der adskillige af dem, saaledes paa Biskop Torben Billes Ligsten fra 1553.¹⁾

Da Pibekraven efter 1550 kom til, og i Frederik den Andens Tid blev til noget stort, gjorde man Kraven stiv og udadstaaende bagtil.

Omkring 1600 er man tilbøjelig til at forlænge Dragten helt ned til Anklerne. Det forbødes, men det sejrede dog. 1639 klagedes der paa Roskilde Landemode over, at der var Præster, der lod deres „Abolla“ gaa helt til Jorden og forpyntede den med „utallige“ Knapper.²⁾ Formodentlig staar man her ved Begyndelsen til den Opfindelse at sy to Tøjstrimler lidt indenfor Kjortelens Vinger og knappe dem sammen, hvorved man opnaaede en lukket Dragt og dog bevarede Vingerne. Indtil Midten af nævnte Aarhundrede ser man altid paa Billederne Vingerne sammenholdt omtrent fra den Højde, hvor en moderne Frakke knappes, og man faar en Mistanke om, at der har været skjulte Hægter eller lignende til at holde Vingerne saa korrekt arrangerede. Nu kunde man frit og naturligt lade dem hænge aabent og dog selv være dækket, og disse aabentstaaende Vinger bliver almindelige paa Billederne, fra Christian den 5.s Tid ogsaa den lange, 1639 forbudte, Knapperække.

Forordning, 13. Marts 1683 I, § 5, ordnede standsmæssigt dette Udviklingsresultat, hvad det ellers forbudte Stof Fløjel angaar, idet Sjællands Biskop og Kongens Koffessionarius maa bære sorte Fløjels Vingekjorteler og Fløjels Huer og Bonneter; de andre Biskopper sorte Silkekjorteler med Fløjels Vinger, saa og sorte Fløjels Huer og Bonneter. Promoti doctores in theologia: Fløjels Bonneter og Fløjels Vinger paa deres Kjorteler, saa og Silke-Simarrer (Kjorteler uden Vinger). Og maa ingen uden Købsted-Præster, Kapellaner i København, Provster, og Præster paa Landet som ere promoti magistri, bære Bonneter.

Pibekraven var et almindeligt Modestykke hos alle Stænder, og da den dukkede op omkring 1550, var man tilbøjelig til at forbyde Præsterne den. De maatte i al Fald ikke bære „dobbelte Ruer“. Men omkring 1630 afløstes den af en anden Mode, de flade Knipplingskraver. Og nu standsedes Præstestandens Adgang til at følge med Tiden. Paa det nævnte Landemode i Roskilde 1639 tales der truende mod Præster, der har dristet sig til ikke blot hjemme, men ogsaa i Embedsforretning at bære flade Kraver. Saa blev Pibekraven gejstlig. ‘

¹⁾ Danmarks Riges Hist. III. 343.

²⁾ Pontoppidans Annales IV. 316.

Disse „rette Præsteklæder“ skal Præsten efter Danske Lov 2—11 —2 altid gaa i, naar han viser sig for Folk. Det gennemførte Biskop Balle endnu. Men de skulde ikke ses under Gudstjenesten i Kirken.

Til Dragten har ogsaa hørt en Barret eller Bonnet. Forordningen 1683 skelner mellem Hue og Bonnet og forbeholder Bonnet til promoverede og Købstadpræster. Det gentoges ved et Reskript 28. Juli 1696, men de to Hovedprydelse maa vist alligevel have gaaet i eet for Folk.

Endnu H. J. Birchs Haandbog for Præster og unge Geistlige, Kbh. 1791 S. 425 sætter en ung Præst til at anskaffe en Bønet og to Peryqver. De sidste gjorde ellers Bonneten „heelt incommode“¹⁾. Men Paryk og Bonnet gik dog vistnok af Mode sammen. Da Hofpræst H. G. Masius 1686 kom hjem fra Paris med en Paryk, fandt man det forargerligt, men det var lige saa slemt, da man begyndte at aflægge den. Naar man læser Steen Blichers Novelle Fjorten Dage i Jylland om den gale Præst med de mange Parykker, forstaar man, at Parykken vist har gjort et Forsøg paa at holde sig længere paa præstelige Hoveder end paa andre.²⁾ I „Norsk Kirkeblad“ 1921, 213 foreslaar Biskop Hognestad Baretten genindført som norsk Præstedragt, — vist uden at tænke paa Fløjlet!

Iøvrigt følte man sig ikke bunden til eet bestemt Snit. Paa en Mængde Portræter fra 18. Aarhundrede ser man vingeløse Kjorteler, og Pibekraven har i al Fald til Hjemmebrug ofte været afløst af Bladkrave, særlig henimod 1800. Selv Biskop Balle ser man afbildet dermed. De, der kom fra Hertugdømmerne, var vant dertil, thi 1723 blev det allernaadigst bestemt, at Prædikanterne i Stæderne bære rundt Krave, paa Landet en lille Krave.³⁾ Da Hertug August af Pløn fik Als Nørreherrød og derved skilte det fra Fyns Stift, dispenserede han 1681 Præsterne fra den Byrde at bære Pibekrave, og fra 10. S. e. Trin. optraadte de i Bladkrave.⁴⁾ Men den Gang lød Tonerne ganske vist anderledes i Kongeriget. Et Landemode-Monitum fra Viborg 1699 beklager, at man maa med Fortræd baade se og spørge det, at Præsterne bruger slette [glatte] Kraver baade paa Prædikestolen og i deres Embeds Forretning, saa og i fornemme Convent, hvoraf mange tage Forargelse.⁵⁾ I de kongelige Dele af Slesvig befaledes kun at bruge Halstørklæder hjemme, ellers Kraver, og ikke bære Parykker.⁶⁾

¹⁾ P. Friis: Schielschiør Kiøbstæd. Sorøe 1759. 271.

²⁾ Fra Overgangstiden anfører jeg Edv. Storms Brevyttring 1792: „Mellerup er bleven Kateket til Holmens Kirke og har faaet rundt aandeligt Haar, som det hør og bør for en gejstlig Mand.“ Fr. Nygaard: Edv. Storm. 159.

³⁾ Wiegmann: Gesch. der chr. Rel. in Schl.-Holst. Kiel 1840. 193.

⁴⁾ Pontoppidans Ann. IV 604.

⁵⁾ C. D. Hedegaard: Den danske Kirke- eller Geistl. Ret 1350.

⁶⁾ P. Rhode: Haderslev Amts Beskr. 189.

Dragten var en Standsdragt. Derfor kunde der ogsaa blive tale om at fratage Retten til at bære den. Saa vidt jeg ved, træffer man det først i Forordn. 23. Maj 1696. Afsatte Præster, der ulovlig sniger sig til at forrette kirkelige Handlinger, skal til næste Provstemode tiltales og dømmes fra præstelig Habit og Kjortel. Ved Reskript 7. Oktober 1740 approberede Kongen et Forslag: at det til megen Skændsel at afværge kunde være tjenligt, at de, som blive fra deres Kald afsatte og ikke igen af Kongen benaadede, skulle altid ved endelig Afdømmelse fra Kaldet ogsaa aflægge deres præstelige Habit for ej baade at gaa Embedet til Skændsel, saa og ved Habiten snige sig til at forrette præsteligt Embede. Den sidste Bemærkning viser, i hvor høj Grad det var en Dragt, man virkelig gik i.

Derimod kunde der vist egentlig ikke siges at være nogen Bestemmelse om, at Dragtens Brug var indskrænket til, hvad vi nu kalder Gejstlige i Folkekirken, om end dette var et Skridt i den Retning.

Det kom paa Tale, da Kapellan P. C. Trandberg paa Bornholm meldte sig ud af Folkekirken 1863. Bornholms Provst forespurgte da, om Trandberg fremtidig kunde være berettiget til at bære den danske Folkekirkes Præstedragt. Biskop Martensen fandt i sin Erklæring et Forbud uigennemførligt og derfor utilraadeligt, idet „det vilde være saa godt som umuligt at forhindre Elusioner af samme, idet man dog ikke vilde kunne formene paagældende at bære enhver som helst gejstlig Dragt, og det desuden vilde være forbundet med ikke ringe Vanskelighed bestemt at paavise Ejendommelighederne ved den danske Folkekirkes Præstedragt, der ikke i væsentlige Henseender adskiller sig fra andre evangeliske Gejstliges Embedsdragt. Ministeriet under Monrad mente ligesaa (Skrivelse 25. Sept. 1863).

Næste Gang, der blev Sag, var det Københavns Politidirektør, der 1879 indberettede til Justitsministeriet, at en forhenværende Methodist-Ældste, N. F. Carstensen, havde oprettet en „St. Martin Luthers Menighed“ paa Nørrebro og brugte Folkekirkens Præstedragt. Justitsministeriet spurgte Kultusministeriet, der atter spurgte Biskop Martensen. Denne henviste nu til en Plakat af 27. Nov. 1801, hvori det forbydes uvedkommende at bære saadanne Uniformer, som Kongen har bestemt for militære eller civile Embedsmænd. En Erklæring af Stiftsprovst Rothe trak Linjerne noget klarere op: Det maatte i al Fald gælde, naar vedkommende ikke var ordineret i Folkekirken. Ministeriet sluttede sig hertil, og Justitsministeret beordrede kriminel Tiltale for Københavns Kriminal- og Politiret, som idømte Manden en Bøde paa 200 Kr. efter den gamle Forordning Ved Højesteretsdom 7. Dec. 1881 stadfæstedes Dommen. (Skr. 23. Jan. 1880. Ugeskr. f. Retsvæsen 1882, 378).

Dermed var Sagen afgjort.

Senere er der ved kgl. Resolution (Ministeriets Bekendtgørelse 29. Juli 1912) givet Adgang for Præster ved evangelisk-lutherske Fri-menigheder til at bære Folkekirkens Præstedragt, naar de af Biskoppen har faaet Adgang til Folkekirkens Prædikestole.

I Løbet af det nittende Aarhundrede var det endelig blevet Skik kun at bære denne Dragt under kirkelige Funktioner. Overgangen skete omkring 1800. Biskop Balle gik aldrig i anden Dragt og forklarede Frederik VI, at det var økonomisk, da man kunde bære tarveligt Undertøj. Han forlangte, at Præster skulde møde korrekt paaklædt hos ham. J. P. Mynster trodsede det (Medd. om mit Levnet 133). P. Hjort husker fra sin københavnske Barndom (før 1811) Præster i „Samarie“ i Selskab og ved Spillebord, — „Det er jo vor Uniform“, sagde een, — men ogsaa den nye Tids respekterede Fører H. G. Clausen i kort Kjole udenfor Tjenesten, og sin egen Fader paa Spadsereture i Staalgraat og Rødbrunt (P. Hjort: Krit. Bidrag, Kirkelig-etisk Afd. I 36).

De egentlige Kirkeklæder var imidlertid af endnu ældre Oprindelse, men har ogsaa været underkastet skiftende Moder, som ikke alle har været lige heldige. Derom skal vi nu høre lidt.

2. RØKKELIN OG MESSESÆRK

Den Dragt, som Ritualet kalder Messeskjorte, hedder med sin tekniske Benævnelse Superpelliceum. Dette betyder simpelthen en Dragt til at bære over sin Pels. Derfor er det et løst nedfaldende Klædebon med meget vide Ærmer.

Dets Oprindelse kan ikke følges længere tilbage end henad 1050. Da dukker det op i England, Frankrig og Tyskland. Kanniker og Klostergejstlige bar det ved Körtjenesten, derimod ikke ved Sakramentforvaltning. Det var ligefrem i Klosterstatuter bestemt, at Munkene skulde forsynes med fodsides Pelse, og Domherrerne har naturligvis ogsaa brugt saadanne i de kolde Kirker. Men lige saa fast stod det, at saadan Kirketjeneste skulde udføres i den hvide Dragt. Saa lavede man een, der kunde bæres ovenover. Til Dels brugtes den ogsaa udenfor Kirken som Overklædning. Det skulde Augustiner-Korherrerne gøre. Paa Laterankonciliet 1215 (Cap. 16) foreskrevs det, at Biskopper altid offentlig og i Kirken skulde bære en linned Overklædning, med mindre de havde været Munke, da de saa burde bære Ordensdragten. Derimod skulde en Form, der hed Alba, bruges ved Sakramentforvaltning. Først i Løbet af 13. Aarhundrede kan Superpelliceum ogsaa bruges derved.

I sit Testamente 1201 giver Ærkebiskop Absalon sin Kapellan Thord et Superpelliceum og en Pels af Maarskind. De hører aabenbart paa en Maade sammen.

Superpelliceum og Alba naaede altsaa til en vis Grad at jævnstilles, dog saaledes, at Superpelliceum for Præstens

Vedkommende væsentlig brugtes ved kirkelige Handlinger udenfor Messen, f. Eks. ved Daab. I Aarhus Stifts middelalderlige Statuter siges, at Præster skal bære Superpelliceum, ved Landemode, naar de holder Skrifte, og naar de besøger Syge. Eggert Durkops Synodalstatuter for Slesvig Stift indskærper Superpelliceum ved Kortjenesten.¹⁾ Kannerne i Børglum, der var Præmonstratensere, fik 1422 paa Ansøgning pavelig Tilladelse til som andre Præmonstratenserkanniker ved Domkirker at maatte bære Almutium (Skulderkrave med Hætte) og Superpelliceum.²⁾

Dets Ejendommelighed er, at det hænger glat ned og at Ærmerne er vide. Man kan ogsaa finde Superpelliceum helt uden Ærmer. Det kan til Tider forkortes noget, og i Romerkirken har man siden Reformationen forkortet og forkortet, saa det er blevet en underlig stumpet Tingest, der kun naar ned over Lænderne. Denne Udvikling har vi evangeliske dog ikke gjort med. Alba derimod har snævre Ærmer og holdes til med et Bælte, og den har altid beholdt sin fulde fodside Længde. Begge Klædningsstykker er i deres oprindelige Form lukkede fortil, saa de maa tages over Hovedet. Siden Paryktiden er dette i Danmark forandret ved Superpelliceum.

Navnet Alba møder vi norden for Alperne siden Karl den Stores Tid. Fra Innocentius III.s Tid bruges Ordet ogsaa i Italien. Det er opstaaet af Klædningsstykkets hvide Farve. Men selve Klædningen har ældre Navne og fører os tilbage til den klassiske Oldtids Dragt. Om alle disse Ting gives der ualmindelig grundig og uhildet Besked i Joseph Braun: Die liturgische Gewandung, Freiburg 1907, hvortil jeg henviser angaaende Enkeltheder.

Det er simpelthen Oldtidens almindelige Dragt, som paa Latin hed Tunica. Dens Form var ved den kristelige Tidsregnings Begyndelse som en nedentil aaben Sæk,

¹⁾ Thorkelins Danske Kirkelove 51. 67. 90.

²⁾ Acta Pontificum Danica II, 334.

der for oven var udskaaren med et Hul til Hovedet og med Slidser i Siderne til at stikke Armene igennem. I Rom brugtes et Bælte, hvormed den kiltedes noget op, saa den naaede Knæerne eller lige dækkede disse. Skulderbredden kunde være saa stor, at den til Dels faldt ned over Armene, men at have Ærmer var upassende for en Mand, ligesom det var upassende, at den naaede længere ned over Benene. Stoffet var oprindelig hvid Uld. Senere kom Hør-lærred paa Mode. Man kan ogsaa træffe Billeder med Tunica uden Bælte. Saaledes brugte man i det latinske Nordafrika, indtil den romerske Mode med Bælte trængte ind.

Naar man var »paaklædt«, f. Eks. til en Gudstjeneste, maa man regne med, at dette Klædningsstykke altid blev baaret. Man maa ikke lade sig narre af den megen Nøgenhed i Kunsten og i »historiske« Fantasiligheder til at tro, at saadan Dragt ikke blev baaren af alle. Det er som med Nutidens Sports-Nøgenhed, der ikke hører det daglige og end mindre det festlige Liv til. Eller den omtrentlige eller fuldstændige Nøgenhed kunde være Arbejdsdragt, naturlig i Sydens Hede. Men naar man skulde være sammen paa pæn Maade, har man sikkert svedt med Anstand som nu i Klæder efter Skik og Brug. I Kulde forstod man ogsaa at klæde sig paa. Augustus bar en tyk Toga, fire Tunikaer, en Skjorte og en Uldtrøje (Sueton, Aug. 82). De eneste, der tillod sig at være afstikkende, var visse Filosofer, der bar det løse Klædningsstykke Pallium, et stort Stykke Tøj, der slyngedes løst om det nøgne Legeme, saa at højre Arm, højre Skulder og en Del af højre Side blev blottet. Der kunde findes særsindede Kristne, som efterlignede dette, f. Eks. Tertullian, der i sit Skrift *De Pallio* øser sit rige Vid ud over det græselig upraktiske romerske Stands-Klædebon Togaen, som enhver pæn Romer bar paa Gaden men skyndte sig at hænge hen paa et Stativ, saa snart han var inden Døre. Vi træffer ogsaa denne filosofiske Brug af Pallium nævnt som en asketisk Særhed hos enkelte østerlandske Biskopper.

I Katakombebillederne har alle almindelige Mennesker Tunica. Derimod afbildes Profeter og Johannes Døber oftest med det blotte Pallium, Kristus med Pallium over Tunica.

Vi staar altsaa over for det simple Forhold, at ved Guds-tjeneste har selvfølgelig Biskopper, Presbytere, Diakoner og hvad de ellers hed, optraadt i en pæn Tunica, som lige saa selvfølgelig har været hvid. Hvidt var den festlige Farve.

Saa vidt vi kan se, har man da betragtet det som et Sømmelighedskrav, at de fungerende Gejstlige i Messen iførte sig særlige hvide Festklæder, af sædvanligt Snit. Disse Klæder opbevaredes i et Sakristi (Diakonikon, Vestiarium, Mutatorium), der i de gamle Basilikaer dannede Pendant til Prothesis.¹⁾

Moden skiftede imidlertid. I Østerland havde man længe brugt lange Klæder og Ærmer. I den senere Kejsertid blev det da Mode at have Tunica med Ærmer (tunica manicata), og den blev forlænget til Anklerne (tunica talaris). Og nu blev det upassende for pæne Folk at bære den kort og uden Ærmer. Augustin siger ligefrem, at tidligere var det flagitium at have den lang og med Ærmer, og nu var det modsatte flagitium (De doct. christ. I. 3, c. 12, Migne 34, 74).

I den efterkonstantinske Tid kan man da ogsaa regne med, at en fungerende Biskop eller Præst har baaret dette ærværdigt udseende Gevandt.

Men det var ikke en gejstlig Særdragt, og en saadan ønskede man ikke. Man har et Brev fra Pave Cølestin I. (422—432) til Biskopperne i Gallien, hvori det siges, at

¹⁾ J. Oskar Andersen i Kirke-Leks. f. Norden III 637. Naar sammesteds anføres den Masse Klæder, man fandt i en donatistisk Kirke i Nordafrika under Forfølgelsen 303, da bliver det vanskeligt at forstaa om Gudstjenestedragt for gejstlige, da de fleste er Kvindeklæder. Gesta apud Zenophilum. Reliquiæ sacræ. ed. Routh IV 102. Krüger, Ausgew. Märtyrerakten, 1902, 189.

Gejstlige i Gallien har i bogstavelig Opfyldelse af Skriftord indført særlig Dragt. Iført Pallium og med Bælte om Lænderne tror de at opfylde Skriftens Mening, ikke efter Aanden men efter Bogstaven. Hvorfor gaar de saa ikke med brændende Lys og med Stav? Saadant maa forstaaes aandeligt, og de volder Overtro. •Vi skal være til at skelne fra Almuen eller andre ved Lære og ikke ved Paaklædning, ved Færd og ikke ved Dragt, ved Sindets Renhed og ikke ved Etikette.«¹⁾

Hos Lægfolk holdt denne Tidsalders upraktiske Mode sig dog ikke i Længden. Ærmerne blev ved, men Klædningens Længde forkortedes. Man har sat disse korte Klæder i Forbindelse med Barbarernes Indflydelse, men det er sikkert en ganske uforholdende Forklaring. Soldater og lignende Folk, der har skullet færdes let, har simpelthen aldrig brugt den fodsides Dragt. Men nu fandt man, at en gejstlig maatte ikke følge den nye Mode. Han skulde bære tunica talaris manicata. Dermed er endnu ikke Tale om en Sakraldragt, kun om det sømmelige. Men man synes dog, at Biskoppen bør ikke ved Eucharistien bruge den Tunica, han gaar i til daglig. Han skål klæde sig festligt.

Saa bliver da den lange Tunica med de snævre Ærmer tilbage som Dragt for Gejstlige. Fra Karl den Stores Tid omtrent kender vi Snittet. Ærmerne var snævre ved Haandleddet, Dragtens nederste Del gaves en betydelig Vidde, saa at den kunde hænge i smukke og rigelige Folder. Ved et Bælte opkiltedes den lidt.²⁾ Den skulde være af hvidt Hørlærred. Paa Forsiden forneden, ved Hals og Haandledd anbragtes farvede Besætninger (Parurer), der kunde være af kunstnerisk Art.

Mest iøjnefaldende var et firkantet Felt, anbragt for-

¹⁾ Ep. 2. Mignes Patrologi 50, 430.

²⁾ Et dansk Billede fra ca. 1200 i Aal Kirke af en døbende Biskop i Kiltesærk, Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker, Tavle IX, 2.

paa ved Underkanten. Man gav opbyggelige Forklaringer derpaa, — meget forskellige. Chr. Petersen har gjort følgende uhyggelige Fund:

«De to Lappe eller Stykke, som sidde paa Særken nedre hos Fødderne, betegne de to Fjæle og Træ, som Jøderne havde slaget fulde med Søm og Spiger og bundet nederst paa vor Herres Kjortel, da han bar det hellige Kors, at naar han tren frem eller tilbage, da stunge samme Spiger hannom saa svarlige, at alle hans Fodspor vare blodige efter hannom» (Danske Skrifter II, 475). Her synes at regnes med ogsaa en Parura paa Bagsiden, hvad ellers ikke kendes.

I den skildrede Form holdt Albaen sig Middelalderen ud og bruges endnu uforandret af den katholske Præst ved Messen.

I Østerland har det samme Klædningsstykke holdt sig som Gudstjenestedragt, men kun hos Kopterne skal det være hvidt. Hos de andre kan det have alle Farver undtagen sort, og det kan være af Silke eller Uld. Det kaldes Sticharion og bæres af alle Klerikere fra Patriarken til Lektoren.

I Danmark henimod Reformationstiden kaldtes Alba for Messesærk og er den til at opkilte ved Bælte, kan den kaldes Kiltesærk.¹⁾

Superpelliceum kaldes Røkkelin,²⁾ d. v. s. et Lin til at bære over en «Rock». Saaledes antager jeg, Meningen er, og ikke Røcklein, en lille Kjortel. Præsten har Røkkelin paa, naar han farer til syge med den sidste Olive (P. Laurensen: En stakket Undervisning, Rørdams Udg. 52). Det bæres paa Prædikestolen over Ordensdragten af Johanniterpræsten Hans Tavsén i Viborg, og ud af Graa-broderens Beretning om, at han tog det af ved Gudstjene-

¹⁾ Dansk Magazin 4 II 2. Chr. Pedersens Danske Skrifter II 474. Ny kirkehist. Saml. II 481.

²⁾ Danske Mag. ibid. Rørdams Kirkelove I 128.

stens Slutning,¹⁾ faar man gerne serveret den dramatiske Overraskelse, at han »kastede sin Ordensdragt« og fulgte med Borgmester Peder Trane hjem, — som om han havde gaaet Gaden lang uden Klæder!!

Røkkelin bæres i Kirken af Degn og Pebling. I Christian II.s Skoleordinants hedder det om Peblingerne, der skal gøre Kortjeneste for at oplæres til Præster: »Ingen skal gange til Kor, uden han haver to Røkkelin, hele og altid rene; naar et bliver skiden, skulle han straks lade det to og tage et nyt oppaa« (D. Mag. VI 364). Efter Aarhus Stifts Statuter skal »Tjenerne« (Ministri) være iført Superpelliceum under Messen under tre Marks Bøde (Thorke-lins Kirkelove 55).

¹⁾ finita concione, deposito in ecclesia superpelliceo, quo indutus fuerat in suggesto. Kh. Sml. I 336. Der er i vor Literatur mange Uvidenhedssynder i Omtale af den Slags Enkeltheder. Ogsaa L. Dietrichson: Omrids af den kirkelige Kunstarkæologi 142—143 har nogle slemme Sammenstillinger.

3. DALMATICA, HOVEDLIN, HÅNDLIN OG STOL

I nden vi gaar videre til den Overklædning, der er bevaret hos os, medtager vi et Par Oplysninger om en anden Overklædning, der hedder Dalmatica. Den er en Overtunica med meget vide Ærmer og ligesom Tunicaen lukket rundt om, saa den maa tages paa over Hovedet. Den dukker op ved Middelalderens Begyndelse. Navnet angives at betyde, at den er Efterligning af et Klædningsstykke fra Dalmatien, og man ved ingen anden rimelig Forklaring. Dens Skæbne blev, at den blev forbeholdt Biskopper og Diakoner. Ser man et middelalderligt Billede af St. Laurentius, vil man da have en Dalmatica, som den saa ud paa Kunstnerens Tid.¹⁾ Paa de mange Bispebilleder ser man den ogsaa. Man ser underst og ved Haandledene Yderenderne af Alba. Derover ses forneden den noget kortere Dalmatica, lidt opslidset i Siderne, og atter derover Messehagelen²⁾ eller en Korkaabe, hvorunder Dalmaticaens vide Ærmer kan stikke frem.

Dalmatica holdt sig ikke i Brug hos os efter Reformationen. Den har i Romerkirken udviklet sig til noget urimeligt. Man gjorde den til et Pragtgevandt med stive Metalbroderier, og for at kunne faa denne stive Klædning paa, opslidsede man den efterhaanden helt op til Ærmerne,

¹⁾ Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker, Tavle XXI fra Draaby Kirke ved Jægerspris fra ca. 1460.

²⁾ F. Eks. Danm. Riges Hist. III 207. 354. Som et Kuriosum anføres, at i Meyers tyske og Salmonsens danske Konv. Lex. er der under D. afbildet en Biskop i Messehagel!

ja tilsidst opslidsede man ogsaa disse, saa de blev til to brede Vinger, der hænger ud over Armene; og man forkortede den. Saadan kan den endnu ses i katholske Kirker.

Naar man læser Christiern Pedersens opbyggelige Gennemgang af, hvad der bruges ved Messen,¹⁾ faar man nævnt endnu tre præstelige Beklædningsdele, Hovedlin, Handlin og Stol. Vi medtager en Smule Oplysninger om dem.

Hovedlin er et Halstørklæde, som kaldes Amictus eller Humerale (Skulderklæde). Men fra Slutningen af 9. Aarhundrede begyndte den Skik, at man først lagde Klædet over Hovedet og ved Indtrædelsen foran Alteret skød det tilbage, saa det kom til at ligge omkring Halsen over Messehagelen. Deraf kommer det danske Navn. Skikken med at lægge det over Hovedet er nu om Stunder gaaet af Brug undtagen hos Franciskanere og Dominikanere.

Handlin hedder Manipulus eller Mappula og er en prydet Strimmel, som fæstes paa venstre Arm. Oprindelsen er et Sudarium, en »Svededug«, et etikettemæssigt Tørklæde, der er forstøvet som en ren Pyntegenstand, der meget lidt ligner sit Ophav og ikke er andet end noget, der nu een Gang er forordnet. Chr. Pedersen siger da ogsaa opbyggeligt: »Handlinet betegner de Baand og Liner, vor Herres benedide Hænder vaare bundne med. Og det hænger stedse paa Præstens venstre Haand. Thi naar Jøderne løste vor Herres Hænder, da lode de Baandene hænge ved hans venstre Haand.«

Stol hedder Stola. Det er en betydelig længere pynnet Strimmel, som er det egentlige Værdighedstegn for Diakon, Præst og Biskop. Diakonen bærer den over venstre Skulder paa skraa over Bryst og Ryg, saa at Enderne samles paa højre Side (omtrent som Elefantordenens Baand). Præsten lægger den over Nakken og krydser Baandene over

¹⁾ Bog om at høre Messe. Danske Skr. II 474.

Brystet. Biskoppen lægger den over Nakken og lader Enderne hænge lige ned fortil.

Stolen har vist altid været et Insignium og intet andet. Den er som sagt Præstens egentlige Værdighedstegn, hvortil Rettighederne knyttes. Derfor taler man om jura stolae, Stolgebyrer, — det som hos os hedder »Offer og Accidentser«. I Biskop Henrik Stangbergs Ribe-Statuter (1455—65) tales om en Nannest, som kaldes »Stoelmad«, og man vil nu forstå, det er naivt, naar Cornelius Hamsfort forklarer: »Stoelmad er, som de bar til Kircken oc lagde paa Stole til Præste-Føde.«¹⁾

»Stolen, som Præsten haver om Halsen, han betegner det Lænke og Reb, som Jøderne kaste og bunde om vor Herres Hals den Tid, de grebe hannom i Urtegaarden«, — siger Christiern Pedersen, meget opbyggeligt men lidet historisk.²⁾

¹⁾ Ut qualibet die dominica cum populo pastores orent pro pace et unitate ecclesiae et admoneant populum, ut fideliter solvant decimas, byrd, natnest et stoelmad et alia victualia ad mensam sacerdotum spectantia. Script. rer. Dan. VII 200.

²⁾ De opbyggelige Forklaringers Antal er stort og broget. En anden gl. Forklaring paa Dansk kan læses i Lucidarius, Brandts Udg. 11.

4. MESSEHAGEL I OLDTID OG MIDDELALDER

Messehagelen endelig er et kirkeligt Pragtstykke, hvis ejendommelige Historie vi vil forfølge nærmere.

Det nu gældende latinske Navn er *Casula*, hvad egentlig betyder en Hytte (Diminutiv af *Casa*). Det er dog et Kælenavn fra den ældre Middelalder norden for Alperne. I Italien siger man *Planeta* (italiensk *pianeta*); i det gamle Frankerrige skrev man *Amphibalus*, og i Højmiddelalderen skrev man særlig i Frankrig og England *Infula*, der ellers er Navn paa Bispehuen.

I de germanske Sprog er Navnet *Hagel*, og Navnet er saa jævnaldrende med det latinske, at vi gerne kunde nøjes med at bruge det i dansk Tale om dette Klædningsstykke. Paa Gothisk har *Ulfila* *Hakuls* 2. Tim. 4, 13 som Navn paa *Paulus' Felones*, og da *Ulfila* levede i den Tid, da alle gik med denne Dragt, har det hos *Gotherne* været Navnet derpaa. Paa Gammelhøjtysk hedder det *Hachul* (*Missahachul*, *Missihachel*, *Messachel*), paa Angelsachsisk *Hacele*, *Masse Hacele* (siges *Hakele*). Endnu i de islandske Sagaer er det Navn paa et verdsligt Klædningsstykke. Man har de to Former *Høkull* og *Hekla* om samme Dragt. Af det sidste har *Vulkanen* Navn, idet dens Kegleform har mindet derom. *Odin* optræder i *Hekla* og kaldes *Heklu-maðr* i *Nornegests Saga*. Kirkeligt bruges dog kun *Høkull*. Ja paa Jydsk findes ifølge *Feilberg* Ordet *Haggel* som Navn paa et stort Kvindetørklæde. Paa Svensk var Ordet tidligere af samme Form men er i nyere Tid uregelmæssigt blevet til *Mässhake*. Mærkeligt nok spøger Ordet *Messehage* ogsaa enkelte Steder paa Dansk, først hos *P. O. Boi-*

sen i hans Plan til Forbedring ved den off. Gudsdyrkelse 1806, 156, og derefter hos mange af hans Recensenter og i andre Skrifter, der umiddelbart eller middelbart er afhængige af ham. Det er vist ikke andet end en Fejltagelse og Afskrifter derefter.

Men det rigtige gamle Navn er Pænula, der atter fører tilbage til græsk Fænola, Fænoles, Felones (*φαινόλα, φαινόλης, φελόνης*).

Vi kommer dermed tilbage til et Klædningsstykke, som i adskillige Menneskealdre erobrede sig Pladsen som pæne Folks pæne Overklædning.

Formen var som en Klokke eller, om man vil, som et moderne Cykleslag. Det var et lukket Klædebon med Hul til Hovedet, og det hang ud over Armene og maatte løftes tilside, naar disse skulde bruges.

Vi har Klædningsstykket nævnt af den græske Komedieforfatter Rinthon i Tarent ca. 300 f. Kr., og senere hører vi atter og atter om det og ser det paa Monumenterne. Vi ser det som etruskisk Dragt en 400 Aar f. Kr. Det er det eneste af Paulus Klædningsstykker vi ligefrem har nævnt. Han havde ladet en Felones blive hos Karpus i Troas (2. Tim. 4, 13). Hos Guldalderens latinske Forfattere under Augustus omtales Pænula ofte som en Rejsekappe eller Regnkappe eller som Slavers og Arbejderes Overtøj. Den meget rejsende Gud Merkur kan derfor afbildes i Pænula. Det romerske Aristokrati kunde ikke bære den i Byen. Det var jo fordømt til Togaen. Men paa Rejser og i daarligt Vejr paa Landet kunde man nok gribe til en Pænula. Caligula, der jo var lidt uden for Stregen, vakte pinlig Opsigt ved at gaa med Pænula, skønt den var broderet og besat med Ædelstene. Men dens Brug bredte sig mere og mere opad i Samfundet. En Dialogus de oratoribus, der tilskrives Tacitus, mener, at det er gaaet nedad med Rettergangs-Veltalenheden, fordi Advokaterne møder i Pænula, og den tillader ikke de store Armbevægelser, der skal til i en Tale efter alle Kunstens Regler. Paa Trajanssøjlen ser vi baade

Kejseren og hans Soldater i Pænula. Den er til Soldaterbrug kort og er noget opslidset fortil for at Armene kan blive frie.

Et noget prosaisk Klædningsstykke har denne Pænula vist været regnet for. Hedningen brugte at tage sin Pænula af, før han forrettede Bøn til Guderne. Dette efterlignede mange Kristne, i al Fald i Nordafrika. Tertullian regner det til den Overtro, der skal afskaffes, »da den gør os lige med Hedningerne«, og han gør Løjer med, at Paulus maaske da har glemt sin Pænula hos Karpus, fordi han havde taget den af til Bøn! Men Resultatet bliver altsaa paa en Maade, at Tertullian vil have Folk til at vise deres Kristendom ved at beholde Pænulaen paa under Bøn.¹⁾ Sært nok, at dette senere i over 1000 Aar skulde blive Præstepligt i Messen.

I den efterkonstantinske Tid breder Pænula sig overalt. Den bæres af Mænd og Kvinder, ja af Smaabørn.²⁾ Ganske naturligt gik kristne Biskopper da ogsaa med den, og man var ikke rigtig fuldstændig paaklædt, naar man ikke havde en saadan paa. I Dragtloven 382 gøres den til Senatordragt udenfor de højofficelle Lejligheder, da Toga skulde bruges.

I St. Priscillas Katakombe er der et Maleri fra 3. Aarhundrede, der forklares som Indvielse af en Jomfru eller som Brudevielse. Biskoppen har Pænula paa. Man maa bare ikke paa den Tid regne det for noget særlig bispeligt. Det var selvfølgelig.

Ogsaa Kvinder bar som sagt Pænula. Man ser den paa Klagekvinder i Pompeji, og i Mosaikerne i San Vitale i Ravenna bærer Kejserindens Hofdamer Pænula. Ja denne Klædning bredte sig helt ned til Nordindien. Man har Buddastatuer fra den Tid, der ligner en kristen Biskop.

¹⁾ Tertullian: Om Bønnen (De oratione) 15.

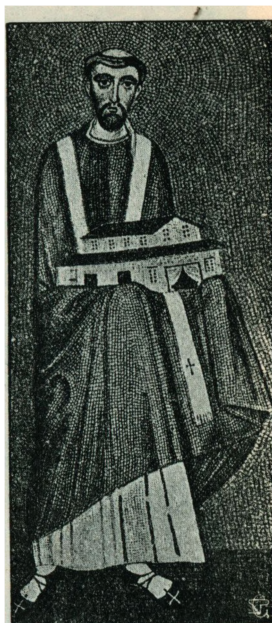
²⁾ Gravsten over en 5 Aars Dreng i Aquileja; Cabrol, Dictionnaire d'Archéologie chrét. III Fig. 2722.

Blandt Jøder maa denne Klædning ogsaa have været meget udbredt. I den kristne Oldtidskunst og ind i Middelalderen er Pænula fast Jødedragt. I Orienten har den holdt sig lidt ændret til den Dag idag som Arabernes Burnus. I den orientalske Kirke bruges Hagelen under Navn af Felonion. Man har her skaaret bort af Forsiden for at faa Armene fri (Afbildning i C. Siletzky: Den orthodox-kath. Kirkes guddommelige Liturgier, Kbh. 1909, Tavle C).

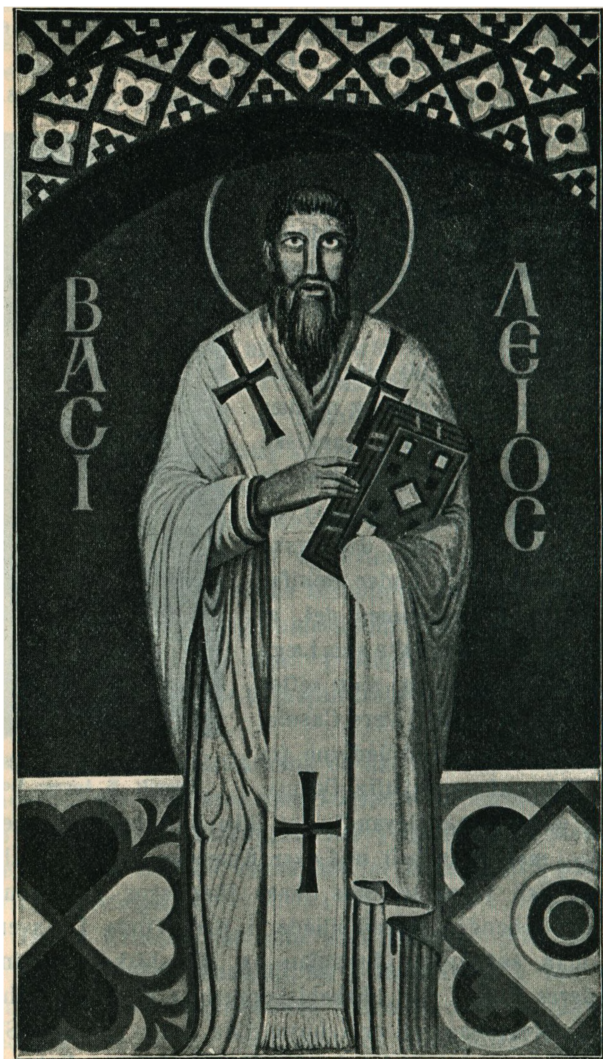
Omkring Aar 600 gik Pænula af Mode som borgerlig og militær Dragt og afløstes af den frankiske Kappe (sagum). Nu blev Pænula en gejstlig Dragt, baaren i og udenfor Kirken. Paa det tyske Nationalkoncil 742 under Bonifatius' Forsæde bestemmes det, at Præster og Diakoner ikke som Læggfolk maa bære Sagum, men efter Guds Tjeneres Skik bære Casula.

Naar man ser Billederne fra disse Tider af en gejstlig Casula, er det et ret langt Gevandt, der ikke blot dækker Arme og Hænder, men gaar helt ned over Knæerne. Det maa altsaa ret energisk tages til Side, naar Hænderne skal bruges. Paa det bekendte Mosaikbillede i San Vitale i Ravenna, hvor man ser Kejser Justinian og Ærkebiskop Maximian med deres Følge, har Ærkebiskoppen et Kors i sin højre Haand. Messehagelen er i højre Side kastet op over Skulderen, saa man ser det brede Ærme af hans Dalmatica. Til den anden Side hænger Klædningen frit ned og skjuler venstre Arm. Diakonerne er i Dalmatica.

I de følgende Aarhundreder forkortede man Casulaen noget, men den naaede dog Knæet. Det blev da Skik, at

Pave Honorius I † 638.
Mosaik. S. Agnese, Rom.

Bispebillede i Sofiakirken i Konstantinopel (Hellige Basilios).

under Forberedelsen til Messen foldede Diakonen den sammen over Præstens hævede Underarme til begge Sider. Midterpartiet kom saa til for og bag at hænge ned som en

Kejser Justinian og Ærkebiskop Maximian.
Mosaik fra ca. 550 i S. Vitale i Ravenna.

stærkt foldet Spids. Man se, for at have et Eksempel fra Ansgars Dage, Fremstillingerne paa Bindet af Drogo-Sakramentariet, Folkenes Historie III 209, 210.

Denne Form beholdt den mindst til Aar 1200. Fra Aartusindskiftet blev Casula en særlig Messedragt, idet Pluviale og lignende nye Dragter kom i Brug ved andre Lejligheder end just selve Messen. Navnet er derfor ogsaa paa senere Tysk »Messgewand«.

I al denne Tid var Messehagelens egentlige Stof ensfarvet. Stoffet havde været Uld eller Lærred, men omkring 1000

Segl for Ærkeb. Uffe af Lund 1208—52.

begyndte Silken at holde sit Indtog. Cistercienserordenen var som sædvanlig i Opposition og foreskrev Hageler af farvet Lærred. Silken blev dog i Aarhundreder næsten ene-

Erkeb Jakob Erlandsens Segl 1252—74.

raadende. Men ogsaa paa Silkehagelerne er der endnu ikke noget faststaaende Ornament. Det almindelige er ensfarvet gul, grøn, blaa eller rød Silke. Højest er der nogle beskedne Striber, hvorefter senere. Dog lavedes der Pragthageler med paa-syede Mønstre eller Billeder. Der er opbevaret enkelte saadanne Pragtstykker, som kan dateres. I Domkirken i Bamberg er der 3 gamle Hageler, deriblandt een med Stjernehimlen i Billeder (Guldbroderi paa blaat Silke), skænket af Kejser Hen-

rik II. (1002—1024). Den ungarske Kroningskaabe er en til Pluviale omdannet Messehagel, skænket 1031 af Kong Stefan til Kirken i Stuhlweissenburg. Det er billedrigt Guldbroderi paa Purpursilke (Braun 227, 229).

Imidlertid havde man ogsaa begyndt at underkaste de i Messen brugte Klæder en Indvielse. Den ældste sikre Omtale deraf er hos Pseudo-Isidor (ca. 850). Det er lagt Pave Stefan I (254—257) i Munden, hvad man naturligvis ikke skal tage højtideligt. Samtidig omtales det af den anden store Kapitular-Falskner Benedictus Levita. Da maa Skikken altsaa have været til i Reims Stift. I et Sakrament fra Reims en Menneskealder senere træffer vi de tilhørende Bønner i Forskrifterne for Kirkevielse. Det har vel ikke blot været i Reims og har vel ikke været en helt ny Skik dengang. Derimod er det ikke rigtigt, at Bønnerne

skulde findes i et Pontificale fra Egbert af Yorks Tid (†766), hvad ofte er gentaget. Skikken brede sig imidlertid, vel i Løbet af det 10. Aarhundrede.¹⁾

Omkring 1200 begyndte nye Tider for det gamle Stykke. Fra Italiens og Orientens Væverier kom der pragtfulde mønstrede Silketøjer, som man brugte, og som snart blev det rigtige Messehagel-Tøj. I Ærkebiskop Andreas Sunesøns Grav i Lund fra 1228 fandtes, formodentlig af Hagelen, Stykker af tykt Silketøj med røde og grønne Blomster paa gul Bund og med Foer af rødt Silke.²⁾ Man gav sig ogsaa til for Alvor at anbringe svære Metalbroderier paa Hagelen. I Absalons Testamente 1201 ser vi, at Hr. Alexander og Præsten Eskil har faaet en hel Mængde Guld til at smykke en Messehagel med.³⁾ Resterne af Absalons Messeklæder fra Graven i Sorø er og-

Ærkebiskop i mønstret Hagel. 1100—1150.
Missale fra St. Peter i Salzburg.

¹⁾ Braun 762.

²⁾ Kongl. Vitterhets Acad. Handlingar XVI, 106.

³⁾ Erslev: Testamenter fra Danm. Middelalder, 4.

saa rigt isprængte med Guld i den mønstrede Silke.¹⁾ Man har Historier om Messehageler saa tunge og stive, at de næsten ikke var til at bruge, fordi man segnede under Byrden. Et saadant Klædebon egnede sig ikke til at fol-des stærkt sammen. Man maatte gøre noget for at und-gaa de voldsomme Folder. Og saa kunde det vel ikke nægtes, at det heller ikke var praktisk med alt det Tøj paa Armene. Man begynder da i Løbet af 1200erne at til-studse Messehagelerne. Man tager noget af det over-flødige bort i Siderne, saa Hagelen i Siderne kun naar Haand-ledene eller Albuerne, medens den hænger langt ned foran og bagtil.

Man har kaldt denne Form for gothisk Messehagel, og der kan vel være noget i Navnet. Frankrig gik rask i Spidsen og de andre nordlige Lande fulgte. I Italien var man derimod konservativ, saa at Forandringen der gik langsommere.

Man kan følge Forandringen ved Billeder og ved lev-nede Hageler. Særlig i en lille Landsbykirke, Castel San Elia i den romerske Campagne, er der opbevaret Hageler af alle de skiftende Moder (Braun S. 193 f.). Man kan og-saa se det i Litteraturen. Den bekendte Prædikant Berthold af Regensburg († 1272) siger: »Messehagelen (Messachel) er meget stor og rundtom lukket og skabt som en Klokke og som Himmelen, og naar Præsten lægger den paa Ar-mene, saa er den skabt som et Skjold for og bag og be-tegner den store Kærlighed, som Gud har til Mennesket.»

I en »Auslegung des Amts der heyligen Messe«, Augsb-urg 1486, siges der: »Casulaen . . . den skulde sædvanlig være rød og klokke-vid og ikke tilspidset og beskaaret, som man plejer at lave den i disse tyske Lande.»²⁾

Her ser vi Vejen fra Berthold til Niels Helvad, for hvem, som vi skal se, Messehagelen er to vaabenpydede

¹⁾ J. B. Løffler: Gravmonumenter i Sorø Kirke, 8.

²⁾ Braun, 186. Bertholds Ord i Wackernagel, Altdeutsche Pre-digten, Basel 1876, Nr. 41 S. 70.

Skjolde, man fristes til at tale som ved Skildpadden om Brystskjold og Rygskjold.

Det ser ud til, at Tilstudsningen foreløbig mest har ramt de daglig brugte Messehageler, mens der til rigtig bispelig Høj-tidsbrug holdtes paa det gamle folderige. — Imidlertid fortsattes Ud- viklingen, saa at der skares mere og mere bort og man kom helt op til Skulderen med Udsnittet. En smuk Prøve paa en Messe- hagel fra denne Tid er Biskop Birgers Grav- mæle i Lunds Dom- kirke.¹⁾

Christiern Pedersen regner med den ud- skaarne Messehagel. I sin Bog om at høre Messe (1514) siger han: »Hagelen, som er bag og fore hel og aaben paa baade Sider uden al Skikkelse, betegner det Purpurklæde, som Pilatus lod føre vor Herre i til Bespottelse.«²⁾ Men han har rigtignok forud en anden Forklaring, der ikke kan forliges hermed, idet

Erkebiskop Birger, død 1519.
Gravmæle i Lund.

¹⁾ Se ogsaa i Danmarks Riges Hist. III 61 Jens Brostrup † 1497, S. 63 Niels Glob † 1498. S. 339 Godske Ahlefeld. De har alle „gothiske“ Hageler. Hvordan Hagelens Tøj mængde aftager i Siderne, kan ses i Steen Friis, Roskilde Domkirke 244 og 182, Peder Lodehat † 1416 og Oluf Mortensen † 1485. ²⁾ Danske Skr. II 475.

den regner med en Hagel, der falder ned over Armene og derfor af den medhjælpende skal løftes op for at Armen kan blive fri, naar Præsten skal opløfte Sakramentet. »Den 10. Artikel i Messen er, at Præsten tager Obletet i sine Hænder, og de, hannem tjene til Messen, lægge Hagelen op paa hans Aksel.« I den noget anstrængte Udtydning skal det »betegne«, at Kristus »bar selv det svare Kors paa hans hellige Aksel til Calvarisø Bjerg.« Om Chr. Pedersen saa sigter til Hageler, der ikke var mere udskaarne, end at Oplægningen i al Fald ceremonielt havde Mening, — eller om han har skrevet sine Opbyggeligheder af uden større Hensyn til, hvad der virkelig skete, skal jeg lade være usagt.

Henimod Aar 1200 dukkede der iøvrigt Farveregler op, som naturligvis havde nogen Tradition bag sig, inden de blev nogenlunde fæste, og de vaklede ogsaa længe. Hovedreglen er, at for festlige Glædestider bruges Hvidt; paa Dage, da man mindes Herrens Lidelse eller Martyrer, bruges Rødt; og paa Sørge- og Festsdage Sort eller Violet. Siden lagde man, hvad man ansaa for Mellemparver, paa de mere neutrale Tider: Grønt eller Gult, sjældnere Blaåt. Hovedfarven Aaret igennem blev paa den Maade Grønt eller Gult i Trinitatistiden og paa Helligtrekongersøndagene. Paasketiden har Hvidt. Faktisk gik det ikke saa regelmæssigt, men hver Kirke kunde have sine Regler, hvorefter den fordelte de tilstedeværende Klædningsstykker.

Ved Pius den Femtes Missale 1570 fastsloges de nu i Romerkirken gældende Regler, der har udskudt Farverne Gult og Blaåt. Bortset fra Smaa-Enkeltheder i det vidtløftige Reglement er Reglen, at Hvidt bruges paa Herrens Fester og i Paasketiden samt paa alle Mariefester. Rødt bruges i Pintsen og paa Herrens Lidelsedage samt paa Martyrdage. Grønt bruges som før sagt. Violet bruges i Adventstiden og Fastetiden og paa andre Fastsdage. Sort bruges ved Præsanktifikationsmessen Langfredag og ved Dødemesser. Der menes altid Hagelens Hovedfarve. Guld

kan gaa i Stedet for Hvidt, Rødt og Grønt, Sølv i Stedet for Hvidt. Det varede imidlertid længe, før Middelalderens brogede Skik ophørte. (Braun 723, 737). Naar man ser Fortegnelser over Beholdningerne, er det indlysende, at man ikke har været udrustet til at følge disse Regler. ,

Hvad Messehagelens Prydelser angaar, bortset fra Stoffets Mønster, da er Korset en ret sen Udvikling af Skikken. Fra den Tid, da Klædningsstykket brugtes af alle Mennesker, ser man hyppigt nogle smalle Streger af paasyede Bændler. Der gaar en Stribe ned fra Halsaabningen fortil. Under Brystet udgaar derfra to skraa Streger op over Overarmen tæt ved Skulderen, saa det hele ligner en Gaffel. Det samme kan, men sjældnere, findes paa Rygsiden. Saaledes ser man Gejstlige og Lægfolk og Jøder afbildet. Men det hyppigste er, at der slet ingen Prydelse findes. Først omkring Aar 1000 er man ivrigere for at 'anbringe Besætning paa Hagelerne, men der er ingen faste Regler. Snart er det kun en Besætning omkring Halsaabningen, stundom som en hel Krave, snart tillige omkring Kanten fornedet, snart en lodret Streg paa Forsiden eller paa begge Sider, snart et »Gaffelkors«. Først efter Aar 1200 kom det til forskellige nogenlunde faste Typer. I Landene nord for Alperne er det »Gaffelkorset« Y eller Y. I 1300-Tallet udvikles det til brede Broderistriber med Billeder i, og man begynder at forkorte Korsarmene, saa de ikke naar hen over Skuldrene. Det hænger vel sammen med den begyndende Sidebeskæring af Klædebonnet. Formen holdt sig endnu ret hyppigt til henimod Reformationen, ja ganske enkelte Steder til henimod 1700. Men ikke en eneste af de gamle liturgiske Skribenter fra Højmiddelalderen, der forklarede al Verdens Enkeltheder symbolsk, fandt paa at omtale denne Forsiring som Korsets Tegn. Det var simpelthen en traditionel Klæde-

dragtsprydelse. Det kan findes ganske enkeltvis, at man allerede henimod 1300 har forandret Forsiringen til et Kors med vandrette Arme. Først efter 1400 faar dette nogen Udbredelse af Betydning; men henimod 1500 var det blevet det mest udbredte,

Investiturbillede fra 10. Aarh.
Hds^r. i St. Omer.

og da i Almindelighed paa Rygsiden, stundom paa begge Sider. Det svarer dog langt fra til Virkeligheden, naar Christiørn Pedersen uden videre regner med et saadant Kors: »Det Kors, som staander bag paa Hagelen og rækker fra Akselen og til Jorden, det betegner det hellige svare Kors, som vaar femten Fødder langt, og vor Herre bar og

drog paa sin Aksel til Calvarie Bjerg«. ¹⁾

I Italien nøjedes man med en Stav fortil og bagtil. Ogsaa denne fandt man paa at gøre bredere og udsmykke med Ornamenten. Under Halsaabningen fortil kunde anbringes en lille Tværstav, ofte saa kort, at det forstaas, at man ikke vil tegne et Kors, men kun styrke Tøjet og give Striberne langs Halsaabningen en passende Afslutning. Ryg-Korset har aldrig holdt sit Indtog i Italien. Man taler om en Søjle (colonna). Og det maa siges, at den italienske Form har bevaret den bedste Tradition. (Braun 209—224). Der er jo ikke mere Mening i at sy et Kors bag paa Hagelen end i at sy det bag paa Præstekjolen.

Angaaende Beholdningen i Danmark ved Reformatiøns Begyndelse vil der af Registraturer og Afleveringsforretninger kunne skaffes mange Efterretninger til Overblik. Her skal kun eksempelvis anføres noget, der lige er faldet mig i Hænde.

¹⁾ Danske Skr. II, 475.

I Ribe Domkirkes Sakristikiste nævnes 1312 foruden nogle hele Sæt Præsteklæder 7 Hageler, deraf 4 af Baldækin. Farverne er safrangul, grøn, blaa, mørkerød, mørkegrøn, rød.¹⁾

Da Københavns Graabrødrekloster 1530 afleveredes til Borgerne, registreredes ialt 10 Hageler af Gyldenstykke, deraf een med et Kors, 7 af sort Fløjel, 4 af rødt Fløjel, 1 af blaat Fløjel, 1 af grønt Fløjel og 1 af grønt Damask, samt endnu 4 Damaskes Hageler. Desuden nævnes 5 Gyldenstykkets Subtiler (en Slags Dalmatica) samt 2 grønne Subtiler.²⁾

I Graabrødreklosteret i Flensborg registreres 1528 32 Hageler af forskellig Farve og Stof, deriblandt 2 Gyldenstykkets og 7 »forgylde«. ³⁾

Naar Tiggermunkene har haft det saa rigeligt med Gyldenstykke, kan man tænke sig, at Herreklostre og Domkirker har svælget deri. 1568 befalede Frederik II at sende 4 eller 6 af de allerskønneste Hageler i Antvorskov Kirke til Frederiksborg, lade saa mange, som gøres behov, blive i Klosterkirken og sælge Resten til Landsbykirkerne. Men endda er der 1596 af rødt Fløjel, Gyldenstykke og adskiligt andet Værk 23 Hageler, 1 hvid med Perler, 2 af sort Fløjel, 8 Subtiler af forskellig Farve og 7 Korkaar.⁴⁾

I et Inventarium for Nykøbing F. Slot 1531 er der i Kapellet 3 Hageler af grønt Damask og i Klosteret 3 Hageler af forblømmet Silke.⁵⁾

De Tøjer, der brugtes, var de samme som til andre Klæder. Lauge Urne testamenterer St. Laurentii Kapel i Roskilde Domkirke sin Damaskes Kjortel til en Hagel.⁶⁾ Fru Gyde, Hr. Skjalm Bangs Datter, bestemte 1292, at Fløjlet

¹⁾ Oldemoder, udg. af O. Nielsen, 114.

²⁾ Rørdam: Kbh. Kirker og Klostre, Tillæg S. 185.

³⁾ Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II 208.

⁴⁾ Kanc. Brevbøger 21. Marts 1568. Lensregnskab 1596.

⁵⁾ D. Mag. 4 II 10.

⁶⁾ Pontopp. Ann. II, 423.

fra hendes Ligbaare skulde syes til en Hagel i Sorø Kloster, og Ridder Anders Nielsøns røde Fløjels Kaabe testamenteres 1447 til en Hagel til Højalteret i Roskilde Domkirke.¹⁾

De mange Altere gjorde jo mange Messeklæder nødvendige, hvilket vil sige, at der foreløbig var nok for Lutheranerne at bruge af.

I vore Kirkers Kalkmalerier kan der være Prøver paa, hvorledes de kirkelige Klæder saa ud, da Billederne maledes. Jeg henviser til Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker, Kbh, 1895. I Jelling Kirke ser man Johannes Døber i Casula paa det blotte Legeme, Tavle III, 1, fra ca. 1100. I Slaglille Kirke en Biskop i grøn Casula fra 1160 (Tavle VI). I Hagedsted holder en Helgen Evangeliebogen paa den karakteristiske Maade med Haanden dækket af Casulaen (ca. 1200, Tavle VIII, 5). I Aal Kirke ser man Bisp og Præst i rød og gul Casula fra ca. 1200 (X, 1). I Næstved St. Peters Kirke en Præst i graa Casula, løftende Hostien (XI, 2). I Vigersted Kirke ses St. Nikolaus med karakteristisk løftet Casula. Vort smukkeste Eksempel paa en gothisk Hagel er Gravpladen over Biskop Niels Jepsen Ulfeld af Roskilde, død 1395. Gravpladen blev solgt ved Avktion 1806, men vi har Abildgaards Tegning (A. Fabricius: Ill. Danmarkshist. I 1854, 425. Løffler: Gravstenene i Roskilde Købstad).

¹⁾ Erslev: Testamenter fra Danm. Middelalder 37, 211.

5. DE LUTHERSKE BESTEMMELSER OM MESSEKLÆDER.

Saa kom Reformationen og ryddede op i saa meget gammelt. Zwingli afskaffede de gamle Højtidsklæder og regnede dem ligesom Alter, Alterlys, Krucifix og Orgel for Ugudelighed. Sydtyskerne fulgte ham i Almindelighed og opbyggede i det hele ikke deres Gudstjeneste paa den gamle Messeordnings Grund, men paa den middelalderlige Prædikengudstjeneste.

I Wittenberg derimod byggede Luther Gudstjenesten paa den gamle Messe og beholdt Messeklæderne, som man regnede for en ganske neutral Sag, der hverken gjorde ondt eller godt. Ikke usandsynligt har hertil vel kædet sig en Fornemmelse af, at det var paafaldende at optræde for Alteret i almindelig Dragt. Saa lige saa godt beholde det gamle.

I Formula Missae i December 1523 udtaler Luther, at de frit kan bruges, naar man undgaar Pomp og Luksus, men de maa ikke indvies eller velsignes.

Dette Standpunkt var imidlertid lige modsat Sværmernes, for hvem det var en Guds Lov, at de skulde afskaffes tilligemed mange andre Ting, som Luther regnede for frie Sager. Luther kom da i den ejendommelige Stilling, at han maatte hævde Friheden i den Sag ved at hævde Friheden til at bruge Klæderne. Det gør han i Skriftet »Mod de himmelske Profeter«, der er skrevet i Efteraaret 1524. »Her er vi Herrer og finder os ikke i nogen Lov, Bud, Lære eller Forbud. Som vi da ogsaa har gjort det her i Wittenberg paa begge Maader. Thi i

Klostret har vi haft Messe uden Hagel, uden Opløftning, ligefrem, paa det allerenfoldigste, som Karlstadt berømmer Kristi Eksempel. Derimod i Sognekirken har vi endnu Hageler, Messesærke, Alter, opløfter saa længe det lyster os. 1528 fastholdt han den samme Frihed i den væsentlig mod de samme Kredse rettede Bekendelse om Naderen, og i Deutsche Messe 1526 beholdt han Messeklæder, Lys og Alter.¹⁾

I Overensstemmelse hermed bevarede Bugenhagen dem i sine Kirkeordninger, og han kan tage ret skarpt paa den Sag. Det viser et Optrin i Brunsvig. Her havde han 1528 ordnet et luthersk Kirkevæsen. Men et Par Aar efter blev der Strid om dette Spørgsmaal. Prædikanterne Ribeling og Hoyer agiterede for at afskaffe Messeklæderne, og særlig var Hoyer ivrig. Han skal have faaet en Borger til at gøre et fingeret Forsøg paa at rive Messehagelen af ham, for at det kunde siges, at Befolkningen var imod disse Klæders Brug. Martin Görlitz og de andre Prædikanter vægrede sig først, men gav saa efter saaledes, at der fra alle Prædikestole blev bekendtgjort, at for at vise deres kristelige Forhold vilde samtlige Gejstlige i den nærmest følgende Tid aflægge Messehagelen med det Forbehold, at de siden igen vilde bære den, naar det behagede dem. Men i et Brev til Görlitz 27. Sept. 1530 tager Bugenhagen meget unaadigt paa denne »Forargen Nabobyer ved unødvendige Ting«. Han siger: »Der er to Slags Lære om Messehageler. Den ene er Sandheden, nemlig at man kan bruge Messehageler. Dette forarger ikke dem, der er vant til at høre Evangeliet. Den anden er en Satans Løgn udaf Dæmonernes Lære, nemlig at det ikke er tilladeligt at bruge Messehageler; dette forarger Almuen, hvor den ved Prædikanterne hører den Slags Løgne lært og tror det.« Saa spotter han over, at Menigheden i Brunsvig nok er mere »voksen« end den i Wittenberg, og

¹⁾ Deutsche Werke, Erlanger Ausg. 29, 191. 22, 237. 30, 372.

gør opmærksom paa, at der endnu er Orgler, Klokker, ja Kirkebygningerne at afskaffe! Et Par zwingliansksindede Prædikere havde virkelig agiteret mod Orglerne.¹⁾

Saaledes er Stemningen hos Wittenbergs Sognepræst, den store Reformationspraktiker. Da 1536 Sydtyskerne kom rejsende til Wittenberg for at afslutte Wittenberger-Konkordien, var de da ogsaa meget forfærdede ved Guds-tjenesten Kristi Himmelfartsdag. Wolfgang Musculus fra Konstanz har betroet sin Dagbog det. Der var Billeder i Kirken, Lys paa Alteret og Præst i »papistiske« Klæder! »Først spilledes Introitus paa Orgelet, mens Koret sang paa Latin efter Offerpræsteskippen, og imens skred Præsten frem fra Sakristiet i Præsteklæder.« De klagede til Bugenhagen, der trøstede dem med, at man ogsaa holdt Altergang uden Messeklæder (i Klosterkirken eller ved Froprædiken?), og det trøstede da ogsaa, at de saa Luther prædike i sine sædvanlige Klæder.²⁾

Luther selv beroligede som bekendt 1539 Provst Buchholzer i Berlin overfor Kurfyrst Joachims Fordring om Brug af Korkaabe (Chorkappe) eller Røkkelin (Chorrock) ved Procession paa Gangdagene og om Søndagen omkring Kirkegaarden. Naar kun Ordet maa prædikens rent og Sakramenterne forvaltes ret, »saa gaa i Guds Navn med omkring og bær et Sølvkors eller Guld Kors og Korkaabe eller Røkkelin af Fløjl, Silke eller Lærred; og har Eders Herre Kurfyrsten ikke nok i een Korkaabe eller Røkkelin, saa tag tre paa, som Aron Ypperstepræsten iførte sig tre Kjortler over hinanden, der var herlige og skønne, hvorfor man ogsaa i Pavedømmet har kaldt Kirkeklæderne Ornamenta . . . Thi saadanne Ting, naar kun der ikke er Misbrug med i Spillet, hverken giver Evangeliet noget eller tager noget fra det.« Senere siger Luther ved Lejlighed til Georg af Anhalt, at han synes, de skal ikke genoptages,

¹⁾ O. Vogt: Bugenhagens Briefwechsel 98.

²⁾ Kolde: Analecta lutherana 226. Köstlin: Martin Luther, 5. Aufl. II, 343.

hvor de er afskaffede, og ikke afskaffes, hvor de er bevarede.¹⁾

En anden Udtalelse af Luther, der gælder Korkaaben, og ofte forkert er anført som gældende de egentlige Messeklæder, er ogsaa ganske karakteristisk i denne Sag. Den er opbevaret i et Haandskrift i Breslau. Luther var hos Fyrst Johan af Anhalt som Fadder for et af dennes Børn. Fyrsten spurgte:

•Hr. Doktor, hvorfor har I dog afskaffet det, saa Præsterne ingen Korkaabe har paa i Kirken under Prædikenen?•

Hr. Doktoren svarede:

•Jeg har ikke afskaffet det og vilde ønske, det endnu var i Brug, især i Smaastæder og Landsbyer, hvor de fattige Præster har en Kjortel paa, som er saa slidt, at ingen snart ved, hvem der er Præst, Borger eller Bonde. Der vilde jeg hellere, at Præsten havde en Korkaabe paa, for at han kan holdes for en anden og højere Person.•

Dette førte til, at Biskop Mathias af Brandenburg sagde:

•Hr. Doktor, hvorfor har I ikke brugt at bære en Korkaabe?

Hr. Doktoren svarede:

•Naadige Herre, det er gaaet saadan til, at jo Eders Naade godt ved, at Munkekapperne var saa hellige, at Munkene ikke behøvede nogen Korkaabe.²⁾ Da jeg ikke prædikede i Korkaabe, saaledes som det jo var Sædvane i Klosteret, og nogle saa mig gøre saa, fulgte de mig og bar heller ingen Korkaaber, men saa ikke Aarsagen til, at jeg gjorde det. Saadan er det gaaet til, og man har ikke gjort mig nogen Tjeneste dermed. Jeg kunde ogsaa godt lide, at et saadant Stykke blev brugt i Kirken, naar kun Misbrug ikke knyttes dertil og man ikke sætter nogen Lid

¹⁾ De Wette: Luthers Briefe V 235. VI 379.

²⁾ Jfr. Laterankonciliet's Bestemmelse, foran S. 16.

dertil eller gør det nødvendigt til Salighed og binder Samvittigheden dertil. Saa er jeg meget vel tilfreds.¹⁾

Forholdet mellem Nordtyskerne og de af Zwingli paa-virkede Sydtyskere i denne Sag ses nogenlunde i Hermann Waldenmaier: *Die Entstehung der ev. Gottesdienstordnun-gen Süddeutschlands* (Leipzig 1916) S. 10, 16, 19, 40, 41, 54, 56, 58, 82, 84.

Dette Forhold fortsattes ned i Tiden. Der var Kritik oppe enkelte Gange, men den faldt igen. Det kejserlige Interim 1548 paalagde Brugen af Messeklæderne sammen med en Mængde katholsk Ritus. Dette vakte selvfølgelig Kritiken, og der var ivrige Lutheranere, der i den Anled-ning skrev vældige Ord mod Messeskjorten. Men faktisk fæstede ogsaa dette Intermezzo Messeklædernes Brug over-alt, hvor det af Melanchthon anbefalede sachsiske Interim antoges. Ogsaa de københavnske Theologer maatte udtale sig om Kejserens Interim, men de rører slet ikke ved denne Sag.²⁾ Det almindelige blev, at man betragtede disse Klæders Brug som noget særligt luthersk i Mod-sætning til Calvinisternes sorte Talarer. Nogle spredte Oplysninger om Messeklædernes udbredte Brug i Tyskland findes hos Paul Graff: *Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen in der ev. Kirche Deutschlands* (Göttingen 1921), S. 106—108. Messeskjorten brugtes ikke blot over den sorte Talar, men ogsaa i Steden for den.

Vil man se Gevandtpragten ved den tyske lutherske Gudstjeneste i den strenge Lutherdoms Dage, saa se man ind i Nikolajkirken i Leipzig ca. 1650. Der bruges Alba med Hovedlin og Haandlin og med Parurer, som Klokke-rens Kone skal tage af i Vask og atter sy paa. Og saa er der en mægtig Samling Hageler, som har hver sin An-vendelse. Til almindelige Søndage er der 5: en grøn Damaskes, en rød mønstret Fløjels, en mørkerød glat

¹⁾ Theologische Studien und Kritiken 1895. 145 f.

²⁾ Dänische Bibliothek V. 157.

Fløjels, en rød Atlaskes og en violbrun glat Fløjels. Men desuden er der 16 Pragthageler til Festerne. For Advent en grøn Fløjels, hvorpaa Kristi Indtog, for Nytaar en Gyldenstykket, for Kyndelmisse en hvid Damaskes med Maria, for Mariæ Bebudelse en hvid Damaskes med Krucifix, for Palmesøndag en grøn med Palmegrene, Skærtorsdag en grøn Damaskes, Langfredag en sort Fløjels med Krucifix, Paaskedagens Hagel Nr. 2, hvorpaa et Krucifix i Perler, Pintse en brunrød Fløjels med Trefoldigheden i Perler og Ædelstene. Og saaledes videre. Desuden er der en Beholdning af «meget gamle».

Ved Nadverens Uddeling holder fire Drengene Nadverdugene, hvorover Sakramentet rækkes, idet Nadvergæsterne passerer i Rækker forbi de to uddelende Præster. Drengene bærer over sorte Kjortler hvide Korskjorter (Røkkelin), men paa Festdagene »særlige Kjortler af karmosinrødt Fløjel«, skænkede af en Enke.

Rationalismen realiserede denne Beholdning 1776. Man havde takseret den til 900 Thaler, men fik 1450 Thaler for den. Dog blev man ved at bruge Korskjorte (Røkkelin) i Leipzig.¹⁾

I Nürnberg maatte de evangeliske Kirker 1797 paa Befaling aflevere deres Messehageler til Bykassen som Bidrag til at bære den store Skatteudskrivning. Fra Sebalduskirken og Lorenzskirken omfatter Fortegnelsen 18 Pragtgevandter gennemgaaende med Perlestikkerarbejde. Der er enkelte Dalmatiker imellem (»Levitgewänder«). Tre Jøder købte Perlerne og skal have faaet ca. 2300 Gylden for dem. 1810 afskaffedes ogsaa Messeskjorten, som allerede 1798 blev afskaffet i det Ansbachske for at spare Udgiften til Vask.²⁾

¹⁾ Bilder aus dem gottesdienstl. Leben Leipzigs im 17. Jahrh.; Allg. Ev. Luth. Kztg., 1895, 1144, 1204. Efter Optegnelser af Klokkeren Gedeon Schleiffenheiner 1644—62.

²⁾ Max Herold: Alt-Nürnberg in seinen Gottesdiensten. Gütersloh 1890, 321, 319, 114.

Caspar Calvör, Generalsuperintendent i Klausthal i Harzen omtaler ogsaa uden videre Superpelliceum og Hagel som noget, der bruges af »vore allevegne« (Rituale ecclesiasticum, 1705 II 508, 510).

Et levende Billede af Tilstanden faar man ogsaa af det Skrift, som rejste Kritiken fra luthersk Side, »Historie der Kirchen Ceremonien in Sachsen« (Dresden und Leipzig 1732), af den sachsiske Præst Christian Gerber. Kirkerne er rigt forsynede med Messehageler, og Folk skænker dem som Gaver. Efter Evangeliet løfter Præsten for Alteret Hagelen over sit Hoved og lægger den paa Alteret og tager den atter paa efter Prædiken. Gerber ærgres sig over, at Præster beklager sig over, at deres Kirkes Messeklæder er forslidte. De skulde glæde sig over Udsigten til, at de kunde snart slides op.

Den nordiske Udvikling er altsaa ikke noget særligt men et Stykke af de lutherske Kirkesamfunds fælles Skik. Naar Fællesskabet siden gennemgaaende er brudt for Tysklands Vedkommende, er det, som vi skal se, en udefra kommende Paavirkning, der har sejret.

I Sverrig beholdt man ogsaa Messeklæderne. Ærkebiskop Laurentius Petri vilde ikke have dem afskaffede. Karl den Niende var jo af en anden Aandsretning og angreb paa Rigsdagen 1608 Messeklæderne. Han fandt, at Præsterne ved at bruge dem brugte papistiske Ceremonier. De ledende Kirkemænd vilde imidlertid ikke høre noget herom. I deres Svar paa Kongens Skrivelse bemærkede de, at nogle af de gamle Skikke var bibeholdt ved Reformationen, for at det kunde gaa sømmeligt til i Menigheden, og ogsaa for at man skulde vise sin Frihed i vilkaarlige Ting. Det var jo anstændigt, at en fattig Præst, som skulde forrette en saa hellig Gerning, maatte ved samme Lejlighed have en hæderlig Klædning og ikke træde frem i sin slidte Kjortel til Spot for Folk. Hver og een kunde forstaa, at man ikke derved fulgte Paven.

Derved blev det. I Vesterås Domkirkes Inventarie-

fortegnelser i 1620'erne forekommer et Antal Korkaar, Messehageler, Dalmatiker, Messesærke, Humeralia, Stolæ og Cingulæ. Man har altsaa brugt Alba med Tilbehør. Ved kirkelige Handlinger udenfor Messen havde det jo været Skik at bruge Røkkelin. I Johan III's Tid var det ogsaa Skik. Ærkebiskoppen bemærker i sin Visitationsprotokol for Nordland 1585, at Præsterne ikke maatte bruge Kapper ved saadanne Lejligheder, men skulde have Røkkelin. Men dette blev udtrykkelig afskaffet ved Uppsala Møde 1593.¹⁾

I den danske Reformation bar man sig ad som Wittenbergerne. Dette Spørgsmaal var slet ikke Genstand for Strid, hverken mellem Papister og Evangeliske eller mellem disse sidste indbyrdes. I den ret indgaaende polemiske Litteratur fra Kampaarene nævnes det aldrig. Hans Tavsens oplyser 1531, at han har »her til Dags holdet alle vanlige Ceremonier i Messen og intet forvandlet enten i Messeklæder, Lystænding eller Sakramentens Opløftelse.«²⁾

I den endelige danske Gudstjenesteordning, som jo Bugenhagen og Luther personlig har været med til at præge, foreskrives i Ordinantsen »de vanlige Messeklæder«, men naar der ingen er at berette, skal Præsten »forfølge Messen udi en Messesærk aleneste foruden Hagel, for en Bogestol og ikke for Alteret.«³⁾

Lunds Stifts Biskop, Frants Wormordsen, udgav paa Grundlag heraf straks en Alterbog, »Haandbog om den rette evangeliske Messe«, Malmø 1539. Heri lyder Anvisningen forklarende og forsvarende saaledes:

„Præsten og Alteret skulle med ærlige og rene sædvanlige Klæder prydes og smykkes, ikke for nogen Tjeneste, som Gud deri skeer, eller at der er nogen Hellighed eller Nødtortighed til Messens Brug og Sakramentens Ejendom udi nogen Maade. Men for en god, gammel ærlig og udi sig selver, naar de retteligen bruges,

¹⁾ Edv. Rodhe i Studier tillägnade Magnus Pfannenstill, Lund 1923, S. 406 f., 412.

²⁾ Smaaskrifter af Hans Tavsens ved Rørdam, 161.

³⁾ Rørdams Danske Kirkelove I 56, 59.

ustraffelig Sædvane, ikke Gud men den menige kristen Forsamling til Ære og en kærlig Samdrægtigheds Tjeneste. Saa bør altingest i vor kristen Forsamling tugteligen, høveskligen, skikkeligen, ærligen og endrægteligen at tilgaa, vaare det ikke for andet end for Guds Engle, som der nærværendes til Stede og midt iblandt os ere.“

Her turde Reformationstidens danske Lutheråneres Følelse i den Sag have fundet sit trohjertige Udtryk.

Ved Bispemødet i København 1540 bestemtes Ordinantsens Forskrift nærmere saaledes, at Præsten bare skulde bruge en Alba med Bælte (albam succinctam) og en Casula, men udelade Stol, Hovedlin og Haandlin, samt de farvede Prydelser paa Albaen »for Misbrugs og Overtros Skyld«. Er der ikke Kommunikanter, skal han bruge Alba og Casula for Alteret indtil Prædiken, og efter Prædiken skal han ikke igen tage »den aflagte Casula« paa.¹⁾

Ved Bispevielse skal Ordinator ifølge Ordinantsen bruge »et Røkkelin og en Korkaabe«, og de tilstedeværende Præster skal ved denne Lejlighed have Røkkelin paa.²⁾ 1555 foreskriver Palladius, at Degnene skal gøre deres Kirketjeneste i Superpelliceum (Røkkelin).³⁾

Her er altsaa gennemført den gamle Regel med Messesærk (Alba) som Præstedragt ved den egentlige Gudstjeneste og Røkkelin (Superpelliceum) ved andre Lejligheder.

I nogenlunde Overensstemmelse hermed er et Maleri, hvormed Præsten Hans Jepsen 1561 har prydet Forsiden af Alteret i Thorsslunde Kirke ved København. I Midterpartiet ser man Præsten uddele Brødet i Nadveren, iført opkiltet Alba og en Hagel, der aabenbart er Gyldenstykke. Kalken uddeles af en Hjælper, iført ærmeløst Røkkelin. Til venstre er der Daab, og den døbende Præst er i Røkkelin. Degnen holder Bogen, men er rigtignok sort, og det samme gælder Prædikeren tilhøjre. (Se Afbildningen paa Side 51).

¹⁾ Ibid. 153, 157.

²⁾ Ibid. 128.

³⁾ Ibid. 478.

Men paa Roskilde Landemode 1564 under Biskop Hans Albertsen bestemmes det, at Præsterne skal bruge Røkkelin og ikke Kiltesarke, og disse Røkkelin skal gøres efter den Form i København, hvilket vel vil sige med Ærmer. Tillige gentages, at alle Degne skal have sømmelige Røkkelin ved Tjenesten i Kirken.¹⁾

Dermed afskaffedes den egentlige Messesærk, og Røkkelinet arvede dens Navn. Men man kan jo ogsaa sige, det var kun en Smule Forandring af Messesærkens Form.

Forandringen er formentlig ogsaa bleven paabudt i de andre kongerigske Stifter. Men den er naturligvis ikke sket med det samme i alle Kirker. 1574 gentages paa Sjælland Forbudet mod »Kiltebælter.«²⁾ Paa Fyn traf Biskop Jakob Madsen 1589 en Kiltesarke i Hundstrup Kirke og befalede den afskaffet, men den er da aabenbart en Sjældenhed. Paa Odense Landemode gaves 1595 Befaling om at afskaffe Kiltesarke og indføre Røkkelin efter Frue Kirkes Skik.³⁾

Men naar man kommer over til Sønderjylland, saa er de derovre helt ved det gamle. I Niels Helvaderus' Eleusinia sacra, Kbh. 1610, hvis Fortale er fra 1597, har man en opbyggelig Forklaring i den gamle Stil paa »de firkantede Stykker Fløjel, som ere heftede bag og forneden ved Sømmen paa Messesærken«; og Spørgsmaalet: »Hvorfor opkilter Præsten Messeklæder?« besvares med Henvisning til Ef. 6. Hvordan Messehagelen saa ud i hans Præstetid i Hellevad, ses af, at den skal svare til Ef. 6, »der Paulus befaler, at vi skulle tage Troens Skjold paa, hvorfor og Hagelen er gjort for og bag, ligesom Skjolde vare gjorte i fordum Tider.« Og han regner med, at der er et Kors eller Krucifix paa den, ligesom der er Vaabenmærker paa Skjolde.

¹⁾ Ny kh. Sml. II 481, 483.

²⁾ Ny kh. Sml. IV 366.

³⁾ Jak. Madsens Visitatsbog 121. Pontopp. Ann. III 31.

Antemensale fra Thorslunde Kirke fra 1561. Nationalmuseet.

For Degne faar de gentagne Paabud paa Sjælland om at bære Røkkelin efterhaanden en Tilføjelſe om, at det gælder, »naar de ikke har side Klæder.«¹⁾ Med Tiden blev Degnens Dragt da sort ved Gudstjenesten, hvornaar vides ikke, men den sorte Dragt indskærpes ved Roskilde Landemode 1697.²⁾

Man blev da i disse Skikke, og Ritualet 1685 skriver kun op endnu en Gang, hvad der var tilvant Skik og Brug.

Nogen Tid efter Ritualet begyndte Parykkerne at anbringe sig paa de danske Præsters Hoveder, efter at først Hofpræst Masius havde vakt stor Forargelse ved at komme hjem fra Paris, barberet og med Paryk. Denne Hovedprydelse kom i Ulave ved den mindste Berøring, og det medførte, at man lavede Messeskjorte og Messehagel aabne, saa at de ikke behøvede at tages over Hovedet. Paa sin livlige Maade fortæller Henrich Ussing derom angaaende Messeskjorten: »I de ældre Tider var den sammensyet foran, og altsaa maatte den kastes Præsten over Hovedet af Degnen, men da mangel Peruk derved blev rokket af sit Sted, og Degnen gerne, naar han vilde, kunde (som een — man siger med Flid — ogsaa gjorde) med det samme kaste Præsten Peruken reent af, saa har man nu paa de fleste Steder ladet dem være aabne foran.«³⁾ Han fremhæver ellers, at den er fodsid og et Sted var saa lang, at Præsten faldt i den. Sammesteds siges Messehagelen at have »et Hul til Hovedet«, men den har nok i Almindelighed allerede dengang været til at aabne over den ene Skulder, da den jo var lige saa farlig for Parykkerne.

¹⁾ Ny kh, Sml. II 500. IV 365. V 29.

²⁾ Pontoppidans Ann, IV 717.

³⁾ Ussing: Kirkeforfatn. i de kgl. danske Stater IV 393 (1788).

6. MESSEHAGELENS FORM EFTER REFORMATIONEN.

Efter Reformationen skiltes jo nok den romerske og den lutherske Kirke ad, men man har dog fulgtes ad i Messehagelens Udvikling eller rettere Degeneration. Den udvikles mere og mere til et meningsløst Beslag. For at faa de tykke, tunge Broderier — ofte i ophøjet Relief, — til at ligge glatte, fjerner man alt, hvad der volder Folder. Og da Formen efter en saadan Udskæring bliver mærkelig, om Hagelen er lang, forkorter man den ogsaa, navnlig fortil. Naar en Messehagel som een i Köln vejer 13 Kilo, kan det nok være nødvendigt.

Mest konservativ var man i Italien. Tilstudsningen var ganske vist godt begyndt i det 16. Aarhundrede, men man holdt dog paa en værdig Form. Den bekendte Ærkebiskop Carlo Borromeo af Milano († 1584) søgte at stanse Degenerationen og bestemte, at i hans Kirkeprovins skulde Messehagelen være noget over 3 Cubiti (1,80 Meter) bred og noget længere, saa at den næsten naaede til Anklerne paa Mennesker af Middelhøjde. Fra Skulderen skulde en Bredde af omkring et Kvarter kunne hænge ned over Armen. Disse Maal blev dog ingenlunde holdt. Hans egne bevarede Messehageler har ikke den foreskrevne Bredde. Derimod er en af dem, i S. Maria Maggiore i Rom, et Pragtstykke paa 1,45 Meters Længde (Braun 190).

Den normale italienske Messehagel har nu en Rygbredde af 0,75 M. og en Længde af 1,20 M. Bagtil prydes den med en lodret Stribe, ofte dannet ved et Omrids af smalle Borter. Fortil er der en lignende, og ved dens

Overende langs Halsaabningen en vandret Tværstav, ved hvilken Tøjstykkerne er syet sammen. Langs Halsaabningen gaar der en smallere Stribe. Rigere Hagler er overbrodere med Ranker, Aks, Snørkler og Blomster i Guld men sjælden med Billeder.

Den spanske Messehagel er den mest forkomne. Den er smallest over Skuldrene, noget bredere forneden. Rygbredden er foroven ca. 0,45 M., forneden 0,60. Men fortil er der meget lidt tilbage, navnlig over Brystet. Længden naar kun 1 Meter. Udsmykningen er en lodret Stav fortil og bagtil.

Den tyske Messehagel har gerne en Længde af 1,15 M. og en Rygbredde af 0,68—0,70. Men fortil er den fælt udskaaet ved Armene, saa den ikke uden Grund i katholsk Præste-Argot betegnes som »Basfiolen«. Fortil prydes den ved en lodret Stav. Bagtil er der en lignende fra øverst til nederst, men ved en Tværstav er den formet til et latinsk Kors.

Den franske Messehagel er prydet som den tyske men er mere beskaaret, navnlig fortil.

Førerskabet i hele denne Udvikling havde i 17. og 18. Aarhundrede Frankrig, og her kan man en Tid se gammelt og nyt brydes. Endnu 1651 kunde et Rituale fra Rouen indskærpe, at den gamle Form skulde overholdes, men et Pariser Cæremoniale siger modsat, at disse opkildede Folder skal bortskæres. Endnu 1718 berettes, at i visse Kirker brugtes paa bestemte Dage de gammeldags Hageler. Men Fabrikerne i Paris og Lyon leverede færdige Hageler i meget beskaaren Form, og de købtes og beundredes rundt om i Landene og bar den franske Smag med sig. (Braun 196).

Ogsaa til Danmark førtes de franske Paramenter. Chr. Sehested hjembragte 1731 fra sit Gesandtophold i Paris Alterklæder og Messehagel af rig Guldbrokade til Skeby Kirke paa Fyen. Naar Grev Chr. Wedel 1735 skænker Husby Kirke Messehagel af Sølvstykke og Baron Holck

1754 Vindinge Kirke Messehagel af grønt Flojel med Guld paa, kan det gerne være fra lignende Kilder.¹⁾

Som et Kuriosum tager vi med, at i Orienten har man ogsaa været inde paa Tilstudsningen, men den angreb et andet Sted. Man brugte nemlig ikke at stikke Armene ud til Siderne og saa samle Gevandtet med en nedhængende Forbredde, men man stak Armene frem og hævdede Forbredden i Folder. Og saa skærer man bort af Forstykket, saa Armene bliver fri fortil. Det bliver vist ikke kønnere end det franske.

I det 19. Aarhundrede opstod der i Tysklands katolske Kredse en Bevægelse for m. H. t. kirkelig Kunst at komme bort fra Barokkens og Rokokoens Skavanker. Den kirkelige Kunsthistoriker Dr. Franz Bock (Præst i Köln) vakte Sansen for de smukkere gamle Former.²⁾ Han talte om »gothisk« Messehagel, hvormed mentes den baade praktiske og kønne Form fra Middelalderens Slutning, og »Borromæus-Messehagelen«, som ogsaa kunde bruges. Saa skete det, at han ved en Messe i Rom brugte en gothisk Hagel. Sagen rygtedes og kom for Ritus-Kongregationen, der tog meget betænkeligt derpaa. Der var lige ved at være kommet et Paabud om kun at bruge romersk Form. Men Uvejret drev dog over. Cirkulæret af 21. Aug. 1863 indskærpede kun, at der ikke maatte laves om uden at raadføre sig med den hellige Stol. Imidlertid havde der i Prag været afholdt en Synode 1860, der udtalte en skarp Kritik af de vanlige Former og foreskrev nogle Maal og Regler i Overensstemmelse med et Koncil i Prag 1605, der havde brugt Carlo Borromeos Forskrifter. Konciliet fik pavelig Stadfæstelse. Og nu bruges faktisk »gothiske« Hageler i selve Rom, uden at den pavelige Visitor siger noget til det.

¹⁾ Kgl. Bibl. Kallske Saml. 4°, 377, I 85, 102, 115.

²⁾ Franz Bock: Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters. Bonn 1861—71, 3 Bd.

Jeg har for mig de fint illustrerede Kataloger fra Firmaet Krieg & Schwarzer i Mainz. Der føres tre Former: romersk Hagel, Borromæus-Hagel og Bernhard-Hagel (∞: gothisk), og Billederne udviser kun mønstret Tøj, til Dels i middelalderlige Mønstre. I Beuron udføres kunstneriske »gothiske» Hageler.

I Danmark var, som vi har set, Udskæringen i Siden tidlig udviklet. Den følgende Udvikling var meget moderat i Forhold til den franske, og der er bevaret Pragtstykker, som er al Ære værd. Det betragtedes vistnok nogenlunde som en Selvfølge, at der brugtes mønstret Silkestof, hyppigst Fløjel. Dette kan saa være udsmykket yderligere med og uden Smag. Meget ofte faar man et Kors eller et Krucifiks anbragt paa Ryggen, men det er ikke nødvendigt. Formodentlig omtrent fra 1200 til 1750 er Brugen af mønstret Stof nogenlunde given. Derefter foretrækker man ensfarvet og glat Fløjel.

For de store Pibekravers Skyld og for Præstekjølens stive Krave maatte man lave Halsudsnittet større, men Hagelen var stadig til at tage paa over Hovedet.

Hvad Farveudstyret angaar kan der skaffes mange Oplysninger fra Kirkeregnskaber og lignende. Biskop Jakob Madsen har i sin Visitatsbog noteret meget op om, hvad der fandtes paa Fyen ca. 1590. I Almindelighed faar man dog kun at vide, om Hagelen var »god» eller »herlig» eller »ond» eller »skarns». De, der siges mere om, fordeler sig saaledes: Rødt Fløjel 10, rødblommet Fløjel 2, »gulrød Damask Fløjel» (d. v. s. blomstret) 1, blaa 10 (6 af Fløjel, 1 af Damask, 1 af Carteke og 1 af uægte Setteni), sort Fløjel 8, grønne 5 (1 af Damask, 2 af Atlask), brune 4 (2 af Fløjel, 2 af Damask) samt 1 af »gyldene Fløjel», Gave fra Fru Gertrud Ulfeld til Marslev Kirke. Særlige Prydelser nævnes kun 5 Gange og har vel været Undtagelser. Fra den gamle Tid er den blaa Fløjels Hagel i Paarup Kirke med Jomfru Mariæ Billede i Solgiselen. Næsbyhoved-Broby har en herlig ny Fløjels

Hagel med et forhøjet Krucifix, og den sorte Fløjels Hagel i Gislev Kirke har Krucifixet udstunget stateligen. Kors findes i Ryslinge: et guldslagen Kors paa den sorte Fløjels Hagel; og paa den blaa Fløjels Hågel i Rørup er der et Kors af gul Damask. Flere Kors nævnes ikke.

Fra samme Egn kan det tilføjes, at i Kølstrup Kirkes Inventarium ca. 1550 er der 3 Hageler af rødt Fløjel, een vævet udi gult og grønt Silke og een Halvparten af forslidt Gyldenstykke og Halvparten af gult og grønt Silke, — alle med sin Særk og Lin. Item en lang Dug af smaat Lærred at berette Folk udover (Aarb. f. nord. Oldk. 1921, 170).

I Grevinge Kirke i Ods Herred var der 1577 tre Hageler, een af rødt Fløjel, een af Gyldenstykke og en blommet grøn. Professor Anders Lemvig gav de to sidste bort, da de dueede intet. (Lyder Høyers Beskr. af Grevinge Sogn, 2. Udg. 38).

Til Sammenligning med andre Egne anføres her nogle Notitser af Dr. Mackeprang efter Kirkeregnskaber i Rigsarkivet.

I Kirkeregnskaber fra Falster i Tiden 1680—1727 forekommer i Brarup Kirke en rødblommet Hagel med gammel Munke Bordering; i Nr. Kirkeby en gammel af grønt blommet Tøj; i Nr. Ørslev en blaablommet af Fløjel; i Vaalse een med gammel Munke Bordyring; i Systofte en blaa Fløjels; i Skelby een af brunt Silke, med Guld og Sølv forblommet, og en rød Fløjels med Guld forblandet; i Karleby en meget gammel violet; i Sdr. Kirkeby en gammel af broget Tøj; i Veggerløse en blommet brun Fløjels med et Kors af Guldgalloner, en gammel rød med samme Prydelse og en gammel med Silkesyning og et Kors paa; i Aastrup en brun Fløjels med vor Herre paa Korset af virket Sølv; i Sdr. Alslev en gammel ubrugelig af Sølvmor.

Paa samme Maade kan vi se os om i Nordsjælland 1619. Grønholt en blommet Fløjels, en gammel »væven af Sølvtraad«, en gammel »fadelet« af grønt, hvidt og

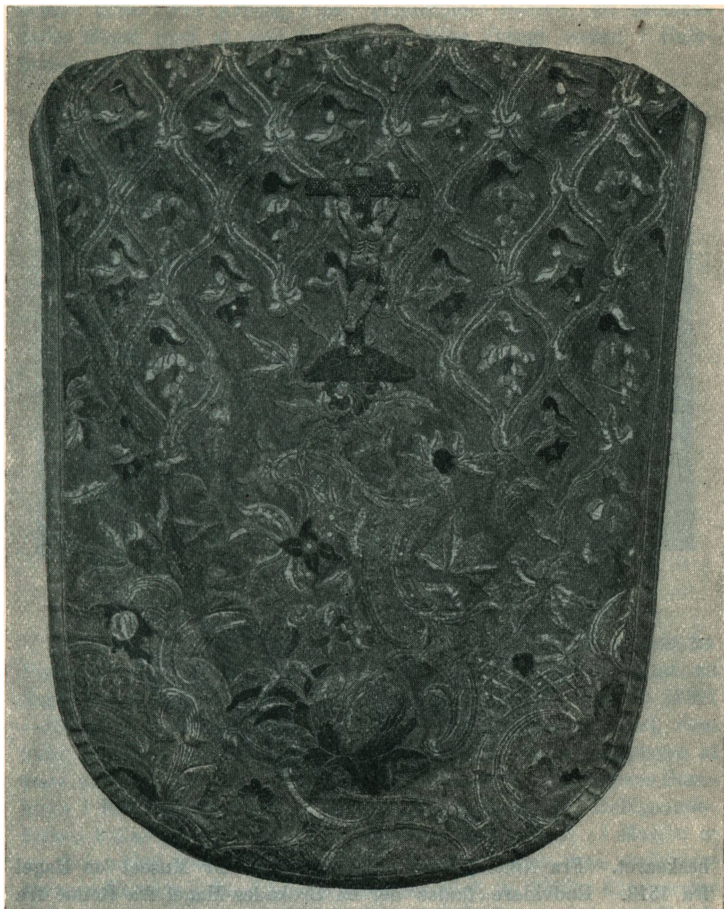
brunt Fløjel; Ølstykke en rød Fløjels, en blaa Caffes, en af blaat indsprængt. Draaby en af Silke og en af Gyldenstykke; Gerlev en af Gyldenstykke paa rød Fløjel, en af gammel blommet Damask. Skiby en af gammel Gyldenstykke, en af rødt prentet Fløjel, en af grøn Damask; Kyndby en af blaat Sammet, en af brunt Damask; Ferslev en af Bliant, en gammel grøn Fløjels; Lille Lyngby en af blaablommet Fløjel; Tjæreby en rød Fløjels og en gammel blaa Damaskes; Skævinge en brun blommet Damaskes; Udesundby en blaa Fløjels, en gammel af en blaa Kor-kaabe; Lillerød en Damaskes og en rød Fløjels; Herlev en rød Damaskes, en blaa Damaskes og en blaa Kaffe fra 1618; Hjørlande en blaa Fløjels fra 1619, Vinderød en af carmoisin Florentinerfløjel fra 1614; Hjørlande en rød Fløjels, en Damaskes, en blaa Fløjels.

Det var ikke billigt i de Tider. Til Vinding Kirke i Tyrsting Herred anskaffes 1615 en ny Messehagel af karmosinrødt Fløjel, besat med brede Guldkniplinger og Guld- og Sølvkniplinger samt foret med Dvelg. De samlede Udgifter er 47 Dlr. 13 Sk., medens en Altertavle til Yding Kirke (Vor H.) i 1616 med Snedker- og Malerarbejde kun koster 30 Daler. Billigere slap man i 1619 i Adslev (Hjelmslev H.) ved at købe 8 Al. Kaff og 8 Al. blaa Klædekappe til For, der ialt kun kostede 12 Dlr. 3 M. 8 Sk. Den mest almindelige Farve ved Nyanskaffelser i disse Egne er ubetinget rød. Men man veg heller ikke tilbage for kraftigere Farver. 1616 køber Gangsted Kirke i Vor Herred saaledes 8 Al. brandgult Fløjel til en Messehagel samt 2 Al. hvid Silkeskellert til et Kors paa samme og 10 Al. smaa Sølvsnore.

Alt ialt et broget Skue, som viser, hvor lidt uniformeret dette Klædningsstykke har været i den gammel-lutherske Tid i Danmark.

Forkærligheden for Gyldenstykke beskyttedes ogsaa. Da man 1736 forbød Guld og Sølv i Klædedragt og Brug af brocherede Silkestoffer, føjede man til, at under dette

Forbud skulde ikke være forstaaet »noget af alt det, som til Kirkernes Prydelse henhører, saasom Alter-Klæder, Messe-Hagler, Kor-Kaaber og deslige.« (Frdn. 6. Okt. 1736 § 4).

Gyldenstykkets Hagel i Helligaandskirken i København, skænket af P. Griffenfeld.

Danmarks Kirkers Beholdning at gamle Messehageler burde nærmere undersøges for at værdifulde Ting kunde blive kendt og bevaret. Der kan godt ligge nogle gamle Laser et Sted, som vilde være af Interesse, hvad mine Læsere bør mærke sig. Man har endnu intet Overblik, og jeg noterer her kun nogle enkelte Ting.

Hvis man vil ty til Nationalmuseet i København, da findes der en Pragthagel af gothisk Form fra ca. 1500, men fra Islands Domkirke i Holar. Desuden har Museet fra Aarhus Fruekirke en Hagel fra 1300-Tallet af siciliansk eller orientalsk Silkestof med arabisk Indskrift i Vævningen. Dens Omfang er dog vist senere

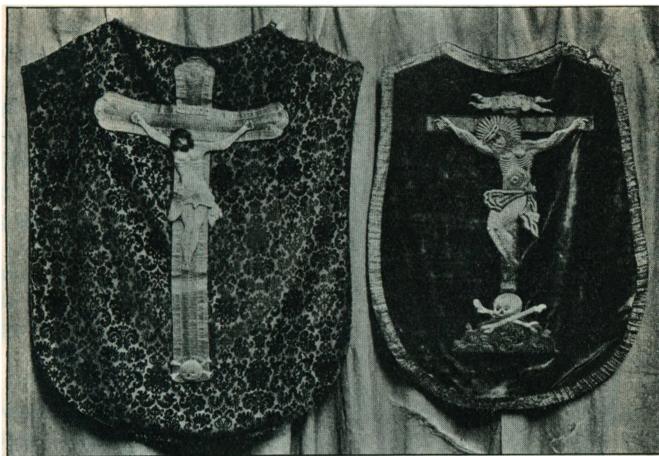
Hagel i Sigersted Kirke. Sølvbrokade. O. 1780.

beskaaret. Fra Nikolaj Kirke i København har Museet en Hagel fra 1513. Endvidere findes der en Brokades Hagel fra Rønne fra ca. 1500.

Fra det lutherske Tidsrum har Museet følgende Hageler: Fra St. Nikolaj i København, vel ca. 1650, et ualmindelig fint Pragtstykke i Guld og Silke.¹⁾ Fra Næstved St. Peder, rødt mønstret Fløjel. Fra Ajstrup (Kjær Herred), rødt Fløjel med Renaissance-

¹⁾ I sin Tid takseret til 1200 Daler. Resens Atlas, Uldalls Saml. 186 Fol. I 261. (Kgl. Bibl.)

mønster, Guldgalloner fra 18. Aarh. Fra Hirtsholmene, sort Fløjel med Renaissancemønster, Guldkors, Vaaben: O. Skeel, B. Lindenov, 1641. Fra Hvidbjerg paa Thyholm, rødt Fløjel, Guldgallon, 1751. Fra Bjerregrav (Rinds Herred), grønt Fløjel, Sølvgallon, paa Forsiden: 1766. Fra Avning Kirke (Sønderhald Herred) en sølvbrokades Hagel med et syet Krucifix af Silke (brugt endnu i Halvfemserne).

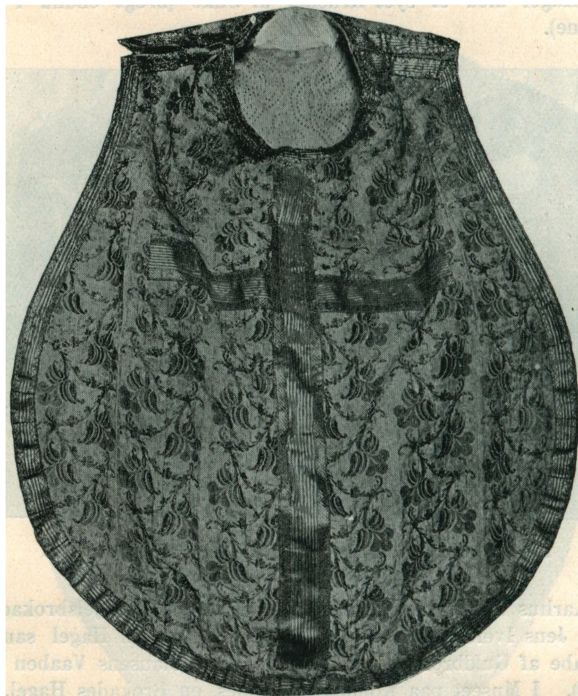

Hageler i Ringsted Kirke fra o. 1680 (Kors fra 1690) og 1776.

Aarhus Domkirke ejer en Hagel af italiensk Fløjelsbrokade fra Biskop Jens Iversen Langes Tid (1449—82) og en Hagel samt en Korkaabe af Guldbrokade med Biskop Niels Clausens Vaaben (1491—1520). I Museet paa Koldinghus findes en Brokades Hagel, som indtil Branden brugtes i Koldinghus Slotskirke, men som antages at være anskaffet af Ærkebiskop Erik Walkendorf til Trondhjems Domkirke i Reformationstiden. Den har Renaissancepræg. Helligaandskirken i København har et Par berømte Pragtstykker. I Maribo er en fint udført Besætning i Billeder bevaret. Der maa endvidere nævnes Hageler i St. Knuds Kirke (gult Stof, c. 1700), Kimmerslev (rødt granatæblemønstret Fløjel). Ringsted Guldmor med rødt Fløjels Blomstermønster, et guldvirket Kors med sølvvirket Jesusbillede er bestemt paasat 1690 af Justitsraad Gothard Braem — en anden af rødt Fløjel med Krucifix er skænket 1776 af Dronning Juliane Marie¹⁾, Haslev (fra ca. 1740), Guldbrokade paa hvid Silke, Kors og Rande paasat ca. 1890 efter Synets Paalæg. Og jeg vil nævne, at i Siger-

¹⁾ A. Reyersen: St. Bendts Kirke, 1779, 36.

sted Kirke haves en Hagel af mønstret Sølvbrokade paa gul Grund, uden anden Prydelse end det vævede smukke Mønster. Den er vist ikke ældre end omkring 1770—80, skænket af Kirkens daværende Patron Baron C. D. Knuth til Conradsborg. Saa sent har man altsaa endnu kunnet fortsætte den gode Tradition.

Hagel i Haalev Kirke. Guldbrokade paa hvid Silke, o. 1740. Kors og Rande paasyede o. 1800.

I Fravgde Kirke paa Fyen bruges ved Højtider en Hagel fra 1787 af mørkebrunt Fløjel med Guldprikker.

I Æbeltoft Kirke er en Hagel uden Skulderaabning, altsaa paa den gamle Maade til at tage over Hovedet, hvad efter Præstens Meddelelse er det allerletteste, saa at man ikke behøver Medhjælp. Hagelen er fra 1722, meget stor af rødt Fløjel (fornyet) med en Guldstripe midt ned fortil og bagpaa broderet Krucifix med Marie og Johannes knælende og derunder Jesu Monogram. Ogsaa i Annekset Draaby er der en gammel Hagel uden Sideaabning, ligesaa i Gylling Kirke. I Elsø Kirke paa Mors har Hagelen Slide fortil, men er senere aabnet over Skulderen.

I Estvad Kirke i Ginding Herred er der en Hagel af fint rødt Silkefløjel, tæt bedækket af Sølv- og Guldbrokade i Renaissancestil. Der er paasyet et raat forarbejdet Krucifix af drevet Sølv, næppe oprindeligt. Den er formodentlig fra Frederik III's Tid.

Om en Del af disse se Ellen Mygdal: Kirkelig Tekstilkunst. Skønvirke 1918, 1 f. med Afbildninger.

Paa Island er meget gammelt bevaret. Man har der stadig fortsat med det frie Farvevalg.

I Norge er der bevaret en Mængde gamle Messeklæder af rigt skiftende Form og Farve. Ved en Udstilling paa Bygdø 1919 kom en Mængde deraf for Dagen. Se A. Bugge og T. Kielland: Alterskrud og messeklær i Norge. Norsk folkemuseums særutstilling nr. 10. Kristiania 1919. Heri er der en god historisk Indledning og gode Beskrivelser.

I Sverrig er der opbevaret et anseligt Antal af ældgamle Pragt-Hageler. Jeg henviser til Agnes Branting: Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900, Stockholm 1920, og til Sveriges kyrkor, utg. af Gurman och Roosval.

Det ellers saa konservative England er derimod her reformert. I den engelske Kirke har man beholdt Røkkelin (Surplice), men Messehagelen (Chasuble) er under puritansk Paavirkning gaaet af Brug saa vel som Krucifix, Alterlys, Oblater og lignende Skikke. Ritualisterne har i 19. Aarhundrede søgt at genindføre disse Ting og meget mere med dem. men længe er kun Lysene efter gentagne Domfældelser blevet taalt. Messehagelen blev kendt ulovlig (C. E. Fløystrup: Den angelokatholske Bevægelse, 127—30). Nu er det dog endt med, at de gamle kirkelige Klæder er tilladte, Messehagelen dog kun i den gotiske Type.

7. MESSEKLÆDERNE I FARE.

Vi har nu set den lutherske Skik i den rigtige Lutheranertid saa rigeligt, at vi kan faa et levende Billede af Tilstanden. Naturligvis kritiserede de reformerte det, men Tiden var jo konservativ. Imidlertid var der et lidt uroligt Sted i Halle, og her fremkom 1702 en juridisk Disputats om Sabbathen, som vakte en Del Røre. Forfatteren var en juridisk Kandidat Konrad Ludvig Wagner, men Professor Johan Samuel Stryk, der var Præses, gav den Tilslutning med et indledende «Programma» om det uheldige ved Festdage. De bør afskaffes! Begge hører hjemme i Chr. Thomasius' Kredse, der jo af Hjertens Lyst vendte op og ned paa alt det fra Fædrene nedarvede og er Forløbere for «Oplysningstiden». Det er efter Wagners Mening daarligt nok, man kan bruge de gamle katholske Kirker; der maa ikke være Billeder i dem; Krusifikser er Afgudsbilleder; Kirketaarne tyder paa, vi lever blandt Babyloniere! Kirkeklokkers Brug maa misbilliges, Kirkemusik ligesaa; ved Salmerne er han betænkelig; Messesang bør selvfølgelig afskaffes. At pynte Alter og Prædikestol med Fløjl, stammer fra Pavedømmet, — oven i Købet sort i Fasten! «Skal disse Steder maaske gøre Bod og kan de til andre Tider juble paa Festerne? Og er det ikke Luxusudgifter, der sker med slige Ting?» Og saa kommer han da til Præstedragten, som utvivlsomt er fra Pavedømmet! Den har Præster fundet paa for at skelnes fra andre Mennesker og saaledes faa Avtoritet. Derfra stammer Messehageler, Korkaarer, hvide Kitler, Kraver, lange sorte Præstekjoler med store Ærmer. Maaden med en særlig Dragt

tog de dels fra Hedningerne, dels fra Jøderne. •Hvis de har fulgt Hedninger, er det ugudeligt, hvis de har fulgt Jøder, er det overtroisk; thi hvem er uvidende om, at Præsteklæderne i det gamle Testamente ikke kommer de Kristnes Menighed ved? Men jeg tror, det ved Gud's særlige Førelse er gaaet saaledes, at Præsterne efterligner Farisæernes Dragt, for at det ligefrem ved aabenbart Vidnesbyrd kan staa fast, at vore Præster gennemgaaende er Farisæere og vor Gudstjeneste mestendels farisæisk!• Han vil derfor helst have al Præstedragt forbudt, men i det mindste maa Messehageler afskaffes, da de bevislig er fra Pavedømmet. •En hæderlig Kvinde afskyr ikke blot Skøgens Liv og Sæder men ogsaa Skøgedragten.•

Derpaa tager han fat paa de faste Tekster i Gudstjenesten, der ligeledes er papistiske.¹⁾

Den orthodoxe Lutherdom havde netop Aaret før faaet sit faste Tidsskrift, Löschers •Unschuldige Nachrichten•. Dette havde naturligvis en meget skarp Anmeldelse, der ogsaa beklagede •den haanende og alt foragtende Stil.•²⁾ I Frankfurt kom der 1703 et Modskrift af I. C. C., *Observationes necessariæ ad tertium præceptum*. Wagner optrykte til sit Forsvar nogle Udtalelser af Joh. Fecht fra 1688.³⁾ Overfor den orthodoxe Kamphane Joh. Fr. Mayer i Greifswald maatte Stryk selv til at værgе sig, og han gentog hele Lektien paa Tysk, ogsaa at Præstekjolerne var lavet efter Farisæærklæderne.⁴⁾ Mayer, der altid var paa Pietistjagt, havde gjort Pietisterne ansvarlige for Dissertationen, hvorfor det theologiske Fakultet i Halle rykkede ud med en Erklæring om, at det ikke havde noget dermed at gøre.

¹⁾ De iure sabbathi, præside Jo. Samuele Strykio a Conrado Ludovico Wagneero. Halæ 1702. 129.

²⁾ Unschuld. Nachr. 1702, 1055.

³⁾ Samme 1703, 392.

⁴⁾ Jo. Sam. Stryk: Verantwortung gegen Hr. Doct. Mayers Bericht von Pietisten. Halle 1707. Unschuld. Nachr. 1706, 711.

Det havde de heller ikke, men det kan ikke nægtes, at een og anden iblandt Pietisterne havde Tilbøjelighed til en beslægtet Kritik. Der synes efter et Par Aars Forløb atter at have været forholdsvis Stilhed om dette særlige Spørgsmaal, indtil Christian Gerber efter sin Død optraadte paa Valpladsen 1732 med sin »Historie der Kirchen-Ceremonien in Sachsen«. Forfatteren døde 1731 som Præst i Lockwitz tæt sønden for Dresden, og Sønnen udgav Bøgen. Gerber var Pietist med reformerte Sympathier og med Tilbøjelighed til at bygge meget paa Gottfried Arnold. »Unschuldige Nachrichten« var da ogsaa stadig paa Nakken af ham.¹⁾ Som før anført afmaler han med stor Forargelse, hvorledes Skik og Brug er med Messeklæder, og han fortæller, at han selv som ung Præst i Schönberg har været tvunget til at bruge dem, fordi Patronatet forlangte det, men i 40 Aar i Lockwitz har han ikke brugt dem, skønt de er tilstede, og nu er Menigheden vænnet af med at se dem. Derpaa gaar han over til at behandle Alterlysene, der efter hans Mening er en urimelig papistisk Levning, som endelig maa afskaffes.²⁾

Som man kan tænke sig, fik Gerbers Bog en hvas Anmeldelse i Unschuldige Nachrichten (1733, 597). Men den fik ogsaa velvillige Læsere, f. Eks. Biskop Peder Hersleb. Og det er ikke umuligt, at denne Bog fra 1732 har nogen Sammenhæng med, hvad der skete i Kongen af Preussens mange spredte Lande 1733. Stryk og Wagner havde opmuntret Fyrsterne til at lovgive om Kirkeceremonierne, og var Fyrsten reformert, kunde han vel nok have Fristelser til at tage fat paa »Papisteriet« hos Lutheranerne.

Det blev da ogsaa en reformert Konge, der erklærede Krigen mod sine lutherske Undersaatters Kirkeklæder. I Brandenburg-Preussen var Kongehuset reformert i Mod-

¹⁾ 1727, 104, 1022. 1731, 499. 1732, 115.

²⁾ Historie 456, 459.

sætning til Befolkningen. Det gav jo allerede Rivninger i den store Kurfyrstes Dage, hvad Paul Gerhardts Historie fortæller om. Krigen mod Messeklæderne erklæredes af den løjerlige Soldaterkonge Friedrich Wilhelm I, der som bekendt regerede meget enevældigt. Ved en Forordning 1733 forbød han Pavedømmets Rester i den lutherske Kirke: Korkaaber, Messeklæder, Lys, latinsk Sang, Messesang, Korstegn. Mange Præster gav ham Medhold og priste denne Reformation, men Konservatismen var ogsaa stærk, saa mange klagede og regnede det for Forræderi mod den ægte Lutherdom, ligesom de berettede om Menighedernes Skuffelse. Men den brutale Konge gentog Forordningen 1737 med den Tilføjelse: »Hvis der skulde findes een eller anden, som har Betænkelighed derved eller vil gøre en Samvittighedssag deraf, skal samme gives tilkende, at Vi til hans Beroligelse vil tildele ham hans Demission«. Der blev virkelig afsat en Præst derfor.¹⁾

Det er atter karakteristisk at se Unschuldige Nachrichten's Behandling af Sagen. I Bilagsafdelingen 1737 S. 81 ff er der en »Fornøden Opvækkelse til Bøn og Forbøn for en stor Del af de evangelisk-lutherske tyske Menigheder.« Der begyndes med, at den evangelisk-lutherske Kirke altid har æret og altid har bedt for Kongerne som Herrens salvede. Saadan Forbøn opstiger nu for det allerdurchlaughtigste Hoved, som behersker Preussen, de fire Marker, Pommern o. s. v. Hvis menneskelige Forestillinger og visse Hensigter har bragt det til, at vor Kirkes uskylde gamle Ceremonier — iblandt dem nævnes »Kirketjenernes solenne Klædning« — er blevet ansete for ikke anstændige for den rene Kristendom, »saa ville den hellige Gud i Naade se dertil og kraftigst vende sin paa Ærestronen satte Ejendom, som han har i Hænde som Vandbække, til et andet Sind.« — »Ganske vist er de nævnte

¹⁾ Hagenbach: Vorlesungen über Wesen u. Gesch. der Reformation 3 Aufl. V. 100 (dansk Overs.: „Den nyeste Tids Kh.“ I [103] efter Cramer: Gesch. Fr. Wilh. d. I u. Fr. II. Hamburg 1829, 98 ff.

Ting ikke af nogen indvortes Nødvendighed; men de er nu blevet et ikke ringe Kendetegn paa vor Kirke, hvorover den efter Omstændighederne har at holde.* Kongen lader jo Papister og Jøder have Religionsfrihed. Skulde de evangelisk-lutherske Kristne ikke kunde faa en saadan Beskyttelse og Frihed af deres Landsfader? Og saa ender det med en Opfordring til at holde ud i Bøn.

Stemningen heri er ikke til at tage fejl af.

Man kunde maaske tænke sig, at Pietisterne med deres Angst for det udvortes havde støttet Forbudet. Men deres Hovedstad Halle nævnes dog blandt de protesterende, og den danske Hallenser Enevold Ewald viser ingen Sympathi i sin Omtale: »Adskillige efterlevede villig samme kongelige Forordning, men paa adskillige Steder, f. Eks. i Königsberg, Pommern, Magdeburg, Halle etc. gjorde man Forestillinger derimod, hvorover en Del nye kongelige Forordninger ere udkomne Anno 1737. Men adskillige Præster vilde heller lade sig afsætte end adlyde samme Forordninger.¹⁾» I enkelte tyske Lande efterlignede man vistnok. I al Fald blev i Wernigerode Messeklæderne erstattede ved en »Mantel« 1738.²⁾

Da Sønnen Friedrich II blev Konge 1740, gav han straks en Kabinetsordre, hvori han gav Menighederne og deres Sjølesørgere Frihed til at betjene sig af den Form for Gudstjeneste, de regnede for heldigst, og adskillige benyttede sig af Friheden. I Berlin genindførtes Messeklæderne. Endnu hører visse preussiske Kirker som Mariekirken i Danzig og Domkirken i Brandenburg til de rigest udstyrede i Kristenheden i Retning af Opbevaring af gamle Messeskrud. Men saa vidt vides bruges de ikke mere.

Nogle Aars Forbud har vel bragt dem ud af Brug mange Steder, og med Frederik II's Tid rykkede Rationalismen frem. Det var dens første Tilløb, vi mødte

¹⁾ Enev. Ewald: Tiids-Register. Kbh. 1742: 895.

²⁾ Paul Drews: Der ev. Geistliche in der deutschen Vergangenheit, 40.

hos Stryk og Wagner. Den var uendelig angst for alt »mystisk« og middelalderligt og var selvfølgelig klar over, at det var »katholsk« at bruge de gamle Klæder. Den gennemførte, hvad den stok-orthodokse Preusserkonge havde begyndt. Tysklands lutherske Præster optræder derfor nu om Dage gennemgaaende i Sort ved Gudstjenesten. Dog bruger man endnu den hvide Dragt i Leipzig og Omegn, i et Par Kirker i Berlin (deriblandt Nikolajkirken, hvor Paul Gerhardt var Præst), i Lausitz, i Weimar, Königsberg, Gammel-Württemberg¹⁾ og formodentlig flere Steder. Messehagelen har maaske ikke holdt sig i Tyskland, derimod hos de lutherske Slovaker. Endnu i Begyndelsen af 19. Aarhundrede brugtes den i Dresden. I Nürnberg afskaffedes den 1810 og ved samme Tid i Hannover, Grimma og Lübeck.

Da Fridrich Wilhelm I foretog sit Angreb, var Christian VI Konge i Danmark. Vi har et morsomt Eksempel paa, hvor højtideligt det da endnu gik til i Spørgsmaalet om Messeklæders Brug. I Aaret 1738 blev Slesvigeren Christian Jensen residerende Kapellan for Frederiksborg og Herlev. Han var meget lille af Vækst, saa Kirkernes Messeklæder passede ham slet ikke. Han indgik da under 20. September med en allerunderdanigst Ansøgning til Kongen, hvori han erkendte, at det var hans allerunderdanigste Pligt at bruge Messeklæderne. »Men som forbenævnte Messeklæder aldeles ikke passer sig til min liden Statur og derfor ikke aleneste vilde være mig til stor Vanskelighed og umagelig Besværing men ogsaa til ufejlbarlig Forhindring i Sakramentets Uddelelse, saa understaar jeg mig i allerunderdanigste Ydmyghed at bønfalde hos Deres kongelige Majestæt, ... at jeg derfor i begge Kirker allernaadigst maatte være dispenseret, helst da det ikke letteligen kan

¹⁾ Den er i Württemberg blevet en underlig stumpet Tingest, opskaaren i Siderne og med opskaarne Ærmer. Jeg har set den brugt ved Nadver i Stuttgart.

formodes, at nogen iblandt mine kære Tilhørere eller andre, som der ikkun ogsaa havde en ganske maadelig Forstand, med hvilken den nogenledes kunde begribe, hvorudaf Alters Sakramente egentlig baade har og ikke har sin Kraft, sig herpaa i ringeste Maade skulde støde. Ved kongeligt Reskript af 10. Okt. 1738 fik han Dispensation. 1743 blev han forflyttet til Sognepræst for Asminderød-Grønholt-Fredensborg og stod i samme Vanskelighed og bad om samme Dispensation eller om jeg herefter skal bruge de ordentlige Messeklæder, da jeg i sidste Fald tillige allerunderdanigst vilde bede, at der maatte gives allernaadigst Befaling til at lade nye Messeklæder forfærdige. Han fik Dispensationen fornyet (Reskr. 7. Juni 1743).

Da Generalkirkeinspektionskollegiet i de samme Aar arbejdede med en Revision af Ritualet, ser jeg ikke at andre end Biskop P. Hersleb har udtalt sig mod Messeklæderne. Han mener, denne Levning kunde nu endelig være gammel nok. Den gemene Mand sætter og derudi stor Helligdom, og altsaa er blevet til Superstition. De glør mere paa en kostbar Messehagel end hører efter Guds Ord. Derfor foreslaar han at lade Messeklæderne uddø, idet de faar Lov at slides op, mens nye ikke anskaffes. Desuden vil han have afskaffet de meningsløse Alterlys ved højlys Dag. Bekostningen ved dem kunde saa i Fremtiden anvendes til Skolevæsenet.¹⁾ Det hele er ganske tydeligt skrevet ud af Chr. Gerbers Bog S. 457 og 459, saa den har ogsaa været læst i Danmark.

Som bekendt blev denne Syslen med Ritualet brat stanset af Kongen, og man hører stadig ikke noget nyt om Messeklæderne. Generalsuperintendenten i Slesvig fik Instruks om ikke at forandre noget i Kirkeskik, før der forelaa et nyt Ritual.²⁾ Desværre er Generalsuperintendent Conradis Ritualforslag forsvundet fra Arkivpakken, saa man

¹⁾ Generalkirkeinsp. Arkiv, Pakke 32.

²⁾ Helveg. D. Kirk. Hist. efter Ref. II 71.

ser ikke, i hvilken Retning han er gaaet. Jeg formoder, at han har tænkt som Hersleb og paavirket i Stilhed i den Retning.

Men Sønderjyden H. A. Brorson kommer ved Synet af den store hvide Flok til at tænke paa Præstedragt, ganske vist Himmelens, men vel dog ved en Mindelse fra hans egen Kirke.

Kun med Alterlysene skete der noget. Dem var der jo ivret lige saa meget imod af de reformert sindede. De afskaffedes i Danmark ved Skoleforordningen 23. Januar 1739 § 33, for saa vidt som Pengene dertil henlagdes til den fattige Ungdoms Skolegang, hvorefter „Lysepenge“ af Kirkeejeren skulde indbetales til Skolekassen. Det forsvars forsigtigt og formanende i Paragrafen „som et for Gud tækkeligt og for Kirken og Landet højstnødvendigt Værk“, og der henvises til „andre evangeliske Rigers Eksempel“. Dog skal Brug af Lys ikke forbydes, saa de maa bruges, hvor der er et Legat dertil, eller naar nogen enten ved Ligbegængelse eller andet Tilfælde forærer Lys til Alteret.

Den sidste Bestemmelse holdt faktisk Lysene vedlige i de gamle Stager, om der end kunde være Perioder, da Stagerne stod tomme. Lysene var derfor rigtignok i den følgende Tid „ikke sjældent behængte med Flor og prydede med et adeligt Vaaben eller et ubetydeligt Navnetræk.“¹⁾ Almuen holdt meget stærkt paa dem, ikke uden Overtro, og Lys var „en meget vigtig Post ved Syge-Kommunionen.“²⁾ Betegnende er det, som berettes fra Skelskør, hvor det siges 1759: „Lysene paa dette Herrens Altere har aldrig været slukt nogen Søn- og Hellig-Dag, men Menigheden contribuere til Alterlysenes Vedligeholdelse. Saasart indløb ikke Kirkelysenes Henvendelse til anden Brug, at jo straks en ubekendt Kvinde lod lægge et Blad Papir paa Herrens Altere med 1 Rdlr. udi, med Bøgering, Menigheden vilde træde i hendes Fodspor, enhver aarlig give sit og aldrig Lys lade savne paa Herrens Altere. Det skete og sker endnu.“³⁾

Rationalisterne var for Resten ofte ikke saa uvillige mod Alterlysene som Pietisterne, idet de med deres udvandede Theologi havde mere Brug for Symboler. Præsten P. C. Steenvinkel i Assens, der gerne vilde af med Messeklæderne, foreslog, at man under Altergangen skulde blænde Korets Vinduer og understøtte Alterlysene

¹⁾ P. N. Frost: Bemærkn. over Rituallet. 1834, 46.

²⁾ H. Ussing: Kirkefortatningen. V 265.

³⁾ P. Friis: Schielschiør kjøbstæd. Sorøe 1759, 260.

med et Par andre Lys for at opnaa „nogen symbolsk Lighed med Tiden, da Sakramentet blev stiftet.“¹⁾

P. O. Boisen ønskede dem bevaret. Den meget skrivende Dr. J. H. Larsen, da i Købelev, skrev 1808: „Men skulle Lysene bort, saa er det at ønske, at Stagerne dog maatte bevares til Vidnesbyrd for Efterslægten om de protestantiske Kirkers og Menigheders Agtelse for Guds Hus og deres Armod.“²⁾ Som vi skal se, foreslog Biskop Tage Müller 1834 at afskaffe Messeklæderne og bruge Pengene til at faa Alterlys igen.

Enden paa Udviklingen blev, at Kirkesynsloven af 19. Febr. 1861 § 6 fritog Tiendeejeren for at svare Kirkelysepenge og i Steden forpligtede ham til at holde Alterstagerne forsynede med Lys.

De 122 Aar fra 1739 til 1861 havde ikke kunnet afskaffe dem, og endnu brænder Lysene, til Dels i Stager fra Middelalderen. De er i og for sig meningsløse og unyttige, men der er vist ingen, der vil forsøge paa at slukke dem. Og nu er der vel heller ingen, der knytter Overtro til dem.

I de danske liturgiske Fejder i Revolutionstiden fik vi derimod den offentlige Kritik mod Messeklæderne. Hofpræst Chr. Bastholm var meget imod dem. Her er en af hans Kraftyttringer:

•Messe-Hagelen og Skjorten er en latterlig Prydelse, og er denne Skjorte ureen og denne Messe-Hagel brøstfældig, hvilket saa ofte er Tilfældet, da er denne latterlige Prydelse ganske væmmelig.“³⁾

Henrich Ussing meddeler fra Ringsted 1788:

•Paa mange Steder er det dog ganske gaet af Brug, at Præsten gaar paa Prædikestolen med Messeskjorten, saa at dette kun sker paa Højtidsdagene, og mange Steder har man indført den Skik, at Præsten slet ikke bruger Messeklæderne for Præken, men alene har dem paa efter Præken, naar der er Altergang, og ellers ikke; — men mod

¹⁾ Forslag og Ønsker om en Forbedring i det Udvortes af Gudstjenesten. Odense 1785. 50. 62.

²⁾ Fallesens Theol. Maanedsskr. XL

³⁾ Bastholm: Betænkn. over Spørgsm. om Kirkeskikkene. Kbh. 1793, 32. Kritiken findes allerede i 2. Udg. af hans Forsøg til en forbedret Plan i den udv. Gudstjeneste, 1785, 28.

Ritualen er det, og altsaa dog kun endnu en selvtagen Frihed.«¹⁾

I det samme meddeler han, at i de kongelige Slotskirker brugtes der ingen Messeklæder. Hvornaar dette er begyndt, og hvornaar det ophørte, har jeg ikke kunnet faa oplyst. Det gælder vel i al Fald Bastholms Tid.

Endelig gaar han selv løs paa Messeklæderne. Han vilde have Messen afskaffet og fandt Messedragten lige saa upassende som uforuden — ganske deri lig hele Messen. »For Messens Skyld, som der er slet ingen Helligdom ved, er det ganske uforudent at give Præsten en egen Dragt; vilde man endelig beholde noget af den, saa lad det alene blive Messeskjorten, og lad dens Brug alene indskrænkes til den Tid, da Præsten administrerer begge Sakramenterne, saa kunde det endda have Rimelighed og maaske efterlade hos Almuen et Indtryk til Erindring om disse Forretningers Fortrin fremfor vore andre Kirkeforretninger; men Messehagelen bør vist rent afskaffes; det er alene den blotte Vane, som gør, at Præsten ikke bliver latterlig ved den.«²⁾

Saadan var det altsaa ved at blive Mode, at de oplyste skulde tænke.

I den store Skolekommission lagde man Raad op om at faa Degneembederne ophævede og Indtægterne anvendte til Skolehold. Saa skulde Degnenes kirkelige Pligter besørgeres af Skoleholderne, og her var nær Lejligheden kommen til at befri Danmark for Messeklæderne. Man kan vist sige, at det tyske Element var særlig ivrigt derfor, ikke mindst Brødrene Reventlow. I Randbemærkninger til Sjællands Stiftsøvrigheds Betænkning af 4. Sept. 1789 har Christian Reventlow anbragt et energisk: »Bort med denne Opvarten!« og »Afskaffes!«, og Ludvig Reventlow skriver i sine Bemærkninger: »Det var at ønske, at der kunde ske

¹⁾ H. Ussing: Kirkeforfatningen IV 350.

²⁾ Anf. Skr. IV 393—95.

Forandring med, at Kirke- eller Messe-Klædet (!) for Alteret blev afskaffet, Præsterne, ligesom paa flere Steder allerede er indført, ikke har andet end den sorte Kjole.¹⁾

I Skolekommissionens Møde 3. Marts 1790 kom denne Sag for, og man fandt, at denne Tjeneste med Messeklæderne var saa langt under en Skoleholders Værdighed og vilde saaledes nedsætte ham i Folks Omdømme, at man maatte indgaa lil Kancelliet med Henstilling om deres Afskaffelse. Der blev affattet et Udkast til en saadan Henvendelse, og dette har derefter Konferentsraad F. C. Trant, — ogsaa een af Tyskerne — omhyggelig omredigeret. Det afgørende Stykke i Henvendelsen har faaet følgende Ordlyd:

„Men da det ligesaa er Commissionens Pligt at sørge for, at Skolelærer-Embedet herefter faaer meere udvortes Anseelse og Værdighed, saa bør man i den Anledning og paasee, at ingen Forretninger, som kan gjøre Skaar i saadan Anseelse, forbindes med dette Embede; og af dette Slags synes nogle af Degneforretningerne at være, f. Ex. den at iføre og igjen afføre Præsten sine Kirke- eller Messeklæder for Alteret. Denne Forretning er af foranførte Aarsag aldeles ikke passende for en Skolelærer, men da det vel maatte blive vanskeligt at finde nogen anden, som saadan Forretning i Steden for Degnen kunde paalægges, saa henstilles tjenstligst til det Kongel. Cancellie, om den ikke gandske kunde bortfalde og Messe Klæderne aldeles afskaffes, ligesom det er skeet i Slots Kirken og andre Kirker her i Staden. De Penge, som til disse Prydelsers Vedligeholdelse bruges, saa vel som de, der kunde udkomme af deres Salg, vilde langt nyttigere vorde anvendt, naar de, ligesom paa de fleeste Steder Lyse Pengene, maatte henlægges til Skole Cassen.“²⁾

Kancelliet sendte allerede 20. Marts Sagen til Stiftamtændene og Biskopperne. Balle lod Sjællands Stiftsøvrigheds Svar af 16. Sept. 1790 trykke i »Pligtankeret« I. 427. Man havde indhentet Betænkning fra Amtmænd og Provster. Det meddeles, at den største Del var redebon til Forandring. Alligevel har adskillige Provster dog yttret

¹⁾ Joachim Larsen: Skolelovene af 1814, 20. 36. 50.

²⁾ Skolekomm. Prot. I S. 30, Bilag Nr. 7.

Betænkelighed i Henseende til Virkningen heraf paa Almuens Tænkemaade og Sindelag, og herved beraaber man sig paa den megen Bevægelse, som opvæktes i mange Gemytter, da Kirkelysene blev afskaffede til Fordel for Skolevæsenet. Der tvivles om, at der vilde komme stort ind ved Salget, især da Fløjel er forbudt. »Og at christelige Ornamentter skulde komme i Jødernes Hænder, som formodentligen bleve de eeneste, der købte dem, var et Anstød for Mængden, som maatte efterlade en bitter Fortrædelighed i Gemytterne, der kunde have vanskelige Følger.« Og saa tager Stiftamtmand Knuth og Biskop Balle meget haandfast paa Snakken om, at det vilde blive anset for noget vanærende for de nye Skoleholdere at hjælpe med Messeklæderne. Menighederne »meget mere agte det hæderligt for Degnen, at Helligdommens Prydelser ere ham anbetroede.«

Men det løber dog ud i et Kompromisforslag, at hver Kirkepatron imod at være fritaget herefter for Udgifter til Messeskjorte og Messehagel skulde erlægge mindst 1 Rdl. til Skolekassen om Aaret. »Vi skionne ei heller, at Almuen paa anden Maade end ved Skole-Cassens forøgede Tilvæxt kan blive tilfredsstillet i Henseende til disse Prydelsers Afsavn, som ellers i Almindelighed henregnes til Hæder og Pynt ved den offentlige Gudstjeneste.«

Balle har iøvrigt sendt alle de sjællandske Provsters Erklæringer ind til Kancelliet.¹⁾ De er gennemgaaende meget koldsindige. En enkelt holder varmt paa disse Prydelser, en enkelt er ivrig for at komme af med dem, de andre vil gerne lade det ske, og Provst Jensen i Karlebo ved ikke, hvorfor man skulde holde paa den hvide Dragt, »uden det skulde være for ej at være saa aldeles bunden til den sorte Farve, som man just ikke plejer at tillægge Lysets Engle.« Men alle faar de sagt en fornuftig Bemærkning om det tossede Indfald, at det skulde være til

¹⁾ Indlæg til Danske Kanc. Brevbog 20/s 1790, Nr. 960 b.

Skam for Skoleholderne at hjælpe med Iklædningen. Og det nævnes atter og atter, at Kirkeejerne eller Giverne sikkert vil gøre Vanskeligheder, ligesom at Befolkningen muligvis vil tage Anstød.

De øvrige Biskopper bevæger sig i noget lignende Tonearter. Biskop Tønne Bloch i Odense mener, »at Sognemændene, heller end at se Præsten uden disse Klæder, vilde skiftes til at hjælpe ham med samme.« Ove Høgh Guldberg og Biskop Jansen i Aarhus finder Klæderne uvæsentlige. »Da imidlertid lidet vilde indkomme ved deres Salg, Almuen maaske ugerne vilde se dem afskaffede, og vor Gudstjeneste desuden kun har lidet sanseligt, tror de, at disse gerne kunde vedblive.« Biskop Studsgaard i Aalborg er lidt mere med paa at afskaffe dem, men mener, man faar Vanskeligheder med Kirkeejerne. Biskop Tetens i Viborg vil have al Messe foran Prædiken afskaffet, men ved Kommunionen er det en anden Sag, og saa truer ogsaa han med Kirkeejerne. Biskop Middelboe i Ribe har en koldsindig Bemærkning, at de kan gerne afskaffes, men de volder ikke Degnen nogen Vanære, og der kommer intet af Betydning ind ved at sælge dem.

Det blev Svaret, det danske Kancelli fik fra Danmark. Svarene laa stille hen en Række Aar og fik Aar 1800 en Tilvækst fra Norge, der ikke var spurgt, ved en ivrig Skrivelse fra Christianssands Biskop Dr. Peder Hansen. Han har paa Visitats fundet uanstændige Messehageler og Skjorter og har ved Samtale med Befolkningen fundet Forstaaelse af, »at hver fornuftig Kristen burde ønske de Penge, hvilke disse Tings Anskaffelse vilde medtage, anvendte til andre med Jesu Religion mere overensstemmende Genstande, saasom til et velindrettet Skole- og Fattigvæsen.« Derfor beder han om et kongeligt Reskript til alle Kirkeejere, at de ikkø skal anskaffe nye, hvilket »vilde gøre den tilsigtede Virkning til denne af enhver fornuftig ønskede successive Afskaffelse af slige mod Religionens Aand stridende Prydelser.« 19. Maj 1801 efter en Visitats i Øvre-Telemarken

minder han Kancelliet derom. I den følgende Maj 1802 holdt han i Stavanger Møde med Gejstligheden fra Jæderens, Stavangers og Ryfylkes Provstier og opfordrede Præsterne til at virke for Afskaffelsen. Svar var ganske vist endnu ikke indløbet, men han tvivlede ikke om, at Tilfaldelse vilde blive meddelt. Forsamlingen lovede at efterkomme Opfordringen. — Ja, Hansens Skrivelser er lagt til Bunken, men denne har 30. Novbr. 1802 faaet Paategningen: »Henlægges.»

Biskop Hansen blev ganske vist ved sit. I Kristianssand aflagde Præsterne efter hans Ønske Messeklæderne. Sin Skrivelse trykkede han op 1803, i stadigt Haab om Svar.¹⁾ Det var en ældre Kæphest for ham. I Skriftet »Om en Religions-Lærers Gravitet« (Kbh. 1795) S. 72 gaar han med Sprogets kraftigste Ord løs paa »denne Overtroens sørgelige Levning«. Som Biskop i Fyns Stift blev han vistnok ved at kæmpe for sin Ide.

Men Sagen var og blev henlagt. Ved Reskript 19. Nov. 1802 havde vi faaet et ordnet Kirkesyn. I Reskriptet var Alterets Tilbehør ikke særlig nævnt. Provst Ravn i Hem lod da forespørge om dette og adskilligt andet, og Kancelliet resolverede ved Skrivelse 30. Juli 1803, at ogsaa Messeklæderne maa anses som et Accessorium til Alteret og bør synes, hvad ogsaa Biskop Tetens i sin Paategning havde betegnet som »uforbigængelig nødvendig.« 1811 indberettede Pastor Almstrup i Rold, at Kirkens Messeklæder var stjaalne, og udtalte Ønske om, at Kirken blev fritaget for at anskaffe nye. Den nye Viborg-Biskop J. Bloch indstillede da til Kancelliet, »om ikke i Tilfælde, at saadanne Messeklæder enten bortkomme eller ved Ælde vorde ubrugelige, det maa Kirkeejeren tillades i Steden for paany at anskaffe saadanne Prydelser, der dog i sig selv ere unødvendige og Levninger fra Katholicismen,

¹⁾ Archiv for Skolevæsenets og Oplysn. Udbr. i Christianssands St. II 101. 169 f, 215. P. B. Lassen: Beretn. om Stiftsstaden Christianssand 140.

at give en efter Biskoppens Skønnende passende Kendelse til Skolekassen eller en aarlig Afgift omtrent ligesom Lyseholds-Penge ere anordnede i Steden for de forhen brugelige Alterlys. Det var sidste Gang, en Biskop sang de Toner. Men nu vilde Kancelliet ikke høre mere, og det lod Biskoppen og andre vide, at Kirkeejerne, naar Messeklæderne forkommer eller bliver ubrugelige, igen bør anskaffe nye til Brug for Kirken (Skr. 21. Sept. 1811). Dermed var der sat Stopper for den begyndte Afskaffelse.

Saaledes drev det kraftigste Angreb over, som Messeklæderne har været udsat for i Danmark.

Forholdet er dog vist saaledes, at i Aarhundredets første Aar ingen turde offentlig mere end med et Skuldertræk udtale sig for lige netop at taale dem, bl. a. af Hensyn til »Almuen». Men nu kom der virkelig en modig Mand, der ligefrem turde udtale det som et Ønske. Det var Biskop P. O. Boisen i hans for Resten saa mislykkede »Plan til en Forbedring ved den offentlige Gudsdyrkelse», 1806, S. 156. Uden at slaa Øjnene ned skriver han:

Men endnu et Ønske. Lad os stræbe at gøre ogsaa i det udvortes Kommunionen saa højtidelig som muligt. Lad os ikke alene stole paa Betragtninger. Menneskene bør have noget for Sandserne, hvorved der kunde mindes om Jesum, og hvorved Kommunions-Handlingen vorder beskuelig for den. Lysene paa Alteret bør vedblive, og disse bør, medens denne Ihukommelses-Fest helligholdes, være tændte. Tilskuerne flyttes derved tilbage til den Tid, da Jesus indstiftede Nadveren, og Handlingen vorder meer højtidelig. Præstens Messeskjorte og Messehagen ønskede jeg ogsaa vedligeholdt.

De mange Præster, som denne Plan gjorde til Forfattere, tog naturligvis forskelligt paa denne Sag. Claus Pavels skriver fra Kristiania kritisk mod Lysene, og mod Messeklæderne protesterer han højtideligt »som en taabelig Levning af Pavedømmet, tom Stads uden al tænkelig Betydning.»¹⁾ Men gennemgaaende er Tonen anderledes, og Mænd som Fallesen, V. K. Hjort og J. Paludan i

¹⁾ Minerva, Maj 1806, 194.

Faneffjord vover nu at istemme Boisens Ønske. Den unge Kandidat N. F. S. Grundtvig, der hermed begyndte sit Forfatterskab, skrev, at det i og for sig skulde synes ligegyldigt med Præstens Dragt. »Dog tro vi det passende, at han i Kirken er udmærket fra alle sine Tilhørere, af hvad Stand de end ere, og at en Forandring eller Forøgelse af hans Dragt finder Sted under Nadverrens Uddeling. Det sidste er især et sanseligt Tegn paa, at Religionens og Liturgiens Kulminationspunkt nu er tilstede.«¹⁾ Messeklædernes Tilstand og Stil optager flere af de mere kritiske Anmeldere. Der ønskes befalet en bestemt Farve, og der opponeres — med god Grund — mod, at der er anbragt Vaabenskjolde paa Messehagelen eller »de samme paasyede Sølv-Bogstaver, som den adelige Givers Jagthund bærer om sin Hals.«

Kancelliets Kurs er altsaa ikke uden Forbindelse med nye Stemninger. Man kan vel ogsaa henvise til den vaagende Romantik som noget, der stemte til en anden Bedømmelse af den Slags gamle Ting. Den nye Sjællands Biskop Frederik Münter med hans Sværmeri for kirkelige Antikviteter, Ritus og Pomp var heller ikke gunstig for en Afskaffelse.

Den stiltiende Laden være baade med at have og at bruge Messeklæder, havde dog endnu en ikke ringe Udbredelse. Men da P. Chr. Stemann 1827 blev Kancellipræsident, kom der som bekendt en kraftig Regerings-Reaktion mod de selvtagne liturgiske Friheder. Den begyndte som et Lyn fra klar Himmel ved Kancelliets Skrivelse 12. Aug. 1828, hvorved det i Anledning af Assessor Span-dets Klage over Pastor Brorson paalagdes Gejstligheden nøje at følge de allernaadigst foreskrevne Formularer uden nogen Udeladelse og uden noget Tillæg. Kancelliet fik fra misfornøjede Præster en Hagl af drilagtige Spørgsmaal om Enkeltheder, men Stemann holdt Kursen og slog

¹⁾ Grundtvigs Udv. Skr. I 170.

den yderligere fast ved Resolutionen 22. April 1834 mod Stiftsprovst H. G. Clausen.

Messeklæderne og deres Brug kom ogsaa ind i denne Lovhævdelses-Bevægelse. Anledningen kom fra Ribe Stift, hvor den nybakte Provst for Nørvang og Tørrild Herreder J. Laurberg i Bredsten i Juni 1833 foretog sin første Synsrejse og erfarede: »at i de fleste Kirker paa Landet saa vel som i Vejle Købstæds Kirke fandtes ikke Messeklæder, samt i de enkelte Kirker, hvor disse fandtes, vare de som oftest i en meget maadelig Forfatning og brugtes ikke af vedkommende Præster.« Da han var i Uvished om Skrivelsen af 30. Juli 1803 til Biskoppen af Viborg gjaldt i Ribe Stift, spurgte han Kancelliet: Om Messeklæder bør anskaffes og af Gejstligheden bruges?

Kancelliet sendte Sagen tilbage til den ligeledes nybakte Biskop Tage Müller med Anmodning om en Betænkning. Biskoppen affattede da en saadan: Han havde i sin Tid i Anledning af Boisens »Plan« udtalt sig for Alterlysene, men ikke fundet, at Messeklæderne »give Præstens sorte Dragt noget ærværdigt.«¹⁾ I Mellemtiden havde han dog som Præst i Køng faaet anskaffet »en meget smuk Messedragt«, og skønt han havde sin Betænknelighed ved et »Arvegods fra de katholske Tider«, kunde han dog »stemme for, at Messedragten beholdtes ved Kommunionen, ved hvilken den nok nu næsten alene bruges, naar man turde vente, at denne Dragt overalt, eller dog de fleste Steder var ej alene upaaklagelig, men ogsaa smuk og virkelig prydende.« Men da man ikke kunde vente dette, gik Betænkningen tilsidst alligevel ud paa, at det »overlades til Præsterne selv at bruge Messeklæderne eller at undlade at bruge dem«, og at Kirkeejerne fritages for at anskaffe og vedligeholde disse Klæder, imod at det atter gjøres Kirkeejerne til Pligt at skaffe Lys til Alteret. For Lysene giver Biskoppen en varm anbefaling.²⁾

¹⁾ Fallesens Theol. Maanedsskr. VIII 417.

²⁾ Fogtmanns Reskriptsamling. — Stiftsprovsten i Ribe P. N.

Dette gik ind til Kancelliet 20. Decbr. 1833. Da var Clausens Sag just til Behandling, saa man forstaaer, at der er god Stemmannsk Sammenhæng i, at Biskoppen under 11. Januar 1834 fik tilmeldt til behagelig Efterretning og videre Bekendtgørelse: »at Messeklæder bør findes ved enhver Kirke og bruges i Overensstemmelse med Ritualet, og at Provsterne have ved Kirkesynene at paasee det fornødne i denne Henseende.« Ved at offentliggøre Biskoppens afvigende Indstilling sammen med Skrivelsen satte Kancelliet en kraftig Streg under denne Afgørelse. Lov var Lov, og Lov skulde holdes!

Afgørelsen var ogsaa i Overensstemmelse med den nye Tid, der da var begyndt.

De nye aandelige Strømninger havde nu vokset sig stærke og saa jo anderledes fordomsfrit end Rationalisterne paa disse gamle Skikke og hang vel til Dels ved dem. Man mærker en vemodig Kærlighed til dem i Grundtvigs Ord i Sangværket I 282:

Hvor er nu, hvad selv de fromme
kun med Skaansel ihukomme:
Kirkens gamle Bryllupsklæder,
Kristen-Folkets Kirke-Sæder?

Grundtvig er for Resten en af de meget faa Præster, der har ladet sig portrættere i Messeklæder.

Hans Vaabendrager Jac. Chr. Lindberg brugte kraftigere Ord og giver os med det samme en Oplysning, som viser, at Brugen ikke har været saa meget frafalden i Hovedstaden. I Anledning af nogle kritiske Bemærkninger af Stiftsprovst P. N. Frost i Ribe skriver han i Nordisk Kirke-Tidende 1835 Nr. 44:

»Hvad Messedragten angaar, fortæller han endnu, at Ritualets Bestemmelse, at Præsten skal beholde Messe-

Frost havde samtidig et Skrift under Trykning (Bemærkn. over Ritualet og den forordn. Alterbog, Haderslev 1834), der kraftigt gaar imod baade Messeklæderne og Lysene. »Den vide Skjorte er til megen Hinder for Talerens Aktion.« (S. 12. 45. 65).

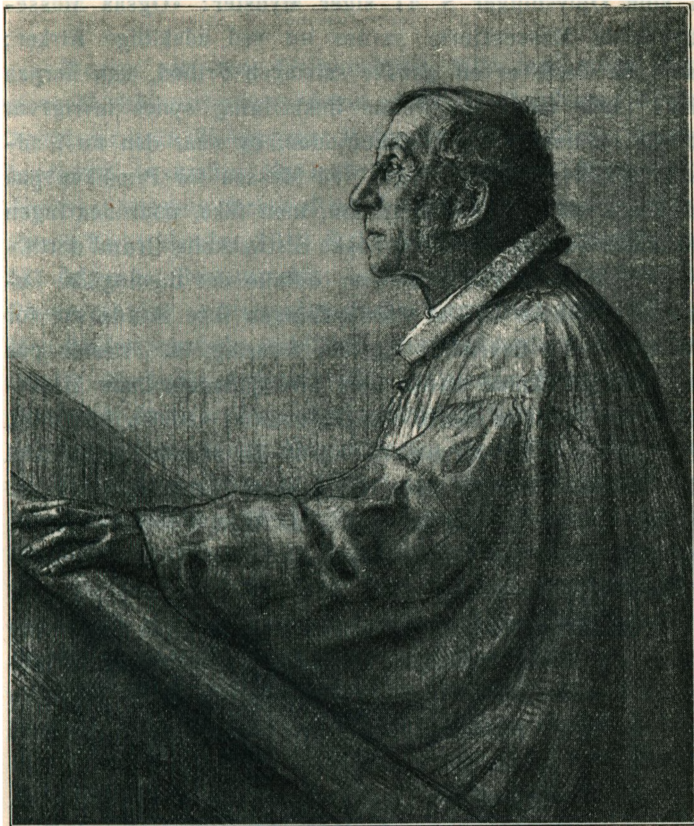
skjorten paa under Prædiken, nu ingensteds følges, og han beklager den Præst og især den Menighed, hvor det brugtes som et Incitament til at stemme til Andagt. Forfatteren er i det første Stykke fejl underrettet; i alle Hovedstadens Kirker betræde Præsterne — jeg tænker uden Undtagelse — Prædikestolen i Messeskjorten ved Froprædikener og Højmessetjenester paa de store Højtider, naar der er Messe. Men hvad Beklagelsen angaar baade over Præst og Menighed, maa vi i den Henseende sige til Præsten, hvad Herren sagde til Jerusalems Døttre: græd ikke over mig, men græd over dig selv; thi det er i det mindste beklageligt at se en Præst tale saa kejtet over, hvad der er passeligt, sømmeligt, tjenligt til at stemme til Andagt ved en kristelig Gudstjeneste.*

Lige i Forvejen har Lindberg gentaget en af ham tidligere fremsat Theori om Messeklædernes Oprindelse, ikke fra jødisk Præstedragt, som der ofte var snakket om, men fra Jødernes hvide Talar ved Forsoningsfesten og Jødernes Tallis eller Bøn-Talar. De kristne skulde oprindeligt have brugt dem ved Gudstjenesten, men siden kun Præsterne. Forklaringen er historisk lige saa urigtig som den anden, men paa Lindbergs Avtoritet har den formodentlig en Tid været godt Latin, i al Fald i grundtvigske Kredse. I denne Sammenhæng skriver Lindberg:

•Nu er det vist nok, at vi hverken anse Messehagelen eller Messeskjorten for at være egentlig væsentlige Stykker ved den kristne Messe, men vi harmes dog over, at de enten afskaffes eller foreslaas afskaffede af pur Uvidenhed enten om deres Betydning eller Oprindelse, og vi maa raade saavel Forfatteren som alle andre selvkloge Reformatorer at afholde sig fra at raade enten til Afskaffelse eller Indførelse af, hvad de har aldeles forvirret eller slet intet Begreb om. . . . Hvad Messeklæderne angaar, da vilde deres Afskaffelse blive et Vidnesbyrd om en aandløs Tids bagvendte Reformationsforsøg, og at man frabeder

sig at mindes om den og dens Indflydelse paa Kirken hos os ved hver Messe, vil man finde billigt.*

Det passer for saa vidt ind i disse Stemninger, at da

Stiftsprovst Gustav Jensen gaar paa Prædikestolen. Maleri af Vigeland.

Ph. Marheineke 1836 ved Reformationsjubilæet repræsenterede den preussiske Kirke i København, var han meget indtaget i disse Ornater, navnlig Bispekaabe og Messeskjorte. »Dette bør De bevare og ikke lade Dem fratage,« sagde han til Martensen. »Slipper De det, faar De det ingensinde igen.«¹⁾

¹⁾ Martensen: Af mit Levnet I 89. Marheinekes egen Skildring i P. Hjorts Tydsk Læsebog 2. Opl. I 355.

Ogsaa J. P. Mynster var her det gamles Forsvarer. I hans Ritualforslag 1839 § 20 foreskrives Messeskjorte og Messehagel under Kommunion, men ikke før Prædiken. I sine Oplysninger S. 47 siger Mynster: »Ogsaa Messehagel og Messeskjorte savnes nu ved adskillige Kirker; men da dette er en ganske selvtagen Frihed, kan herpaa ikke tages Hensyn. Denne Beklædning synes iøvrigt at burde reserveres for Kommunionen, og naar den nu i adskillige Kirker ogsaa bruges ved Messen før Prædiken paa de Dage, da der er Kommunion, men ikke, naar der ingen Kommunion er, saa ses der ikke tilstrækkelig Grund dertil.«

I sin Betænkning herover udtalte det theologiske Fakultet et Ønske om, at Paaklædningen ikke skulde ske for Alteret men i Sakristiet, og det foreslog, at Præster paa Højtidsdage skulde under hele Gudstjenesten bære Messeskjorten.¹⁾ Dette sidste var jo, som vi ved fra Lindberg, endnu Skik i København, og ogsaa Engelstoft bevidner, at det endnu »hist og her« fandt Sted dengang.²⁾ P. A. Fenger brugte det ogsaa alle sine Dage i Frelasers Kirke, og efter hvad der meddeles mig, bruges det af adskillige endnu i Hovedstaden.

Ogsaa andetsteds er Skikken bevaret. Jens Schjørring lærte den i sin Ungdom som Kapellan hos gamle Engelbreth i Lyderslev i Stevns. Pastor Lendrop, sidst i Tjæreby ved Skelskør, forefandt den i sin Ungdom paa Landet i Viborg Stift og fastholdt den.

Ved Nyanskaffelser arbejdede nu en Form sig frem, som man ikke kan rose: Rødt ensfarvet Fløjel med Kors paa Ryggen og med Rande af paasyede Guldtrusser. Den bredte sig allerede en Del i det forrige Aarhundredes sidste Halvdel og var det eneste, der rigtig fandt Naade for Smagsdommere i det 19. Aarhundredes første Halvdel. Saaledes malede J. L. Lund Præsterne i det store Billede af

¹⁾ Theol. Tidsskr. ved Scharling og Engelstoft. V 149.

²⁾ Engelstoft: Liturg. Hist. 87.

dansk luthersk Gudstjeneste i Statsraadssalen paa Christiansborg, og en saadan Messehagel ses paa det omtalte Portræt af Grundtvig. Ja denne Form fik Avtorisation.

Norge var, som før bemærket, ikke inde under den store Skolekommissions Aktion af 1790. Men Norge havde Agitatorer som Biskopperne Peder Hansen og Claus Pavels. Imidlertid bevaredes Messeklæderne og deres Brug. Da den nye Alterbog forberedtes, fremsatte en Præst i »Luthersk Kirketidende« 1919 S. 71 det Forslag, at Alterbogen fik følgende Bestemmelse: »Messeklæderne er forbudt. Presterne skal under gudstjenesten være iført sorte klær!« Men Bladet vrimlede øjeblikkelig med Indsendere, der sagde imod. Herunder oplystes det, at mange Vestlands- og Nordlands-Præster har efter gammel Skik paa almindelige Søndage alene brugt Messeskjorten (S. 137). »Alterbok for den norske Kirke« af 1920 har omhyggelige Forskrifter for Messeklædernes Brug. Ved almindelig Højmesse bæres Messeskjorten, paa de store Højtider tillige Messehagelen. Paa de store Højtider skal Messeskjorten beholdes paa under hele Gudstjenesten, mens den ellers aflægges under Prædiken. Ved Nadver bæres begge Klædninger.

8. REGLEMENTET AF 1841.

Efter alt det anførte har Kirkesynene aabenbart i Tredivernes Midte givet sig til at efterse Messetøjet i Landets Kirker noget grundigere. Det manglede adskillige Steder, og efter den fattige og interesseløse Tid har det utvivlsomt endnu oftere været i en ynkelig Forfatning. Der maatte da opstaa det Spørgsmaal, hvorledes det nye skulde være. Kirkesynene maatte jo kunne give Paalæg.

Spørgsmaalet rejstes fra Fyns Stift, der maaske var et af de værst medtagne. Her havde jo Grev Reventlow paa Brahetrolleborg øvet sin Indflydelse, og Biskop Peder Hansen havde drevet sin Agitation.

Sagen rejstes af Provsten i Gudme og Vinding Herreder F. S. Selmer i Herrested efter Synsforretningerne i Sommeren 1838. Muligvis stod den rørige Biskop Nicolai Faber bag ved det Arbejde, der aabenbart er gjort i hele Stiftet dette Aar i Retning af ved Synene at faa opklaret Forholdet med Messeklæderne, thi Biskoppens Indberetning om Synene til Kancelliet (3. Okt. 1838) oplyser dette Forhold for hele Stiftet. I Odense Amt nævnes kun 5 Kirker, hvor Messeklæder mangler og i een er der kun en ubrugelig Messehagel og ingen Messeskjorte. I Svendborg Amt nævnes derimod 16 Kirker uden Messeklæder, og adskillige skildres saaledes, at de tydeligvis har været ude af Tjeneste. Biskoppen skriver: »I ingen af Baroniet Brahetrolleborgs Kirker har Messetøj været i Brug i adskillige Decennier.« Det viser sig at være omtrent ligesaa paa Langeland. Om her ogsaa har været en Greve med i Spillet, kan jeg ikke oplyse.

Biskoppen fremmede Provst Selmers Forespørgsel og gjorde den til sin egen ved følgende Henvendelse i Følgeskrivelsen til Kancelliet:

«Der er forespurgt, om der ikke burde være en Bestemmelse for, af hvad Tøi en Messehagel bør anskaffes, da her en Uniformitet synes ønskelig, og Anstændigheden fordrer, at brogede Tøier derfra aldeles udelukkes. Jeg tillader mig i den Henseende ærbødigst at oplyse, at Messehagelen i Regelen anskaffes enten af rødt Fløiel med Kors bagpaa og Border omkring af ægte Guldgalonier, eller den anskaffes af sort Fløiel med Kors bagpaa og Border af ægte Sølvgalonier. Andet Slags vilde man ikke tillade sig at tilbyde en Kløbstædmenighed, og Gudstjenestens Værdighed kan vel heller ikke kalde andet Stof anstændigt.»

Kancelliet og Biskop Faber havde det ikke videre godt sammen. Man ansaa ham for en Projektmager, og han havde lige i de samme Maaneder faaet en frygtelig Skylle af kongelig Unaade i Anledning af en Henvendelse til Stænderne. Dette har maaske bidraget sit til, at Kancelliet ikke var tilbøjeligt til at føje ham i at paabyde den ønskede Uniformitet i Stedet for den nedarvede brogede Mangfoldighed. Saa forsøgte det sig i det salomoniske og svarede 6. Nov. 1838, «at Messehagelen bør være af samme Tøj som den forrige.»

Dette kunde der i og for sig været noget i. Udført med Skønsomhed vilde denne Regel have bevaret megen god gammel Tradition og bevaret os fra at stivne i noget kedeligt. Men i sin kortfattede Almengyldighed var Regelen dog uigennemførlig, og det var aldeles mod Tidens Smag og Ønsker. Derfor tog Provst Selmer Sagen op paany i en udførlig Skrivelse til Biskop Faber 18. Maj 1839. Han gør heri Kancelliet opmærksom paa, at i flere Kirker er der slet ingen Messehagel i Behold, altsaa ingen at gaa efter, og saa giver han Kancelliet følgende Skildring af Kirkernes gamle Messehageler at overveje:

•I mange Kirker ere disse saa forældede, affalmede og især saa uanstændige af Alskjønns brogede Tøier, som næppe engang mere forfærdiges nogensteds i Verden, og som Præsten ikke kan iføre sig uden yderlig Forargelse, Spot og mueligen haanlig Latter af den Letsindigere, hvortil hans høitideligste Ordensdragt dog ikke burde give grundet Anledning. Blandt de flere, som jeg ved sidste Aars Synsberetninger har anført som uanstændige, tillader jeg mig underdanigst at anføre de enkelte, som jeg i Hukommelsen har bevaret: I Kullerup Kirke findes en Messehagel af hvidt Silketøi med paasyede brogede Blomster af Alskjønns Farver, der tydelig bærer Præg af engang at have figureret som Brudekjole for en Bedstemoder eller Oldemoder. I Refsvindinge Kirke findes en Messehagel yderst uanstændig af et Slags grønprykket eller tærnet Tøi, som jeg troer man i sin Tid kaldte Plys eller Skjæk, og nærmer sig meget til Lighed med et Skaberak eller Valdrap. I Ørbek Kirke er en Messehagel af et Slags meget languldet Plys eller Flos, hvis hørøde Farve i Frastand giver den et mindre forargeligt Udseende, skjøndt den nærmere beseet ganske ligner et Skaberak. I Skjellerup Kirke findes en Messehagel af det meest brogede, snirklede, tykke og dog opslidte Tapetserie, jeg mindes at have seet i nogen gammel betrukken Riddersal som Dørstykke eller Kamin-skjerm, hvortil den vist i sin Tid har tjent.▪

Det er meget muligt, at de paagældende Hageler har været græsselige. Det er ogsaa meget muligt, at Gobelin-Hagelen i Skellerup har været et Stykke, som et Museum nu vilde været henrykt ved at gemme. Men man faar i al Fald det Indtryk, at det endnu 1839 bogstaveligt har set broget ud i danske Kirker. Det var vist lige saa broget som i Jakob Madsens Tid.

Selmer anbefalede samme Farver og Udstyrelse som Biskoppen. Denne styrkede sig til sit nye Anløb mod Kancelliet ved at sende Sagen til Erklæring hos Stiftets øvrige Provster. Af disse svigtede Langelands Provst, Plesner i

Humle, ham ved i Stedet at sende en lang Afhandling mod Brug af »de katholske Dragter«, der i en lang Række af Aar har været afskaffede i mange, i de fleste Sogne paa Langeland. De andre holder med Biskoppen, kun at Seidelin i Dreslette finder, at Sort og Sølv hører til Ligkister, og Lassen i Kværndrup finder Farven mindre vigtig. En staaalgraa Hagel i Skamby finder han smuk, og Grønt og navnlig Blaåt kan ogsaa anbefales. Korset og Randen vil de alle have. Lassen var bange for at tillade Klæde, der havde været paa Tale, for saa endte man vel med Vadmel.

Saaledes rustet gik Biskop Faber igen løs paa Kancelliet 17. August 1839. Indstillingen gælder baade Alterklæde (med Kors!) og Messehagel, og for at faa endnu en Forbundsfølle, henstiller han, »hvorvidt denne Sag maatte egne sig til først at underkastes Drøftning af den Committee, som allernaadigst er udnævnt til at gøre Forslag til et revideret Ritual, hvortil Bestemmelsen af Messeklæder og deres Beskaffenhed retteligen synes at henhøre.«

Over for alt dette var Kancelliet medgørligt og forelagde straks Sagen for Ritualkommissionen, der i April Maaned var bleven nedsat for at bedømme Mynsters Alterbogsforslag.

Kommissionen behandlede Sagen og afgav Betænkning 7. Januar 1841. Det har altsaa taget sin Tid! Kommissionen udtaler, at der ingen Tvivl kan være om, at jo disse Genstande hører til Rekvisiterne ved Gudstjenesten og altsaa bør findes ved enhver Kirke og anskaffes af Kirkeejeren. Maaske bør dog herfra undtages de Kirker, hvor det efter Reskr. 30. Sept. 1803 og 29. Juni 1804 er bevilget, at Alteret maa flyttes ud fra Væggen, saa at Præsten kan sidde og staa bag Alteret og stedse være henvendt til Menigheden. »Men ligesom dette i alt Fald ikkun kan gælde, hvor Bevillingen til en saadan Indretning af Kirken er erhvervet, og ikke hvor Kirkeejeren egenmægtig har foretaget den, saaledes tør man haabe, at slige Bevillinger i Fremtiden ikke ville blive meddelte, men at man snarere efterhaanden

vil søge ogsaa i hine Kirker at genindføre den Indretning, som er den sædvanlige i Landet, som har Menighedernes Yndest, og som en dannet Smag uden Tvivl ogsaa i en Kirke vil foretrække for et nøgent Bord og en Stol, der minder om Forsædet i en verdslig Forsamling.*

Man hører vel nok Mynsters Røst i dette. Tage Müllers hører man i, at nogle jydsk Kirker formenes at være saa fattige, at Anskaffelse af anstændige Messeklæder vil være en betydelig Byrde. Kommissionen mener da, at Provsterne skal paase, at der er Messeklæder, men at hvor en Kirkeejer maatte mene, at nogen særdeles Grund taler for Fritagelse for eller Udsættelse med at anskaffe Messeklæder, særskilt Andragende desangaaende maa indgives til Kancelliet gennem vedkommende Provst og Biskop.¹⁾

Hvad Stof og Udstyrelse angaar, da bør Hagelen være af Bomulds- eller Silkefløjel. Fremdeles formenes, at den røde Farve her vil være meest passende og oplivende, og at Messehagelen bør være besat med ægte Guldgaloner og paa Ryggen have et Kors, ligeledes af Galoner. Dog maatte disse Bestemmelser ikke træde i Kraft, før en ny Messehagel behøves, hvorimod den, der haves, bør kunne bruges, om den end er af en anden Farve, ja selv om den er af eensfarvet Silke eller Klæde, saalænge den er anstændig.* Derimod er »blommet Silketøj« uanstændigt.

Hermed sloges den røde Farve fast, idet den fra Fyn foreslaaede sorte slet ikke nævnes af Kommissionen.²⁾

Kancelliet byggede paa denne Betænkning et Cirkulære til samtlige Biskopper af 23. Februar 1841, hvorved dets Forslag gjordes til gældende Regel.

Saa gammelt og ikke ældre er altsaa det eneste danske Forsøg paa et Reglement i den Sag, og saaledes gik det

¹⁾ Biskop Tetens paa Als gjorde straks opmærksom paa, at der havde man ikke haft Messeklæder i de daværende Præsters Tid, og Kancelliet tillod, det blev ved det bestaaende. Skr. 11. Maj 1841.

²⁾ De anførte Dokumenter findes i Rigsarkivet som Bilag til Kanc. Skr.

til, at vi fik det. Derfra stammer det røde Fløjel, det stive gyldne Kors og de stive gyldne Rande, — især de sidste — som noget faststaaende. Bortset fra Mynsters lille Salmestillæg er det vistnok det eneste Resultat, der kom ud af Ritualkommissionen. Vi fik Reglementet i den dannede Smags Navn, men man kan ikke sige, det har været fremmende for den gode Smag. Det har været en Hindring for en god Fornyelse. Kancelliet maatte for Resten værne Kirkeejerne og de gamle Hageler mod alt for ivrige Reformatorer ved i Skr. 17. Marts 1846 at svare Pastor Balle i Vesterbølle, at den Omstændighed, at en Messehagel er af lyseblaa eller graagul eller blegrød Farve, kan ej være Grund til Udsættelse, naar den iøvrigt er anstændig. Præsten havde klaget over, at saaledes var Hagelerne i hans Kirker. Men samme Aar stoppede Kancelliet en Kirke-ejer, der vilde bruge sort Fløjel og Sølv. Han havde at følge Reglementet (Skr. 8. Juni 1846).

I Synsloven af 19. Februar 1861 § 6 optoges Reglementet af 1841 i følgende Form: Messeskjorten skal være af hvidt Cambridge eller fint Lærred. Messehagelen skal være af rødt Silkefløjel eller et andet af Synet godkendt Materiale. Synet kan fordre, at den forsynes med ægte Sølv- eller Guldgaloner og med et Kors af ægte Sølv- eller Guldbrokade.

Her er ligesom givet lidt mere Raaderum for Synets Skønsomhed, men »Idealet» er det samme.

Farveregelen fra 1841 blev brudt, da Jesuskirken i Valby indviedes 1891, idet Brygger Jacobsen satte igennem, at den fik en af Kirkens Arkitekt C. V. Dahlerup tegnet Messehagel af hvid Silke med lette gyldne Prydelser. En lignende har siden Johanneskirken paa Nørrebro faaet. Der er formentlig sket flere Afbigelser i de senere Aar. Men der er selvfølgelig i de 80 Aar sket en stor og kedelig Uniformering efter Regelen af 1841. I den nye kgl. Anordn. 14. Maj 1923 § 21 siges intet om Farven, som altsaa er fri.

9. SØNDERJYLLAND.

I Sønderjylland lykkedes det derimod den tyske »Oplysning« at vinde sin Sejr. I Aarhundreder fulgtes man med Danmark og de andre Lutheranere. I Hertug Christians Ordinants for Haderslev Len og Tørring Len 1528 foreskrives »alle gewonliche Missegewandt.«¹⁾ Den endelige plattyske Ordinants for Hertugdømmerne havde de samme Bestemmelser som den danske, og Hertug Johan Adolfs Kirkeordning for Aabenraa Amt 1598 opregner ogsaa »Missegewandt« blandt Kirkernes Tilbehør.²⁾ Ja man var som de tyske Lutheranere mere gammeldags og »katholsk« end i Kongeriget, idet man ikke fulgte med i den sjællandske Simplificering med Røkkelin i Stedet for Kiltesarke. Vi saa af Niels Helvads Omtale, at man i Aabenraaegnen blev ved at bruge Kiltesarke med alt deres Tilbehør. Det samme ses i Angel i Moldened 1650, i Ravnkær 1679³⁾ og i Flensborg 1637.⁴⁾

I Dybbøl lavedes 1606 en Hagel. Atlask-Tøjet blev købt i Flensborg, og det broderede Krucifix udførtes af Perlestikker Carsten i Sønderborg. 1672 forærer Hertuginde Augusta en Messehagel med 3 Diamanter til Ketting Kirke paa Als.⁵⁾

Disse Notitser saa vel som bevarede Stykker viser, at

¹⁾ Sønderjydske Aarb. I 226. 229.

²⁾ Schriften des Vereins für schlesw. holst. Kirchengeschichte 2 R. IV 43.

³⁾ Schriften etc. 2 R. VI 113.

⁴⁾ R. Haupt: Bau- und Kunstdenkmäler Schl.-H. I. 216.

⁵⁾ Haupt II 398. 407.

ind i det 18. Aarhundrede anskaffede og brugte man ufortrødent ligesom andre Steder.

Men henimod Aarhundredets Midte har andre Tanker begyndt at faa Magt. Hvis vi havde kendt Generalsuperintendent Conrads Ritualforslag fra 1737, vildé han maaske afsløres som en Modstander af de gamle Kirkeklæder, og muligvis vilde vi atter møde en Paavirkning af Chr. Gerber.

Det tidligste Tegn til Uro, jeg har truffet paa, er fra Stepping i Haderslev Amt. Her var den pietistiske og herrnhutiske Jørgen Kastrup Præst. 1743 holdt Conradi Visitats her. Da Conradi gik ud af Kirken, kom Sognefogden Johann Chr. Winckmann hen til ham og afleverede en vidtløftig Skrivelse med mange Klager over Præsten, deriblandt at han undlod at bruge Messehagelen. Conradi, der selv var Pietist, dækkede Præsten i sin Indberetning, men han fik dog et Tilhold om at følge Rituallet.¹⁾

Formodentlig har andre været paa de samme Veje, men det næste Skridt skaffer man sig kongelig Stadfæstelse af. Det var i Flensborg 1745. Her sad den højt ansete Provst Christian Ernst Lundius (f. 1783, † 1767, en Præstesøn fra Ullerup i Sundved). Han hørte, saa vidt det kan ses, Pietisterne til. Hans første Hustru var Datter af Ejeren af Kobbermøllen, der for sin Pietismes Skyld blev stevnet for Synoden i Rensborg. Hos hans Søn i Ladelund samledes Herrnhuterne. Efter Schraders Død i Tønder 1738 blev han Konsistorialraad, d. v. s. Medlem af det slesvigske Konsistorium sammen med Conradi og Provst Krafft i Husum. To Gange afslog han selv at blive Generalsuperintendent. Han var altsaa en Mand, som nok kunde faa et Ønske opfyldt. Han indgav direkte (immediate) til Kongen et Forslag om Afskaffelse af Messeskjorte og Hagel i alle tre Stads-Kirker i Flensborg (Frue, Nikolaj og Johannes). Ved et kongeligt Reskript »givet i Overretten og

¹⁾ Kirkehist. Sml. 5 II 614.

Overkonsistoriet paa vort Slot Gottorp 20. Martii 1745«, blev da givet den kongelige Ordre, »at i alle Kirker i vor Stad Flensborg skal fra nu af Korskjorter og Messehageler afskaffes.« Der er dertil at bemærke, at Kongen i de Dage var i København, saa Brevet maa være udstedt ad mandatum, men Konsistorie-Herrerne har vel dog haft en kongelig Bifaldelse at holde sig til.¹⁾

Siden da har altsaa Messeklæderne været ude af Brug i Flensborg. Lundius var ved Johanneskirken, hvor man 1637 anskaffede en ny Messesærk med rødblommet Fløjels Besætning (altsaa rigtig »katholsk« Alba) og 1647 en Messehagel.²⁾ Deraf er nu næppe noget til. Derimod ejer Nikolajkirken endnu to smukke Hageler, der er udlaante til Kunstindustri-Museet. Den ene meget store har gul Grund og et stort rødligt Mønster, men intet Kors eller Bort eller lignende. Den anden er af rødt Fløjel med Sølvkors og Aarstallet 1680.

Hvor hurtigt Flensborg Bys Skik har bredt sig, vides ikke. Der foreligger saa vidt vides ingen Tilladelser, saa det er sket i Dølgemaal. Man kan vel tænke, at den energiske Lundius har virket i den Retning i sit Provsti. Og det kan flere have gjort, muligvis Conradi selv. 1778 siges det, at i Nordslesvig bærer Præsterne endnu Messeklæderne.³⁾ Det vil vel sige, at de i al Fald var forsvundne sønden for Flensborg. Haupt meddeler, at endnu (1888) opbevares de ofte i Kirkerne i Tørninglen og Tønder Amt, maaske særlig i de gamle Enklaver, hvor de brugtes indtil 1864 og vel lidt endda. Et gammelt Pragtstykke i Visby Kirke ved Tønder, skænket af Godske Rantzau, afbildes

¹⁾ Kongebrevet kendes kun fra O. H. Møller: Beyträge zur Civil-Kirchen- und Gelehrten Geschichte der Königl. Dänischen Stadt Flensburg (Fl. 1767), sidste Afd. S. 44. I samme Bog Lundius's Selvbiografi 54 f.

²⁾ Haupt I 261.

³⁾ Matthiä: Kirchenverfassung in den Herzogth. Schl. u. Holst. Flensb. 1778. 127.

hos Haupt II 635. I Døstrup er der en smuk Hagel fra 17. Aarhundrede (II 571).

Jeg har gennemgaaet Kirkeinventarerne for Haderslev

Messehagel fra Nikolajkirken i Flensborg, skænket af Borgermester Harder Vake 1582. Kunstindustrimuseet i Flensborg. Silkebrokade. Maal 95 og 118,5 Centimeter.

Provsti fra Aaret 1776. Messeklæder findes allerede da ikke nævnt i nogen Kirke undtagen i Aåstrup. Her hedder det: •En gammel Messehagel af rødt Fløyel med Guld-Galoner og en gammel Messe-Skiorte bruges her, saa længe det duer.• Denne sidste Bemærkning forraader vistnok Forsvindelses-Historien i Generalsuperintendenturet. Den er jo som en Genklang af Herslebs Raad. Det er her

blevet praktiseret. Nogle nærmere Oplysninger vilde være af Interesse. Hagelen i Aastrup var fra 1680.

I Ribe Stifts sønderjydske Dele holdt de sig derimod betydelig længere og er, som bemærket, tildels tilstede endnu.

Om Forholdene paa Als og Fritagelsen af 11. Maj 1841 se S. 90 og Betænkning i Ritualsagen af 7 Præster i Als Søndre Herred, 1842, S. 58.

Samtidig med at gammel Brug paany fæstnedes i Danmark, skriver nede i Holsten Garnisonspræst Lübker i Glückstadt om holstenske Forhold: »De saa anstødelige, andensteds vel endnu brugelige, hvide Overtræk og saakaldte Messehageler er hos os aldeles afskaffede.«¹⁾

Saalunde sejrede den sorte Farve i Sønderjylland.

Og dog meddeles det mig, at i Ditmarsken brugtes Messeklæderne langt op i 19. Aarhundrede. I Krop i det sydligste Slesvig genindførte den bekendte Pastor Paulsen Messeskjorten, men Menigheden syntes ikke om det.

I Preussertiden gik man selvfølgelig videre i Friedrich Wilhelms Spor, men da hver Præst brugte sin Form for Kirkedragt, udsendte Konsistoriet en Bekendtgørelse 19. Apr. 1901 med det udtalte Ønske, at Præsterne ved Nyanskaffelser vilde vælge Talar og flad Fløjelsbaret.²⁾ Der menes dermed en komponeret Dragt, som ved kongelig Forordning 1. Januar 1811 indførtes i Preussen, iøvrigt meget klædelig og praktisk.

Formodentlig forsvinder denne nu, men i de manglende Messeklæder vil Sønderjylland maaske nok blive ved at bære et udvortes Mærke af at have været sammen med Tyskerne.

¹⁾ J. H. B. Lübker: Versuch einer kirchlichen Statistik Holsteins Glückstadt 1837, 80.

²⁾ Chalybaeus, Kirchenrecht Schl. H. 272.

10. BISPEKAABE.

Da alle vore andre liturgiske Klæder her er kommet til Omtale, skal der tilføjes en kort Redegørelse om Bispekaaben.

Dens gamle danske Navn er Korkaabe. Ordinantsen bestemte, at ved Bispeindvielse skulde Ordinator være iført et Røkkelin og en Korkaabe.¹⁾ I Ritualet kaldes den paa de tilsvarende Steder (S. 338 og 366) for Bispe-Kaabe. Der ligger i dette Navneskifte, at den efterhaanden er bleven særlig Bispedragt, medens den tidligere ogsaa kunde bæres af andre Gejstlige. Men for Resten blev man meget længere ved at sige Korkaabe.

Det vedtagne latinske Navn er Pluviale, hvilket jo bogstavelig betyder Regnkappe. Den har engang været et saadant Klædningsstykke fra det daglige Liv; men det ligger meget langt tilbage i Tiden, at Navnet Pluviale allerede var saa slidt, at ingen derved tænkte paa Regnvejrr men kun paa et Klædningsstykke af en bestemt Form, hvori endda Tilstedeværelsen af en Hætte synes at have været en Hovedsag. Iøvrigt brugtes i Middelalderen Navnet Capa eller Cappa almindeligst i Landene nord for Alperne. Deraf det danske Kaabe og det engelske Cope. Den er et halvrundt Stykke Tøj lagt over Skuldrene og sammenholdt fortil med et Baand eller en Agraf. I Nakken sidder en Prydelse (*Skjoldet*, Clipeus), der er Genganger af en Hætte til at trække over Hovedet. Saaledes har den været i al Fald siden det 11. Aarhundrede. Tidligere synes den ogsaa at have kunnet være lukket fortil.

¹⁾ Rørdams Kirkelove I 128. Dette Tillæg er af Bugenhagen.

Oprindelsen er vist Munkenes Kappe.¹⁾ I spanske og frankiske Klostre har man i 8. Aarhundrede lagt sig efter særlige Kapper som [Festdragter, der ved særlige Lejlig-

Niels Clausen Skades Korkaabe i Aarhus Domkirke.

heder udleveredes Munkene af Klosterets Klædekammer. Især Cluny og dets Datterklostre synes at have brugt

1) Jfr. den berømte Helligdom St. Martins Capella (lille Kappe), der opbevaredes i den frankiske Kongsgaard som det frankiske Riges Palladium og førtes med i Krig som hellig Fane. Den opbevaredes af Klerke, som derfor kaldtes Capellani, hvorefter dette Navn er opstaaet. Cabrol: Dict. d'archéologie et de liturgie chrétienne III. I. 387.

Cappae i stor Stil og have ødslet sin Pragtkærlighed paa dem. Omkring Aar 1000 kommer man til at bruge Kaaben som liturgisk Klædning undtagen ved selve Messen. Den brugtes f. Eks. ved Tidsangen, hvorfor man ogsaa finder den benævnt »Vesperkaabe«. I Bestræbelsen for at lade den ved Messen fungerende Præst eller Biskop være ene om Hagelen, fik de andre Kaabe og navnlig Sangerne, hvorfor den bliver »Kantor-kaabe«. Den gejstlige, der bærer Røgelse, har den paa, hvorfor den kaldes »Røgelsekaabe«.

Hvad der har holdt sig hos os, er imidlertid en Efterkommer af de særlige Pragtstykker ved Højtider. Man behøver bare at se paa den kostbare Cappa, som Kankniken Bunfrid noget før 1200 skænkede til Domkapitlet i Viborg til Brug ved de høje Fester. Den var købt for 12 Mark Sølv og helt omkanted med fortrinligt Guldværk og desuden med Blomster og Gemmer (Medailloner?), Drager med Vilddyrbilleder var overalt indvævet af samme Metal.¹⁾ I Ribe Domkirke har

Syngende Engle (kirkeligt Sangerkor 1432).
Hubert og Jan v. Eyck.

¹⁾ Heise: Diplomatarium Vibergense 1.

man 1312 en *Capa preciosa pro Episcopo*. Men man har samtidig ikke mindre end 30 Kantorkaaber (*Capæ cantorales*) af alle mulige Farver og Stoffer samt 2 smaa for Drengene. Saaledes har Ribe Domkirkes Sangerkor altsaa set ud, aldeles som Eyckernes syngende Engle i det himmelske Kor paa Genter-Alteret fra 1432. Der er i Ribe 8 røde, 2 brune, 2 blaa, 8 af Baldækin, 2 krokusfarvede, 2 røde med Stjerner, 2 billedprydede (*iconnariae*), 2 af Purpur og 2 hvide.¹⁾

I Kannikesamfundene har man ogsaa frydet sig med denne Farvepragt, og Datidens gejstlige Taksation af den sorte Farve ses af Bestemmelsen i Augustinernes Provincial-Kapitel i Vestervig 1280, at den, der har forødt Kloster-gods, skal faste hver Fredag, være nederst i Kor, Kapitel og Bordplads, samt gaa med i Procession iført en sort *Capa*.²⁾ I Haderslev Kapitel (1309) betaler en ny Kannik 6 lybske Mark til Korkaabe inden 3 Maaneder.³⁾ I Lunde-Kannikernes *Consvetudines* i *Necrologium Lundense* er der meget udviklede Regler for Brugen.⁴⁾

Hvad Biskoppen angaar, da brugte han altsaa Kor-kaabe ved Ordinationer og Indvielser men ikke, naar han holdt Messe. Men ogsaa andre end Biskopper kunde bære disse Korkaaber. Som vi har set, skulde de i det lutherske Brandenburg bruges ved Processioner; og vi saa, hvorledes Luther regnede dem for passende ved Prædikener, — begge Dele gammel Arv.

I Holsten (ogsaa Slesvig?) levede en Form af Korkaaben videre lige op til Mands Minde. Endnu 1837 var det saaledes, at holstenske Præster i Almindelighed bar en lang knappet Kjole med snævre Ærmer og med Bladkrave; men særlig i Købstæderne brugte de ved Gudstjeneste, Altergang

¹⁾ Oldemoder ved Nielsen 115. Det sidste kan ogsaa være 2 Alber. Baldækin er Silke med Guldmønster benævnt efter Baldack o: Bagdad.

²⁾ Pontoppidans Ann. I 754. ³⁾ Ibid. II 99.

⁴⁾ *Necrologium Lundense* ved L. Weibull. Lund 1923. 26.

o. s. v. en Korkaabe (Chorroek) af Silke, besat med Fløjl, formentlig sort, og dertil Pibekrave.¹⁾ Brugen var altsaa lidt mere udstrakt end den gamle, der udelukkede Korkaaben fra Messen.

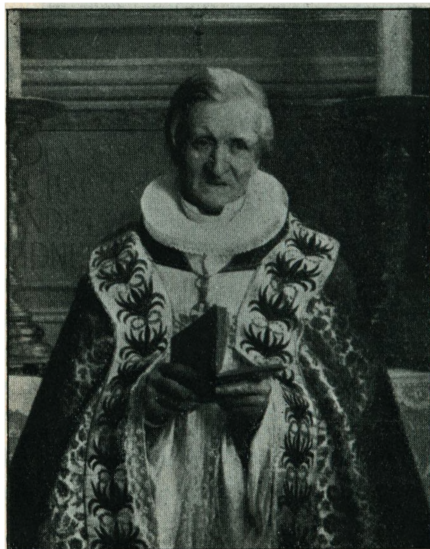

Biskop Jesper Brochmand, død 1662.
Maleri paa Frederiksborg.

Hvor uvilkaarligt man ellers overholdt Brugsreglerne ogsaa i Reformationstiden, kan ses ved Christian III's Krøning 1537. Bugenhagen forretter Salvningen i Alba og Korkaabe, assisteret af to Præster i Røkkelin. Men saa skrider Handlingen over i Dagens Højmesse, og Bugen-

¹⁾ Lübckert: Kirchl. Statistik Holsteins. Glückstadt 1837, 79.

hagen aflægger Korkaaben og tager Hagel paa; der synges Kyrie og Gloria, messes Kollekt, og efter Epistelen krones Kongen; derpaa Te Deum, Evangelium, Credo, Prædiken, Altergang. Saa snart man er i Messen, maa Korkaaben

Biskop Laub.
Maleri af A. Jerndorff i Viborg Domkirke.

vige for Hagelen.¹⁾ Den samme Skik gentoges i de følgende Kroninger 1569, 1596 og 1648. I Kobberstikket i den tyske Beretning om Christian IV's Kroning ses Biskopperne i store firkantede Messehageler og med Bispehuer og Bispestave. Om Billedet er korrekt eller tysk Fantasi er et andet Spørgsmaal. — Enevoldskongerne blev kun salvede, saa der blev ikke Lejlighed til Dragtskifte.

Efterhaanden er i Danmark Korkaaben bleven »Bispekaabe«, som Rituallet siger, og i det 19. Aarhundrede har den vist ogsaa praktisk talt skiftet Navn. Endnu i det 18. Aarhundrede bærer den oftest det gamle. Egentlig er den lige saa fuldt en Præstedragt, f. Eks. ved Brudevielse, og det er vist i og for sig aldrig bestemt, at den er forbeholdt Biskopper. Naar der endnu 1755 var »en gammel Korkaabe fra de katholske Tider« i Ærøskøbing Kirke, har den vel været brugt noget i Mellemtiden.²⁾ Formodentlig

¹⁾ Fr. Münter og Werlauff: Aktst. vedr. Kong Chr. III's Kroning. Kbh. 1831. 5. 8. 19.

²⁾ Kgl. Bibl. Kallske Saml. 4°, 377. II 115.

vil man dog nu lade Biskopperne være ene om den. De gamle bispelige Værdighedstegn Stav og Mitra har saa vidt vides været bortfaldne siden Reformationen, om end Billedet af Christian den Fjerdes Kroning og et Bispeportræt fra ca. 1700 i Aarhus Domkirke (der kaldes Ove Bilde) kunde tyde i modsat Retning. Kunstnerne maa vist have Ansvaret. I Sverrig vovede man sig ved Adolf Frederiks Kroning 1751 trods svære Betæneligheder til at indkøbe en Mitra til Ærkebiskoppen, og siden har han beholdt den.¹⁾

De nu brugte Bispekaaber ved Domkirkerne stammer for en Del fra de kongelige Salvninger, hvorved gerne Kongen skænkede »Æreklædninger« til de fungerende Biskopper. Ved Christian den Femtes fik Sjællands Biskop »en ny statlig Chorrock af rødt prægtigt Gyldenstykke«, Stavangers af hvidt Sølvstykke, Aarhus af Gylden-Tobin. Ved Frederik den Fjerdes Sjællands en Chorkaabe af rig prægtig Gyldenstykke, Aggershus og Ribe af herlig kostelig Sølvstykke, »alle trende Chorkaaber med brede, dyrebare Guld- og Sølv-Spidser og Kniplinger baade oven og neden til runden om bebræmmede.« Billede S. 92 og 145 i Salvningsakten. Ved Frederik den Femtes Sjællands een af Gyldenstykke, Aggershus og Viborg af Sølvstykke. Paa Billeder S. 103 og S. 155 i Salvningsakten, stukket af Lode, ses de mærkelig korte. Ved Frederik den Sjettes 1815 blev til Biskopperne Münster og Balle og til Generalsuperintendent Adler af kongelig Gavnildhed forfærdiget Bispekaaber af Gyldenstykke. Ved Christian den Ottendes Salvning 1840 fik Biskop Mynster, Biskop Øllgaard af Viborg og Generalsuperintendent Callisen af Slesvig Gyldenstykkens Kaaber. Mynsters købtes af Frue Kirke af Mynsters Enke for 50 Daler, og Viborg Domkirke erhvervede Øllgaards. I Slesvig kunde Callisen ikke bruge Kaaben, da saadant var gaaet af Brug i Hertugdømmerne. Derimod brugte Fru Callisen den som Stadskaabe ved fine Lejligheder, — et vist enestaaende Eksempel paa en Bispede-

¹⁾ Agnes Branting: Textil skrud 115.

Kaabe! Deres Datter Frk. Hanne Callisen opbevarede den og har senere skænket den til Slesvigs Bymuseum. I en Brevveksling med en Bekendt fra Ungdommen, Pastor Ludvig Wagner, ca. 1913, udtalte hun, at hun ikke havde vidst, at der tænktes paa Oprettelse af et nyt Roskilde Stift. Ellers havde det været rimeligt, at Kaaben var kommet dertil.¹⁾

Der meddeles her en Fortegnelse over de danske Domkirkers Bispekaaber. En nøjere Undersøgelse af Kaaberne selv og af Kirkernes Regnskaber vil kunne give nøjagtigere Enkeltheder. Det viser sig, at man ved Nyanskaffelser og Reparationer har haft en Tilbøjelighed til at bruge Randene («Stavene») paa Kaaberne fra 1840 som Normal, skønt de maaske er det mindst heldige ved disse smukke Kaaber. Ved den fynske er man faldet for Fristelsen til at anbringe et Kors paa Ryggen. Af de ældre turde nogle være franske. I al Fald ses det, at man til de svenske Kongekroninger indkøbte Korakaaber i Paris.

Københavns Vor Frue Domkirke.

1. Mynsters Kaabe fra Christian VIII's Salvning 1840. Guldbrokadé paa hvid Silkegrund, smaamønstret. Clipeus med gyldent Kors og Kvast. Stavene med grønne Lillieblade og Pailletter. Biskop Martensen bar den kun ved Bispevielser.

2. Guldbrokadé med Rococomønster paa hvid Silkegrund. Kan muligvis være fra Frederik Vs Salvning 1747.

3. Sølvbrokadé med Rococomønster, muligvis fra samme Tid. Baaret af Biskop Ammundsen af Haderslev ved Bispevielsen 1923.

4 og 5. To graalige Sølvmoerskaaber, ubekendt Alder.

Roskilde Domkirke.

En af Guldmor. Paa Stavene Efterligning af København 1. Ubekendt Alder.

Maribo Domkirke.

1. Den gamle, antagelig fra Biskop Boisens Tid. Sølvmor. Meget medtaget af Alder og Fugtighed.

2. Den nye, anskaffet 1891. Guldmor. Stavene Efterligning af Københavns Nr. 1.

¹⁾ Meddelt mig af Pastor Carl Wagner. Fru Callisens Brug af Kaaben er fortalt af Fru Pastorinde Schreiter f. Wagner († 1877).

Odense St. Knuds Domkirke.

1. Ny anskaffet 1903 med Tilskud af Fyns Stifts offentlige Midler for 1900 Kr. Skelvævet Guldmor. Bræmme med Roser. I Stedet for Clipeus et Kors paa Ryggen af Ornamenten, tegnede af Kunstmaler Knud Larsen. Leveret af Fallesen & Fisker, København.

2. En ældre af Sølvmor, lille, uden Ornamenten; anskaffet 1804, medtaget af Ælde.

Aalborg Budolfi Domkirke.

Ny, skænket af Enkefru Rée efter Overenskomst med Biskop Frederik Nielsen. Efterlignet romansk Guldbrokade.

Viborg Domkirke.

1. Guldbrokade, næsten som København Nr. 1. Fra Christian den VIII's Salvning 1840. Se Billedet af Biskop Laub S. 102.

2. Graagul Guldmor med smaamønstreret Blomsterornament i bleggrød, blaa og sort Silke. Uden Clipeus. Overordentlig smuk. Nævnes i Domkirkens Inventarieliste 1826 og er næppe stort ældre. Opbevares i Bispegaarden.

I Domkirkens Inventarieliste 1681 anføres en ny gylden Atlaskes Chor-Kaabe, som Bisp'en bruger ved Ordinationer, ved hans Velærværdighed Dr. Søren Gluds Intercession foræret af Fru Helle Urne til Estvadgaard Anno 1675.

Aarhus Domkirke.

1. En ældre restavreret Guldbrokades Kaabe med Rococomønster. Nye Stave efterlignede efter København 1.

2. En oprindelig middelalderlig Korakaabe, hvis stormønstrede Stof dog er fornyet i 1600-Tallet. Den har foran to lodrette Kantbræmmer med guldstukken Bund, hvorpaa er appliceret Broderi i Guld- og Sølvtraad og broget Silke. Paa hver Side over hinanden tre Helgenfigurer i rigt udsmykkede Portaler. Paa den højre Side: Madonna med Barnet, en Bisp, Barbara med Taarnet. Paa venstre Side Maria Magdalena med Salvebøsse, en Bisp, Katharina med Sværd og Hjul. Under hver Figur et lille syet Vaabenskjold, de tre samme paa hver af Bræmmerne, nemlig Skadernes, Presenternes og Quitzowernes (Biskop Niels Clausen Skades fædrene, mødrene og fædre-mødrene Vaaben). Bagpaa et Rygskjold, udført i lignende Teknik: en tredledet Portal med Christophorus i Midten og udenom ham St. Clemens og en anden Pave med Sværd og Patriarkalstav. Forneden knæler Niels Clausen (Biskop 1491—1520) i Bispeornat for Christophorus. (Meddelelse af Dr. Fr. Nørlund). Afbildning Side 98.

Ribe Domkirke.

1. Ny med store Guldblomster paa hvid Silke. Stavene efterlignede efter København 1.
2. Gammel smuk Guldbrokades Kaabe.

Haderslev Domkirke

har saa vidt vides endnu ingen. Her vilde Callisens Kaabe nu have været paa Plads.

Et nyt biskoppeligt Værdighedstegn er ved privat Initiativ indført i Danmark i det tyvende Aarhundrede, det saakaldte Bispekors, et glat Guldkors i Kæde, baaret paa Brystet paa den sorte Dragt.

Nutidens katholske Biskopper bærer ogsaa paa lignende Maade et Kors (crux pectorale), gerne af en anden Form. Braun regner det ikke blandt de liturgiske Prydelser, men det hører dog nu til (Thalhofer: Handb. der kath. Liturgik I 894). Det er et Relikviegemme i Korsform. I Senmiddelalderen hævdede Biskopperne, at de var eneberettigede til at bære et saaledes formet Relikviegemme, og det blev tilsidst respekteret. Først i Clemens VIII's Pontificale fra ca. 1600 er der en Vielses-Anvisning, nemlig at bruge Vielsen for Korsfarertegn. I Nordisk Ugeblad for katholske Kristne 1892 S. 617 læses den Bøn, Biskoppen skal bede, naar det tages paa:

„Udrust mig, o Herre Jesus Kristus, mod alle Fjendens Efterstræbelser med dit helligste Korsens Tegn og forund mig, din uværdige Tjener, at jeg, ligesom jeg bærer dette Kors, der indeholder de Helliges Relikvier, paa mit Bryst, saaledes ogsaa i min Aand stedse bevarer Mindet om din Lidelse og om dine hellige Blodvidners Sejr.“

Med dette Relikviekors har det danske Bispekors i al Fald ingen arvet Forbindelse. Skikken er svensk og af ret ny Dato, indført ved et kongeligt Cirkulær-Brev af Gustav IV Adolf 14. Februar 1805. Det er ved den Tid, da J. A. Lindblom blev Ærkebiskop, men der foreligger ikke noget om, hvem der har undfanget Tanken, — maaske den romantiske Konge selv. Kongebrevet er saa karakteristisk, at det her skal meddeles:

„Gustaf Adolph etc. Wi vilja härmed i nåder tillkännagiva, att likasom ärkebiskopen och biskoparna äro vid högtidliga tillfällen genom deras skrud utmärkte framför det övriga prästerskapet, have

vi ansett lämpligt, att de även vid andra tillfällen bära något tecken till bevis av deras ämbete och förmanskap, och av sådan orsak för godt funnit, att ärkebiskoparna bära på bröstet ett guldkors fästat i en kedja av guld, och att ärkebiskopens kors genom en gloria eller strålar skiljes från biskoparnas. Vi överlämna nu själv i nåder ärkebiskopen det hans ämbetet tillhöriga kors och låta genom ärkebiskopen tillstålla de vigda biskoparna de, som dem tillkomma, och vilka liksom skruden åtfölja ämbetet.

Vid biskopsvigningen bör korset av ärkebiskopen tillställas ordinandus, sedan han avlagt ämbetseden, med följande ord i sammanhang med vanliga formuläret: „Gud styrke, Gud hjälpe dig, att allt detta hålla. Och jag, enligt den fullmakt, som mig på Guds vägnar av hans församling betrodd är, antvadar jag dig härmed konungens fullmakt och därefter biskopsämbetet i N. N. vällovliga stift, samt fäster på ditt bröst denna sinnebild av Jesus Kristus till en beständig påminnelse, att det är hans dyra försoningslära, du skall förkunna och heligt vårda, och det gör jag i Guds Faderns och Sonens och den helige Andes namn, Amen“.

Om detta vårt nådiga förordnande haven I att såväl prästerskapet som församlingarna genom dess uppläsande å predikstolarna underrätta.

Indførelsen i Norge skete ved en kongelig Resolution af 4. Maj 1815, og den skete i Statsraadsmødet motu proprio af Kronprins Carl Johan uden foregaaende Indstilling af Statsraadet. Sagen udfærdigedes som et kongeligt Reskript fra Stockholm til den norske Statsminister. Ogsaa dettes Ordlyd er saa karakteristisk, at det skal medtages her:

„Ligesom vi stedse have anseet og ville ansee Ærbødighed for Religionen og Omsorg for dens velgjørende Indflydelse paa Folkets Tænke- og Handlemaade for en af vore allervigtigste Regent-Pligter, saaledes have vi ogsaa fundet det passende og gavnligt, at den Stand, hvis høie Kald det i Særdeleshed er, at bane Religionen Vei til Medborgeres Hjerter, nyder en hædrende Udmærkelse derved, at dens Formænd Biskopperne bestandig bære et Tegn, der baade hender Tanken paa Religionens Gjenstand, og tillige bør ansees som et Vidnesbyrd om og et Pant paa Regjeringens Agtelse for Religionen og dens Lærere. I Overensstemmelse hermed er det vor naadigste Villie og Befaling, at enhver af Norges Biskopper stedse skal bære i en Guldkjæde om Halsen et paa Brystet nedhængende Guldkors. Thi tilstille Vi Eder herved 5 deslige Kors med Kjæder, for af Eder, tillige med en Afskrift af denne Vor naadigste Befaling, at oversendes til Vor norske Regjering, der skal bekjendtgjøre Vor naadigste Villie herom, samt uddele bemeldte Guldkors til Brug for Norges 5 Biskopper.“¹⁾

¹⁾ Velvillige Meddelelser af Professorerne Edv. Rodhe i Lund og Oluf Kolstrup i Kristiania.

Indførelsen i Danmark skete ved, at Biskop Ostenfeld 1911 fik et saadant Kors foræret af sjællandske Præster. Siden fik Biskop Ludwigs i Aalborg et saadant foræret af sin gamle Menighed, Biskop Wegener ligeledes af Lolland-Falsters Præster og Biskop Gøtzsche i Viborg af Herning Menighed. Endelig ved Bispevalget 1922 skænkedes lignende Kors til de øvrige Biskopper ved en Indsamling i Menighedsraadene Landet over og med højtidelig Overrækkelse, som ikke forløb uden Disharmonier.¹⁾ Da ingen har paataalt Lovligheden, maa det vel allerede betragtes som hævdvundet, og er altsaa kommet ganske som alt det andet, som noget selvgroet. De højtidelige nordiske Kongebreve gælder jo ikke her.

Tyske Generalsuperintendenter og de nyindførte evangeliske Bisper i Randstaterne saa vel som lignende Stillinger i Frankrig har for Resten efterhaanden indført et lignende Værdighedstegn, som vist er ret gammelt i Preussen.

¹⁾ Berl. Tid. 1923 26/a. Menighedsbladet 1923 S. 153.

11. BEDRE SKIK.

Mellem Aar og Dag anskaffes der ikke saa faa nye Messeklæder i Danmark, og ved Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Folkekirke foreligger ogsaa for dem Spørgsmaalet, om de vil gaa over fra reformert til luthersk Skik i den Henseende. Tilbøjeligheden er vist ringe, men sker det, burde det ske med Forstand, saa der indførtes et virkelig smukt og rimeligt Fest-Klædebon.

Dertil hører for det første, at Messeskjorten, Røkkelinet, gøres fodsid. Det var en Fordel med den gamle Alba, at den ved sit Kiltbælte kunde gøres lang og kort efter Mandens Statur. Men man vil vistnok finde det lige nedhængende Røkkelin kønnere. Saa maa der ske Anskaffelse saaledes, at det passer til den ved Kirken værende Præst. Det var for Resten overkommeligt, om Præsten selv vilde anskaffe den Smule Lærredsdragt, især da Kniplinger og Blonder og den Slags Dame-Besætninger ikke bør bruges. Det havde været adskilligt billigere, om det oprindelige Forhold ikke var undergaaet den Forrykkelse, der skete ca. 1800. Præstens private Stadsdragt og Standsdragt, »Præstekjolen« blev da til Kirkedragt med Tilbøjelighed til at fortrænge Kirkedragten. Men naar man nu skal færdes til Anneks eller skal ud til Hjemmedaab eller Hjemmeberetelse, saa var det unægtelig adskilligt nemmere at føre et Røkkelin med sig end den vidtløftige og tunge »Præstekjole«. I Steden for at forrette Hjemmedaab i Cykle-Paaklædning burde man vist lægge sig efter en hvid Dragt at tage over.

Gothisk Hagel. Biskop N. Jepsen
Ulfeld af Roskilde, død 1395.

Den Vej er de danske Præster gaaet i Indien. De bruger en fodsid hvid Dragt.¹⁾

Messehagelen bør derimod som Regel blive ved at være Kirkens Ejendom, og her er en usædvanlig god Lejlighed til, at god Smag og god Vilje kan skabe noget smukt og festligt til at pryde Guds-tjenesten med.

Men den gode Smag maa i saa Henseende vejledes.

Den skal vejledes angaaende Hagelens Form. Den senmiddelalderlige Form, den gothiske, der lader Hagelens Sider naa til Albue eller Haanded, medens Længden fortil og bagtil er lige anselig, er saa langt den kønneste. Stoffet skal være blødt og bøjeligt, saa det let falder i smukke Folder, og Farven snarest lys med lette Mønstre eller andre Prydelser. Der er ikke den fjerneste Nødvendighed for rød Farve. Vil man have Kors derpaa, skal det helst være ved lette Antydninger i Omridsrande, og man kan ogsaa — ja meget bedre — nøjes med enhver anden passende Udsmykning. Det hele behøver aldeles ikke at være kostbart, men vil nogen ofre Kunst

og kostbare Stoffer, da kan dette ogsaa lade sig gøre.

Men disse stive røde Tingester med Metalbeslag langs

¹⁾ Se Billedet i D. M. S. I Anledning af Hundreedaarsjubilaet. Kbh. 1921, 25.

alle Rande, »Brystskjold og Rygskjold«, bør forsvinde, saa snart man kan faa Has paa dem, og give Plads for den rette Efterkommer efter en Dragt, der ganske vist ikke er noget som helst andet end en Dragt, men som dog har hørt til, naar Herrens Bords Fest fejredes, i over 1600 Aar.

Den har i al Fald Alderens Forret fremfor enhver anden Paaklædning ved den Lejlighed, og den er i Aarhundreder følt som en særlig luthersk Skik. Skikken at være sort under Gudstjeneste kan kun spredt opvise en 150 Aar for sig, og vil man gøre den »protestantisk«, saa er dens Herkomst dog den katholske Lov, der gør Præstens Privatdragt sort og forbyder ham de andre Farver. Den sorte Farves Hellighed er næppe større end de andres. Naar Vilhelm Beck blev lagt i Kiste med Præstekrave og iført den hvide Messeskjorte, saa synes jeg som Meddeleeren¹⁾, at det minder smukt om »Himmels Præstedragt« i den store

hvide Flok. Og det er vel ogsaa en naturlig Gudstjeneste-farve, naar Haabets Fest ved Nadverbordet holdes.

Man kan da rolig lade alle bekymrede Overvejelser om kristelig og principiel Rigtighed hvile. Det er et Spørgsmaal om Skik og Brug og intet andet. Messeklæderne har i de danske Kirker den Ret, at i dem har Gudstjene-

Moderne engelsk Hagel fra Wippel & Co. Exeter.

¹⁾ A. Fibiger: Vilhelm Beck, Kbh. 1922 S. 52.

sten været holdt, siden disse gamle Kirker blev byggede. Vil man blive ved dermed, er der god Sammenhæng deri. Vil man ikke, vil formodentlig ingen tvinge til at følge Ritualen.

Men hvor man bruger dem, skulde de gerne være k nne og praktiske og fri for alle Meningsl sheder. Naar man ved Besked med deres Oprindelse, har man vist den bedste Anvisning til at komme bort fra Meningsl sheden.

Derfor er da denne lille Oversigt skrevet.

Af SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE
er udgivet:

P. SEVERINSEN

FOLKEKIRKENS EJENDOMS-HISTORIE

PRIS 5 KR. 50 ØRE

Indmeldelse i Selskabet for Danmarks Kirke-
historie sker hos Boghandlerne i Danmark, Norge
og Sverige, i København hos Selskabets Hovedkom-
missionær, G. E. C. Gads Boghandel, Vimmel-
skaffet Nr. 32.
